

**YARDIMSEVERLİK DEĞERİ VE PSİKO-SOSYAL
İŞLEVLERİ: KUR'AN AYETLERİ BAĞLAMINDA
BİR İNCELEME**

Mürşide GÜLTEKİN

**2021
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ETİK DEĞERLER**

**Danışman
Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN**

YARDIMSEVERLİK DEĞERİ VE PSİKO-SOSYAL İŞLEVLERİ: KUR'AN AYETLERİ BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Mürşide GÜLTEKİN

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Etik Değerler Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır.

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

KARABÜK

Eylül 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	5
DOĞRULUK BEYANI.....	6
ÖNSÖZ	7
ÖZ	8
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ	10
ARCHIVE RECORD INFORMATION	11
KISALTMALAR.....	12
ARAŞTIRMANIN KONUSU	13
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	13
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	14
ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ.....	14
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	15
1. BİRİNCİ BÖLÜM.....	16
1.2. Değer ve Ahlaki Davranışlar.....	16
1.2.1. Değer.....	16
1.2.2. Değerlerin Sınıflandırılması	18
1.2.3. Davranışların Oluşum Süreci.....	24
1.2.4. Ahlak.....	26
1.3. Yardımseverlik	30
1.3.1. Yardımseverlikle İlgili Kavramlar	32
1.3.1.1. Diğerkamlık/ Özgecilik/ Altruizm.....	32
1.3.1.2. Cömertlik.....	35
1.3.1.3. Empati.....	37
1.3.1.4. Merhamet.....	39

1.3.2.	Yardımsverlik Davranışını Açıklayan Yaklaşımlar	42
1.3.3.	Yardımsverlik Davranışında Karar Sürecini Etkileyen Sebepler	45
2.	İKİNCİ BÖLÜM.....	49
2.1.	Ahlaki Değerler ve Din İlişkisi	49
2.2.	Dinlerde Yardımsverlik Değerine Yaklaşım	52
2.3.	Kur'an Ayetleri Bağlamında Yardımsverlik Değeri	53
2.3.1.	Kur'an-ı Kerim'de Yardım Davranışını Kapsayan Kavramlar.....	54
2.3.1.1.	İhsan (إحسان).....	54
2.3.1.2.	İyilik (البر)	55
2.3.1.3.	Hayır (الخير).....	56
2.3.1.4.	Salih Amel (الاعمال الصالحة)	57
2.3.2.	Kur'an-ı Kerim'de Yardım Davranışına Karşılık Gelen Bazı Kavramlar ..	58
2.3.2.1.	İkram (إكرام)	58
2.3.2.2.	İnfak (إنفاق).....	59
2.3.2.3.	İsâr (إيثار).....	60
2.3.2.4.	İt'am (إطعام).....	60
2.3.2.5.	'A'ta (العطاء).....	61
2.3.3.	Kur'an Ayetlerine Göre Yardım Davranışının Motivasyon Sebepleri ...	62
2.3.3.1.	Kulluğun Gereği Olarak Yardımsverlik	62
2.3.3.2.	Bağışlanma Vesilesi Olarak Yardımsverlik.....	63
2.3.3.3.	Ahret İnancının Gereği Olarak Yardımsverlik	64
2.3.3.4.	Mümin Olmanın Vasfı Olarak Yardımsverlik	64
2.3.4.	Kur'an Ayetlerine Göre Yardım Davranışının Muhatapları.....	65
2.3.5.	Kur'an-ı Kerim'deki Yardım Davranışının Niteliksel Özellikleri.....	66
2.3.5.1.	Başa Kakmadan, Hor görmeden, Gönülden Yapılan Yardım	67
2.3.5.2.	İyilerinden ve Sevdiklerinden Vererek Yapılan Yardım.....	67

2.3.5.3.	Gizli ve Açıktan Yapılan Yardım.....	67
2.3.5.4.	Karşılıksız Yapılan Yardım.....	68
2.3.5.5.	Bollukta ve Darlıkta Yapılan Yardım.....	68
2.3.5.6.	Helal Kazanç ile Yapılan Yardım.....	69
2.3.6.	Kur'an-ı Kerim'deki Maddi Yardım Türleri	70
2.3.6.1.	Zekât ve Sadaka.....	70
2.3.6.2.	Karz-ı Hasen	71
2.3.6.3.	Kurban	72
2.3.6.4.	Fidye	72
2.3.7.	Kur'an-ı Kerim'deki Manevi Yardım Türleri.....	74
2.3.7.1.	İyiliği Tavsiye Edip Kötülükten Menetmek	74
2.3.7.2.	İyilik ve Takvada Yardım.....	75
2.3.7.3.	Kötülüğe Karşı İyilikle Muamele	75
2.3.7.4.	Güzel ve Yumuşak Söz	76
2.3.7.5.	Cihad.....	77
2.3.7.6.	Hayra Vesile Olmak	77
2.3.7.7.	Ara Buluculuk	78
2.3.7.8.	Toplum Düzenine Yardım.....	78
2.3.7.9.	İstişare.....	79
2.3.7.10.	Dua	79
2.3.8.	Yardım İçerikli Ayetlerde Yardım Davranışıyla İlişkili Olarak Zikredilen Olumlu Değerler	81
2.3.8.1.	Merhamet.....	81
2.3.8.2.	Affetme.....	82
2.3.8.3.	Sabır.....	83
2.3.8.4.	Empati.....	83
2.3.8.5.	Adalet	84

2.3.8.6.	Doğruluk ve Sözünde Durma	85
2.3.8.7.	Cömertlik.....	86
2.3.8.8.	Paylaşma ve Dayanışma.....	86
2.3.9.	Yardım İçerikli Ayetlerde Yardım Davranışıyla Bağdaşmadığı İma Edilen Olumsuz Nitelikler	87
2.3.9.1.	Cimrilik.....	87
2.3.9.2.	Kibir.....	88
2.3.9.3.	Riya.....	88
2.3.9.4.	İsraf.....	89
2.4.	Kur'an-ı Kerim Ayetlerindeki Yardımseverlik Değerinin Psiko-Sosyal Analizi	89
SONUÇ.....		102
KAYNAKÇA.....		106
TABLolar LİSTESİ.....		119
ŞEKİLLER LİSTESİ		120
ÖZGEÇMİŞ		121

TEZ ONAY SAYFASI

Mürşide GÜLTEKİN tarafından hazırlanan “YARDIMSEVERLİK DEĞERİ VE PSİKO-SOSYAL İŞLEVLERİ: KUR’AN AYETLERİ BAĞLAMINDA BİR İNCELEME ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

.....

Tez Danışmanı, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Etik Değerler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 24.09.2021

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan: Doç. Dr. Mehmet Münir DEDEOĞLU (KBÜ)

.....

Üye: Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN (KBÜ)

.....

Üye: Doç. Dr. Mebrure DOĞAN (AKÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yaptığımı beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Mürşide GÜLTEKİN

İmza :

ÖNSÖZ

Değerler sistemiyle donatılan insan toplumsal bir varlıktır. Birbirinden değişik yeteneklerle yaratılan insanların birlikteliği sahip olduğu farklılıklar korunduğu sürece bir zenginlik halini almaktadır. Bütün insanların varlığı bu sebeple ilişkiseldir. Her anlamda birbirine muhtaç olan insanın insan olma özelliğini kazanması ve hayatını anlamlı yaşayabilmesi ancak yardım davranışını aktif hale getirmesiyle mümkün olabilir. Tüm ilahi dinlerin üzerinde durduğu yardımseverlik, toplumda huzurun sağlanmasında önemli katkısı olan bir değerdir. Özellikle Kur'an-ı Kerim'in yardım davranışına yönelik ayetlerdeki yaklaşımı bu değeri bir ibadet haline dönüştürmektedir. Tüm kutsal kitapların yardımseverlik değerine yer vermesi ve özellikle Kur'an-ı Kerim'in defalarca yapmış olduğu hususi vurgu, bu değerın insan ve toplum için vazgeçilmez olduğunu ortaya koymaktadır. Bu öneme binaen bu araştırma Kur'an-ı Kerim ayetlerindeki yardımseverlik değerine bir farkındalık oluşturmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

İki bölümden oluşan araştırmanın ilk bölümünde değer ve ahlak kavramları genel olarak ele alınmış olup özelde ise yardımseverlik değeri, ilgili kavram ve yaklaşımlar çerçevesinde incelenmiştir. Literatürde yardımseverlik yerine kullanılan Altruizm, diğerkamlık, özgecilik gibi kavramlar dikkat çekmektedir. Bu çalışmada bu kavramlar, çok yakın anlam ilişkisi olması sebebiyle yardımseverlik kavramıyla aynı anlamında kullanılmıştır. İkinci bölümde ahlaki değerler ve din ilişkisi, diğer dinlerin yardım davranışına yaklaşımı ve Kur'an'ı Kerim'in yardımseverlik değerine bakışı, ilgili ayetler üzerinden incelenmiş, elde edilen veriler belli kategorilere ayrılarak yardımseverlik değerinin psiko-sosyal analizi yapılmaya çalışılmıştır. Sonuç kısmında ise yardımseverlik değeriyle ilgili elde edilen verilerin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmanın ortaya çıktığı süreç boyunca müşfik, muhabbet dolu, ufkumu açan rehberliği için kıymetli hocam Doç. Dr. Zeynep Özcan'a şükranlarımı sunuyorum. Beni sevgiyle yetiştiren, her zaman maddi manevi olarak beni destekleyen canım annem ve babamın, hayatımın her alanında yanımda varlığı gücüme güç katan eşim Fatih Gültekin'in, göz aydınlığım, yavrularım Zülfikar Asım ve Mehmed Akif'imın varlıkları için Allah'a şükrediyorum. Ayrıca hayır dualarını eksik etmeyen canım ailem ve tüm dostlarıma da teşekkür ederim.

ÖZ

Yardımseverlik, dini ve ahlaki değerlerin temelini teşkil etmektedir. Bu araştırmada bireyselleşmenin önüne geçerek, birlik ve beraberliği destekleyen, duyarlı bir toplum inşasında önemli yeri olan yardımseverlik değerinin Kur'an ayetlerindeki yerinin anlaşılmasına ve ilgili ayetler ışığında bu değer psiko-sosyal etkilerinin ortaya koyulmasına çalışılmıştır.

Nitel bir yaklaşımla ele alınan araştırmanın ilk bölümünde genel olarak değer ve ahlak kavramları incelenmiş olup, özelde ise yardımseverlik değerinin literatürdeki yeri, ilgili kavramlar ve temel yaklaşımlar çerçevesinde incelenmiştir. İkinci bölümde ise ahlaki değerlerin din ile ilişkisi değerlendirilip, yardımseverlik değerinin diğer dinlerdeki ve bilhassa Kur'an-ı Kerim'deki ayetler bağlamında İslam'daki konumu incelenmiştir. Bu amaçla Kur'an-ı Kerim'in tamamı mealinden okunmuş olup birey ve toplum bağlamında yardımseverlik değeriyle ilişkili olduğu belirlenen ayetler içerik analizine tabi tutularak belli kategoriler altında incelenmiştir. Daha sonra ise belirlenen ayetlerin yardımseverlik değeri açısından psiko-sosyal analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın sonucunda literatürdeki verileri de destekleyecek şekilde yardımseverlik değerinin dini ve ahlaki bir öneme sahip olduğu görülmüştür. İlgili ayetler toplu değerlendirildiğinde bu değerinin dinin tam da merkezine konumlandırıldığı ve hatta Mümin olmanın en çarpıcı göstergelerinden biri olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu anlamda dini perspektiften bakıldığında yardım eden ve yardım alan bireyler arasında olumlu etkileri olan yardım davranışının toplumda huzur ve barış ortamını temin etmede vazgeçilmez bir değere sahip olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca bireyin hem beden hem ruh sağlığına iyileştirici etkisinin yanı sıra toplumun ekonomik ve kültürel anlamda kalkınmasına olan katkılarının da ayrıca ele alınacak kadar kapsamlı bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim; Yardımseverlik, Diğerkamlık; İnfak, Prososyal Davranış

ABSTRACT

Helpfulness constitutes which the basis of religious and moral values. The value of helpfulness is a concept that has an important place in the construction of a sensitive society that supports unity and solidarity by preventing individualization. In this research, it has been tried to understand the place of the value of helpfulness in the verses of the Qur'an and to reveal the psycho-social effects in the light of the relevant verses.

In the first part of the research, which was handled with a qualitative approach, the concepts of value and morality were examined in general. In particular, the place of the value of helpfulness in the literature has been examined within the framework of related concepts and basic approaches. In the second part, the relationship between moral values and religion was evaluated, and the value of helpfulness in other religions and especially in Islam in the context of verses in the Qur'an was examined. For this purpose, the entire Qur'an was read in its entirety, and the verses that were determined to be related to the value of helpfulness in the context of the individual and society were analyzed under certain categories by subjecting content analysis. Then, the psycho-social analysis of the determined verses was made in terms of the value of helpfulness.

As a result of the research, it has been seen that the value of helpfulness has a religious and moral importance. When the relevant verses are evaluated collectively, it is seen that this value is positioned at the center of religion and even considered as one of the most striking indicators of being a Believer. In this context, from a religious perspective, it has attract attention that helping behavior, which has positive effects between who helping and receiving help individuals, has an indispensable value in ensuring peace and tranquility in society. In addition, it can be said that it has a comprehensive content when the contributions of the individual to the economic and cultural development of the society as well as the healing effect of the individual on both physical and mental health are evaluated.

Keywords: Qur'an; Helpfulness, Alturism; Aid, Prosocial Behavior

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Yardımseverlik Değeri ve Psiko-sosyal İşlevleri: Kur'an Ayetleri Bağlamında Bir İnceleme
Tezin Yazarı	Mürşide Gültekin
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Zeynep Özcan
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	24.09.2021
Tezin Alanı	Etik Değerler
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	121
Anahtar Kelimeler	Kur'an-ı Kerim; Yardımseverlik, Diğerkamlık; İnfak, Prososyal Davranış

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Benevolence value and psycho-social Functions: A Review in the Context of the Quran Verses
Author of the Thesis	Mürşide Gültekin
Advisor of the Thesis	Doç. Dr. Zeynep Özcan
Status of the Thesis	Master's degree
Date of the Thesis	24.09.2021
Field of the Thesis	Ethics and value
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	121
Keywords	Qur'an; Helpfulness, Altruism; Aid, Prosocial Behavior

KISALTMALAR

a.g.e.: adı geçen eser

çev.: Çeviren

D.E.D.: Değerler Eğitimi Dergisi

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

D.İ.B.: Diyanet İşleri Başkanlığı

ed.: Editör

Nşr.: Neşreden

T.D.V.: Türkiye Diyanet Vakfı

T.D.K.: Türk Dil Kurumu

Tsh.: Tashih eden

Thk.: Tahkik eden

Trc.: tercüme eden

t.y.: Basım tarihi belirsiz

Yay.: Yayınevi/Yayınları,

s.: sayfa

vd.: ve diğerleri

C.Ü.İ.F.: *Cumhuriyet Üniversitesi* İlahiyat Fakültesi

M.Ü.İ.F.A.V.: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Toplumların birlikte yaşama sürecinden kaynaklanan sorunlar, insanlık tarihinin en eski dönemlerine dayanır. Fakat yakın tarihte bu durum küresel düzeyde ciddi problemlere dönüşmeye başlamıştır. Farklı demografik özelliklere sahip grupların, kültürlerin ve inançların bir arada yaşamaya çalışması hiç şüphesiz beraberinde pek çok problemi getirmektedir. Karşılıklı ilişkilerin zayıfladığı, tahammülün nerdeyse yok denecek kadar azaldığı, herkesin sadece kendini öncelediği, adaletin zayıfladığı, savaş ve şiddet meylinin arttığı bir dönemde yaşıyor olmak bu problemleri daha da derinleştiren faktörler arasındadır. Kaldı ki toplumun pek çok ahlaki tutum ve yönelimlerinde zayıflamalar ve buna bağlı olarak çözümler meydana geldiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Oysaki, farklı gelenek, kültür ve inançlara sahip kimselerin birlikte yaşaması için asgari düzeyde de olsa belli değer yargılarının canlı tutulduğu bir ortamın oluşması şarttır.

Değerler toplum tarafından kabul edilen genel davranış ölçütleridir. Kaynağını dini inançlardan alan ve toplumun birlik, beraberlik ve huzurunu sağlayan ahlaki değerler, toplumun şekillenmesinde önemli bir role sahiptir. Doğruluk, merhamet, sadakat, diğerkamlık, yardımseverlik gibi pekçok değer dini kaynaklarda övülmüş ve huzurun temel dinamikleri olarak kabul edilmiştir. Kur'an-ı Kerim evrensel bir kitap olup, gerek içeriğindeki emir ve yasakları gerekse rol model anlamında verdiği örneklemeleriyle her çağa ışık tutacak niteliktedir. Bu araştırma, Kuran'ı Kerim'de çokça zikredilip her fırsatta teşvik edilen yardımseverlik değerinin hangi bağlamlarda ele alındığını ve insanlık için ifade ettiği anlamı konu edinmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Günümüz insanı modern yaşamın dayattığı ego tatmini için bencilce yaşarken bir yandan da yalnızlaşmaktadır. Oysa insan diğer insanlarla ve çevresiyle iletişim halinde yaşarken insanlık vasfını kazanabilen bir varlıktır. Aksi halde insanın sosyal ihtiyaçlarından, değer ve duygularından uzaklaşarak mekanik bir yapı haline gelmesi kaçınılmaz olur. Fıtratındaki sosyalleşme ihtiyacına rağmen dikte edilen bencillik, çağdaş bireyin iç dünyasında yaşadığı karmaşanın en önemli sebeplerindendir. Temel kaideleri erdemli olmak ve toplumun birlik ve düzeninin sağlanmasına katkı sağlamak olan Kur'an-ı Kerim'in ışığında yardımseverlik değerinin incelenmesinin huzurlu bir toplumun inşasına hizmet edeceği düşünülmektedir. Zira anlamadan bilmek, bilmeden

de sevmek ve yaşamak zordur. Bu anlamda araştırmanın amacı Kur'an ayetlerinde geçen yardımseverlik değerine dikkat çekmek ve bu ayetler ışığında yardım davranışının psiko-sosyal etkilerini ortaya koymaktır. Böylesi bir çalışmanın yardımseverlik değerinin hem daha iyi anlaşılması hem de hayata aktarılması konusunda yol gösterici bir işlev üreteceğine inanılmaktadır. Bu çalışmanın ortaya koyduğu veriler ışığında yardımseverlik değerinin hem bireysel hem de toplumsal huzur açısından nasıl bir öneme sahip olduğu da açıklanmaya çalışılacak diğer hususlar arasındadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma nitel bir yaklaşımla ele alınmış olup dokümantasyon tekniği ile elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak yorumlanmıştır. Çalışmada Kur'an-ı Kerim'in tamamı mealinden okunmuş olup yardım içerikli 385 ayet tespit edilmiştir. Daha sonra ayetlerin tefsir ve nüzül sebepleri incelenmiş, birey ve toplum temelli, sosyal hayatın tertibi ile ilgili olan ve yardımseverlik kavramının ifade ettiği anlama uygun olan ayetlerle yeniden bir sınırlama yapılarak bu sayı 164'e düşürülmüştür. Sonrasında ise belirlenen ayetlerin içeriklerine göre belli kategoriler oluşturulmuştur. Oluşturulan kategori başlıklarıyla ayet içeriklerinin uygun olup olmadığının belirlenmesi amacıyla uzman görüşüne başvurulmuştur.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Modern hayatın bencillik üzerine inşa edilmesi beraberinde pek çok problemi getirmektedir. İnsanların birbirlerine karşı duyarsızlaşması ve paylaşımın olmadığı bir yaşam algısını benimsemeye başlamaları, sahip oldukları öz değerlerin körelmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durumda yapılması gereken şey, insanı yaratan yüce yaratıcının mesajını yeniden okumaya ve anlamaya çalışarak fitrata en uygun davranış kalıplarını benimsemeye çalışmak olacaktır. Zira yaratıcının bu konuda rehberliği olmadan insanlık vasfına haiz olmak ve gerçek bir mutluluğa ulaşmayı düşünmek zordur. Bu bağlamda araştırmada Kur'an ayetlerinde yardımseverlik değerinin hangi anlamlar çerçevesinde zikredildiği ve bu değer psiko-sosyal işlevlerinin insan hayatına nasıl bir etki bıraktığı sorusunun cevabı aranacaktır. Bu temel problemin yanı sıra Kur'an ayetlerinde geçen yardım ifadelerinin hangi kategoriler çerçevesinde ele alınabileceği, bu davranışın motivasyon kaynaklarının neler olabileceği ve hangi temel ilkeler çerçevesinde yerine getirilmesi gerektiği gibi birtakım soruların da cevabı aranacaktır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Araştırmanın kavramsal çerçevesi literatüre dayalı olarak belirlendikten sonra Diyanet İşleri Başkanlığının meal ve tefsiri esas alınmak suretiyle Kur'an ayetleri üzerinden analiz yapılmıştır. Yardımseverlik değeri ile ilgili 385 ayet tespit edilmesine rağmen bu ayetler tefsir incelemesinden sonra sebebi nüzulleri de esas alınarak 164 ayet ile sınırlandırılmıştır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Değer ve Ahlaki Davranışlar

1.1.1. Değer

Felsefî bir terim olarak değer kavramı, Latince “güçlü olmak”, “kıymetli olmak” anlamlarına gelen “valere” kökünden türetilmiştir.¹ “Genellikle benimsenen, özenilen, önemsenen, üstün tutulan şey”², “insan için önem taşıyan; insan için geçerli olan”³ anlamlarına gelen değer, “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet”⁴ şeklinde de tanımlanabilir.

Değer, olaylarda yargı bildirmede, doğruyu yanlış ortaya koymadaki temel ölçüttür. Bir olgunun değer olarak kabul görmesi için, bilgi/delil zemininde oluşmuş olması,⁵ iç tutarlılığa/mantığa uyması,⁶ huzuru amaçlaması⁷ ve yararlı⁸ bir eylem olması gerekmektedir. Bu güçlü temellere dayandırılmış olması sebebiyle değerler, evrenselleşmekte,⁹ amaçsız eylemler olmaktan, hayat denizine ahenk katan erdemlere dönüşmektedir.¹⁰ Değerler, genel anlayışta kabul edilen, paylaşılan davranış standartlarıdır. Bireyin değer yargıları davranışlarına her daim rehberlik eder ve bireyi erdemli hareket etmeye teşvik eder. Davranışlar, kişinin bilişsel değer sisteminin birer yansımasıdır. Bu manada her alanda sahip olunan değerlerin birbiriyle tutarlı bir ilişkide olması beklenir.¹¹ Değerler tek başına değil, değerler sistemi içinde anlam kazanır.¹² İnsan yaşadığı hayatın öznesi olmasının yanında içinde bulunduğu toplumun bir üyesidir. Toplumsal değerlerin, normların öğrenilmesi, hayatın içinde uygulanır hale gelmesi bireyin sosyalleşmesiyle gerçekleşmektedir. Bu açıdan değerlerin sosyal dayanışmayı ve devamlılığı sağlamakta etkili olmasının yanında,¹³ sosyal kontrolün

¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yay, 2010, s. 399-400.

² Cemal Yıldırım, *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Doruk Yay., 2004, s. 47.

³ Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: BDS Yay., 1994, s. 60.

⁴ “Değer”, <https://sozluk.gov.tr/değer/>. Erişim tarihi: 11 Ocak 2021.

⁵ Enfâl, 8/42.

⁶ Necm, 53/3.

⁷ Şûrâ, 42/10.

⁸ Bakara, 2/164; Ra’d 13/17.

⁹ Sebe’, 34/28.

¹⁰ Şaban Ali Düzgün, “Değer Temelli Kişilik/Şahsiyet İnşası”, İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Ankara: Dib., 2015, s. 10.

¹¹ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000, s. 74.

¹² Asım Yapıcı & Zeki Salih Zengin, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma”, *DED*, C.1, S.4, (Ekim 2003), s. 178-179.

¹³ Mehmet Silah, *Sosyal Psikoloji Davranış Bilimleri*, Ankara: 2000, s. 154-165.

gerçekleşmesini de sağladığı söylenebilir.¹⁴ İnsan hem nesnesi hem de öznesi olduğu nesnel ve kültürel dünya ile sürekli devam eden bir etkileşim halindedir. İnsanoğlunun oluşturduğu maddi ve manevi ürünler (kanunlar, fikir ve inançlar, eşyalar, araçlar) bir arada bulunmakta ve sürekli olarak birbirlerine tesir ve nüfuz etmektedir.¹⁵

Değer meselesine yönelik farklı bakışların olması “Değerin kaynağı nedir?” sorusuna verilen cevapların farklılığından kaynaklanmaktadır. Duygu, düşünce ve davranışları tanzim eden değerlerin, toplum ve din şeklinde iki kaynağı vardır. Toplumsal ihtiyaç ve etkileşim ortamında oluşan değerlerin ilk temel kaynağı toplumdur. Sosyalleşmeye imkân tanıyan değerlerin bu anlamda bir işlev yürüttüğü söylenebilir. Her ne kadar Durkheim sosyal değerlerin oluşumunu sosyal kısıtlanma veya kolektif bilince dayandırsa da toplumsal etkileşimlerin bir sonucu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁶

Ahlaki standartların köklerinin beslendiği din, bireysel ve sosyal değerler sisteminin oluşmasında etkili diğer bir temel kaynaktır. Bilindiği üzere din, bütün değerleri en ulvi olan Tanrı’ya dayandırmaktadır.¹⁷ İnanca dayandırılan değerler, dini ve ahlaki değerler olup, “aşkın değerler” olarak da zikredilir.¹⁸ Değerlerin kaynağının ne olduğu; muhtevası, ilgili olduğu alanların çeşitliliği sebebiyle, “toplumsal-bireysel değerler”, “etik olan ve olmayan değerler”,¹⁹ “iktisadi, estetik, dini ve ahlâkî değerler”,²⁰ “dil, ahlâk, hukuk, sanat değerleri”,²¹ “içkin, aşkın ve normatif değerler”,²² “modern ve geleneksel değerler” olarak çok çeşitli şekillerde tasnif edildiği görülmektedir.²³

Toplumlara ve çağlara göre değişen değerlerin yanında değişmeyen ve evrensel kabul edilen nihai değerler olduğu da bilinmektedir. Her çağ, içinde bulunduğu gelişim

¹⁴ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, s. 23.

¹⁵ Hakan Poyraz, “Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı”, *Değerler ve Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan vd., İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007, s. 81-88.

¹⁶ Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, Ankara: Vadi Yayınları, 2000, s. 244.

¹⁷ Ali Ayten, “Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 98.

¹⁸ Süleyman Hayri Bolay, “Aşkın Değerler Buhranı”, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* (İstanbul, 26- 28 Kasım 2004), İstanbul: DEM, 2007, s. 62-66.

¹⁹ Yapıcı ve Zengin, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma”, s. 181.

²⁰ Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, s. 60.

²¹ Bolay, “Aşkın Değerler Buhranı”, s. 60.

²² H. Z. Ülken, “Değerler, Kültür ve Sanat”, *İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlük Konferansları Serisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Matbaası, 1965, s. 6.

²³ Murat Gökdere ve Salih Çepni, “Üstün Yetenekli Çocuklara Verilen Değerler Eğitiminde Öğretmenin Rolü”, *DED*, C. 1, S. 2 (Nisan 2003), s. 97.

sürecine katkı veren yeni değerleri üretmektedir. Örneğin içinde bulunulan teknoloji ve bilgi çağında, “bilgisayar ve internet ahlakından, biyoetikten” bahsedilmektedir.²⁴ Bu anlamda değer “toplumsal nitelikli, kültürel olarak reaktif, sosyal yapı ve bireyler itibarıyla farklı şekiller alan ve toplumlara göre çeşitlilik arz eden oryantasyon standartları” olarak kabul edilmektedir.²⁵ Değerlerin çağa uygun şekilde değişmesi ve gelişmesini beklemek normal kabul edilebilir. Ancak gelişen çağa rağmen değerlerin durağanlığı, gelişime kapalı olması veya değişmemesi, kişisel ve sosyal gelişimin önünde engel teşkil edebilmektedir. Bununla birlikte tutarsız değişkenliğin de toplumun sürekliliğini imkânsız hale getireceği söylenebilir. Zira fonksiyonel olarak değerler işlevleri bakımından birey ve toplum için olumlu birer motivasyon kaynağıdır. Doğruyu, yanlış anlamlandırma ve idrak etmede değerler, olaylara çözümsel bir yaklaşım ve öz saygı kazanımına da destek sağlamaktadır.²⁶

1.1.2. Değerlerin Sınıflandırılması

Siyaset, ekonomi, din, aile, hukuk, eğitim gibi toplumun temelini meydana getiren kurumların işleyişleri birbirine belli bir disiplin ile bağlıdır. Bu sebeple bu kurumların kendi işleyişi içinde oluşturduğu değerlerin de birbirinden bağımsız olması düşünülemez. Bireyin sosyal bütünlüğü, çevreye uyum sağlaması için bu kurumların değerlerinin de belli bir ahenk içinde işlemesi gerekir. Bu sebeptendir ki, bireyler aynı konularda hemen hemen aynı tutumları sergileyerek tutarlı bir davranış sergilemektedir.²⁷

Psikolojide uygulanan ilk değer analizinde Spranger, testi uyguladığı kişilerde hâkim olan değerlere göre 6 temel değerden şahsiyet gruplandırması yapmıştır.²⁸ Nitekim O, sosyal bütünlük sağlaması açısından her bireyin bir sınıflandırmaya dahil olacağını düşünmektedir. Bu sınıflandırmalar aşağıdaki gibidir:

Estetik Değer: Bu gruba dahil bireylerin genel özelliği, görsel uyum ve şekle önem vermeleridir. Bireyler, hayatı olayların bir çeşitliliği olarak görür ve deneyimlerinde ve yaşantısında da biçimsel bir uyum ararlar.

²⁴ Hamdi Kızıler ve İlyas Canikli, *Değerler Eğitimi*, Ankara: Akademikus Yayınları, 2013, s. 10-11.

²⁵ Orhan Gökçe, "Türk Gençliğinin Sosyal ve Ahlaki Değerleri", *Ata dergisi*, 1 (1994), s. 25-30

²⁶ “Değer nedir?”, <https://www.psikosentez.com/deger-nedir>, Erişim Tarihi: 12 Oca. 21.

²⁷ Ertan Özensel, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 1 (3), (2003): s. 228.

²⁸ Eduard Spranger, *Types of Men: The Psychology and Ethics of Personality*, Newyork: Halle (Saale) Max Niemeyer Verlag, 1928, s. 109-210.

Bilimsel Değer: Bu gruba dahil bireyler gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verir. Bunun yanı sıra keşfetmeye açık, analiz etme kabiliyeti yüksek ve entelektüeldir.

Ekonomik Değer: Bu gruba dahil bireyler yararlı ve pratik olana önem verir. Hayata faydacı bakış açıları vardır. Kâr edecekleri olaylara meylederler.

Siyasi Değer: Bu gruba dahil bireylere göre her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Elde ettikleri mevkileri sosyal alanda da güç olarak kullanırlar.

Sosyal Değer: Bu gruba dahil bireylere göre başkalarını sevmek, yardım etmek ve bencil olmamak esastır. En yüksek değer insan sevgisidir. Ve bu değere sahip bireyler sevgilerini gösterme konusunda cömerttir.

Dinî Değer: Bu gruba dahil bireyler evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Birlik ve bütünlüğün kendileri için önemli olduğunu düşünen bu bireyler idealleri için dünyevi hazları tercih etmezler.²⁹

Özlem'e göre ise öznelci ve nesnelci yaklaşımlara göre olarak tasnif ettiği değerler şu şekildedir:

“1. Hazcı (Hedonist) Değerler (olumlu: haz, olumsuz: acı),

2. Bilgisel Değerler veya Bilgi Değerler (olumlu: doğru, olumsuz: yanlış),

3. Ahlaksal Değerler (olumlu: iyi, olumsuz: kötü),

4. Estetik Değerler (olumlu: güzel, olumsuz: çirkin),

5. Dinsel Değerler (olumlu: sevap, olumsuz: günah).”³⁰

Güngör değerleri birbirinden net çizgilere ayırmanın mümkün olmaması sebebiyle, sınıflandırmayı gereksiz bulmasına rağmen yaptığı çalışmasında yine bu

²⁹ Spranger, *Types of Men: The Psychology and Ethics of Personality*, s. 109-210.

³⁰ Doğan Özlem, “Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine”, *Bilgi ve Değer*, Ed. Şahabettin Yalçın, Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s. 284.

“klasik” değer sıralamasını kullanmış ve bunlara bir de yardımseverlik, dürüstlük, merhamet gibi ahlaki değerleri ilave etmiştir.³¹

Değer sınıflandırmasında öznenin önemli olduğunu düşünen Güngör için bireyin en üstte ifade ettiği değer en kıymetlisidir ve aslolan mutluluk amacıyla çalışmaktır. Diğer değerler ise psikolojik ve sosyal olarak bu mutluluk ve huzura giden yoldaki vasıtalarlardır.³²

Bu noktada amaç değerler ve araç değerler sınıflandırmasından bahsedilebilir. Rokeach’ın bu sınıflandırmasına göre bireyin varoluşuna anlam katan; mutluluk, eşitlik, başarı, aile güvenliği, kendine saygı, sosyal kabul, özgürlük gibi değerler, amaç değerler; nazik olma, temizlik, sorumluluk sahibi olma, dürüstlük, kendini kontrol edebilme ve cesaret gibi değerler ise vasıta değerler olarak kabul edilmektedir.³³ Bu kategorinin ayrıntılı şekli aşağıdaki gibidir.

³¹ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi*, Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, 1993, s. 62.

³² Güngör, *Değerler psikolojisi*, s. 29.

³³ Milton Rokeach, *Change and Stability in American Value Systems, 1968-1971*, London: Public Opinion Quarterly, 38.2, 1974, s. 229.

Amaç Değerler	Araç Değerler
Aile güvenliği	Bağımsız
Barış içinde bir dünya	Bağışlayıcı
Başarılı olma	Cesaretli
Bilgelik	Dürüst
Dini olgunluk	Entelektüel
Eşitlik	Geniş görüşlü
Gerçek dostluk	Hırslı
Güzellikler dünyası	İtaatkar
Heyecanlı verici bir yaşam	Kendini kontrol eden
İç huzur	Kibar
Kendine saygı	Kendine hâkim
Mutluluk	Mantıklı
Gerçek dostluk	Neşeli
Özgürlük	Sevecen
Rahat bir yaşam	Sorumluluk sahibi
Sosyal kabul	Temiz
Ulusal güvenlik	Yardımsever
Zevk	Yaratıcı olma

Tablo 1 Rokeach'ın Amaç ve Araç Değerler Tablosu³⁴

Değerleri bireysel ve kültürel olmak üzere iki sınıf halinde değerlendiren Schwartz³⁵, bireysel değerleri şöyle izah etmektedir:

Başarı (achievement): İçinde bulunduğu toplumun kültürel standartları hususunda yeterli olduğu için toplumun onayını alma başarısıdır.

Güç (power): Belli bir statüye ulaşma, zenginlik ve prestij sahibi olma, insanlar ve kaynaklar üzerinde otorite, egemenlik kurabilme gücüdür.

³⁴ Rokeach, *Change and Stability in American Value Systems, 1968-1971*, s. 229.

³⁵ Shalom H. Schwartz, "Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries", *Advances in Experimental Social Psychology*, San Diego: Academic Press 1992, s. 1-65.

Hazcılık (hedonism): Yaşamdaki birincil amaç olarak ihtiyaçları tatmin ederken haz ve mutluluğun peşinden koşmak ve acıdan kaçmaktır.

Özyönelim (Self-direction): Düşünce ve davranışlardaki seçimlerde bağımsız olma durumudur.

Uyarılım (stimulation): Heyecan, yenilik ve cesaretle hayata meydan okumaktır.³⁶

Sosyal değerler ise:

Geleneksellik (tradition): Saygı, bağlılık ve geleneksel kültür ile dinin bireye sunduğu düşünce kaidelerini alçakgönüllülük, samimiyet ve itidal ile kabul etmektir.

Güvenlik (security): Toplumun istikrarlı olması, bireylerin de ilişkilerinde uyumlu ve güvenli olmasıdır.

Uyma (conformity): Toplumun genel kabullerine, beklentilerine ve kurallarına aykırı tutum ve davranışları kısıtlamaktır.

İyilikseverlik (benevolence): Bireyin yakın ilişkide olduğu çevresinin refahını gözetip yardım etmesidir.

Evrenselcilik (universalism): Bütün insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek için anlayışlı, hoşgörülü ve korumacı bir yaklaşım içinde olmaktır.³⁷

³⁶ Schwartz, "Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries", s. 1-65.

³⁷ Schwartz, a. g. e., s. 1-65.

Değer Grupları	Değerler
Güç (power): Toplumsal konum, insanlar ve kaynaklar üzerinde denetim gücü	Sosyal güç sahibi olmak, otorite sahibi olmak, zengin olmak, toplumdaki konumu koruyabilmek, insanlar tarafından benimsenmek
Başarı (achievement): Toplumsal standartları temel alan kişisel başarı yönelimi	Başarılı olmak, yetkin (muktedir) olmak, hırslı olmak, sözü geçen biri olmak, zeki olmak
Hazcılık (hedonism): Bireysel zevke ve hazza yönelim	Zevk, hayattan tat almak
Uyarılma (stimulation): Heyecan ve yenilik arayışı	Cesur olmak, değişken bir hayat yaşamak, heyecanlı bir yaşantı sahibi olmak
Özyönelim (self-direction): Düşünce ve eylemde bağımsızlık	Yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgür olmak, kendi amaçlarını seçebilmek, bağımsız olmak, kendine saygısı olmak
Evrenselcilik (universalism): Anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanlığın ve doğanın iyiliğini gözetmek	Açık fikirli olmak, erdemli olmak, toplumsal adalet, eşitlik ve barış istemek, güzelliklerle dolu bir dünya, doğayla bütünlük içinde olma, çevreyi koruma, iç uyum
İyilikseverlik (benecolence): Kişinin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme	Yardımsaver olmak, dürüst olmak, bağışlayıcı olmak, sadık olmak, sorumluluk sahibi olmak, gerçek arkadaşlık, olgun sevgi, manevi bir hayat, anlamlı bir hayat, alçak gönüllü olmak
Geleneksellik (tradition): Kültür ya da dinsel töre ve fikirlere saygı ve bağlılık	Alçakgönüllü olmak, dindar olmak, hayatın verdiklerini kabullenmek, geleneklere saygılı olmak, ılımlı bir hayat (dünyevi işlerden el ayak çekmek), mahremiyet
Uyma (confirm): Başkalarına zarar verebilecek ve toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınırlanması	Kıbarlık, itaatkâr olmak, anne-babaya ve yaşlılara değer vermek, kendini denetleyebilmek
Güvenlik (security): Toplumdaki ilişkilerin ve kişinin kendi huzurunun sürekliliği	Ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini istemek, temiz olmak, aile güvenliği, iyiliğe karşılık vermek, bağlılık duygusu, sağlıklı olmak

Tablo 2 Schwartz'ın Değer Tasnif Tablosu³⁸.

Hilmi Ziya Ülken değerleri *içkin*, *aşkın* ve *normatif* değerler olarak üç gruba ayırır. İçkin değerler bilinç verileri olmakla birlikte bir bölümü kişinin eşya ile

³⁸ Schwartz, a. g. e., s. 52

ilişkisinden kaynaklanan teknik değerler; bir bölümü duyguya ve duyuşa bağlı sanat, estetik değerler; bir kısmı da düşüncelerden oluşan bilgi değerleridir. Bütün değerlerin temeli inançtır. Ancak içkin değerler, eşya, kavramlar ve duygular ile oluşan ilişkiden kaynaklanan ve bilinçle örülen değerler olması sebebiyle inançtan ziyade bilmenin temel oluşturduğu, aşkın değerlere vasıta değer alanıdır. Aşkın değerler, insanlar arasındaki iletişimden meydana gelir. İki varlığın arasında kurulan bağıdır. Ahlaki ve dini değerler de bu değer başlığı altında incelenmektedir. Normatif değerler ise bizatihi değerlerin karşılaştırılması ve ölçülmesidir.³⁹

Kuçuradi ise değerleri, bireyin sahip olduğu, ilişkilerine yön veren ve davranışlarını anlamlı kılan etik değerler olarak ifade etmekte ve bu değerleri iki gruba ayırmaktadır:

- **Etik Kişi Değerleri:** Bireyin kendisi ve çevresi ile ilişkilerinde ortaya çıkan, bireye değer katan, ‘insanın değerliliği’ bilgisine sahip ve her durumda bu bilgi ile hareket eden kişideki dürüst, saygılı, adil olma gibi değerleridir.⁴⁰
- **Etik İlişki Değerleri:** Kişinin başka bir kişiyle ilişkisindeki değerlilik yaşantılarıdır. Bu durum ise, muhatap olan iki kişinin etik bütünlüğü ile alakalıdır. Sevgi, saygı, minnet, güven gibi değerler etik ilişki değerleridir.⁴¹

Etik, bireylerin çevreleriyle bireysel ve toplumsal olarak kurduğu iletişimin temelini tesis eden değerlerin, normların, iyi-kötü, doğru-yanlış gibi kuralların incelendiği ahlak felsefesidir.⁴² O halde bu izahın ifade ettiği tüm değer, kavram ve eylemlere toplumdaki tüm bireylerin saygılı olması gerekir. Toplum içerisinde varlığını ispat etmiş, kabul görmüş değerleri reddetmek imkânsızdır. Bu anlamda bireyleri ‘insan’, insan yığınlarını da ‘toplum’ yapacak güçlü alt yapıyı etik değerlerin oluşturduğunu söylemek mümkündür.

1.1.3. Davranışların Oluşum Süreci

Bireyler sosyal yaşamlarında sürekli olarak kişilerle, olaylarla ve nesnelerle ilişki halindedir. Bu etkileşimin belli bir inanç ve düşünce sistemi meydana getirdiği ve bu

³⁹ Ülken, “Değerler, Kültür ve Sanat”, s. 6.

⁴⁰ İoanna Kuçuradi, *Etik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1999, s. 175.

⁴¹ Kuçuradi, *Etik*, s. 177.

⁴² Tamer Kılıç, *Etik ve Sosyal Sorumluluk*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2017, s. 11.

sistemin de tutumlara kaynaklık ettiği söylenebilir.⁴³ Bilindiği üzere tutum, önceden edinilen tecrübe ile bireyin olaylar karşısında davranışlarını yönlendirme gücüne sahip ruhi bir hazırlıktır. Başka bir ifade ile tutum, olaylar karşısında belli bir davranışa yönlendiren bilgi, inanç ve düşüncelerin toplamıdır.⁴⁴

Kişisel inançlarından yola çıkarak bir davranış için düşündüğü olumlu-olumsuz yargılar o bireyin kişisel tutumunu ifade etmektedir. Bir davranışın etik olduğu inancı o davranışın gerçekleştirilme olasılığını yükseltmektedir. Tutum, davranışlardan önce meydana gelir ve bu anlamda davranışın ortaya çıkması hususunda öncülük etmektedir. Tutumlar gözlenemez fakat bireylerin sergiledikleri davranışlar sebebiyle tutumlarının niteliği anlaşılabilir.⁴⁵

Tutumları oluşturan 3 unsur vardır. Bunlar:

- **Zihin Unsuru:** Bireyin oluşan durumla alakalı bilgi ve inançlarıdır.
- **Duygu Unsuru:** Bireyin mevcut durum için hissettiği olumlu-olumsuz duyguların etkisidir.
- **Davranış Unsuru:** Tutum gösterilen durum ile ilgili her türlü davranışa hazır olmaktır.⁴⁶

Tutumun zihinsel ve duygusal unsurları ile davranış unsuru başka yönlerde meydana çıkıyorsa, oluşan tutumda tutarlılık söz konusu değildir.⁴⁷ Örneğin ihtiyaç sahibi biri ile karşılaştığında yardım etmenin gerekliliğini bilip (zihin unsuru), imkân olduğu halde yardım davranışında bulunmaması (davranış unsuru) buna örnek verilebilir. Tutumlar bireyler için bilgi birikimi sağlayarak amaçlarına ulaşmaları için

⁴³ Çiğdem Kırel, Aysel Kayaoğlu, Rüçhan Gökdağ, *Sosyal Psikoloji*, Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Yayını, 2004, s. 71.

⁴⁴ Mustafa Aydın, “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği”, *DED*, C.1, S.3, (Temmuz 2003), s. 125.

⁴⁵ Adnan Kalkan, “Kişisel Tutum, Özel Norm ve Algılanan Davranış Kontrolünün Girişimcilik Niyeti Üzerine Bir Uygulama”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, (2011), s. 189-206.

⁴⁶ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012, s. 146.

⁴⁷ Hakan Sarıçam, Metin Güven, “Özgüven ve Dini Tutum”, *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science* 5/7 (December 2012): s. 575; Erkan Kavas, “Dini Tutum-Stresle Başa Çıkma İlişkisi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 37 (Temmuz 2013): s. 145.

uygun metot belirlemede aracılık etmektedir. Ayrıca değer yargıları ile tutarlı davranış geliştirmesine de yardımcı olur.⁴⁸

Bireyin psikolojik eylemleri, olaylara verdiği tepkileri, iç-dış uyaranlara karşı oluşturduğu etkileşimleri bütünsel biçimde davranış olarak isimlendirilir.⁴⁹ Bireylerin davranışlarını şekillendiren bireysel ve sosyal etkiden söz edilmektedir. Bireysel etki, bireyin davranışı gerçekleştirmeden önce davranışı olumlu-olumsuz olarak değerlendirmesidir. Sosyal etki ise gerçekleşen davranış sebebiyle toplumun verdiği sosyal tepkidir. Bu etkiler ışığında birey, davranışı gerçekleştirip gerçekleştirilmeme hususunda karar vermektedir.⁵⁰ Bireyin olaylar hakkında olumlu olumsuz olarak yaptığı değerlendirmeler, gelişim evrelerinde öncelikle ailesinde meydana gelen tutumlar ve davranışların öncülüğünde, akran ortamında gözlemlenerek oluşmaya başlar. Bilişsel yapıyı destekleyen eğitim sürecinde de pekişir. Fakat öncelikle içinde bulunduğu ortamın kabul ettiği kültürel normları benimseyerek kişinin iyi- kötü algısı oluşmakta ve daha sonra bu algının temelini oluşturduğu davranışlar sergilenmeye başlanmaktadır.⁵¹

1.1.4. Ahlak

Ahlak, Arapça “hulk” kelimesinin çoğuludur. Akseki ahlak tanımı için şöyle der: “Hulk, tabiat ve seciye demektir. Buna huy denir. Seciyye ve huy denilen şey insanda rûsuh bulmuş, yerleşmiş bir melekedir. Fikir ve rû'yet'e muhtaç olmaksızın, zihni yormaksızın, güçlük çekmeyerek sudur eder.”⁵²

Gazali'ye göre ahlak; “insan nefsinde yerleşen öyle bir hey'et (meleke) dir ki, fiiller, hiçbir fikri zorlama olmaksızın, düşünüp taşınmadan, bu meleke sayesinde kolaylıkla ve rahatlıkla ortaya çıkar.”⁵³

⁴⁸ Metin İnceoğlu, *Tutum, Algı, İletişim*, İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınevi, 2010, s. 33.

⁴⁹ İrade Hümbetova, “Dinî Tutum ve Davranışların Oluşumunda Mükâfat ve Cezanın Etkisi”, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı IV (Bursa, 6-8 Mayıs 2013)* ed. Ümit Güneş, İstanbul: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2013, s. 1078.

⁵⁰ Kılıç, *Etik ve Sosyal Sorumluluk*, s. 77.

⁵¹ Mustafa Şengün, “Ahlaki gelişimin psiko-sosyal dinamikleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23.23 (2007), s. 207-208.

⁵² Ahmed Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri*, DİB Yayınları, Ankara, 2016, s. 26.

⁵³ İmam Gazâlî. *İhyâu Ulûmi'd- Dîn* 3. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2011, s. 125.

Kâtip Çelebi ise ahlak kavramını: “Nefsi kendileri ile süslemek için erdemleri ve nasıl elde edileceklerini; terk etmek için çirkin işleri ve onlardan nasıl korunacağını bilmektir.”⁵⁴ şeklinde izah etmektedir.

İbn Miskeveyh’e göre ahlak; kişinin düşünmeden davranışlarını sergilemesine sebep olan durumdur. Bu durumu, *Hulk-i Tabiî* (kişinin kendi mizacından kaynaklanan ahlakı) ve *Hulk-i Kesbî* (alışkanlıklar yahut eğitim ile elde edilen ahlak) olmak üzere iki türlü değerlendirir.⁵⁵ Onun ahlak anlayışına göre kişiler teorik olarak düşünce sisteminde erdem sahibi olmalı ve bu düşünce sistemini pratik hayatta fille dökebilmelidir.⁵⁶

Kohlberg’e göre ise ahlak; kişinin kendi belirlediği, ulusal değerlere paralel şekilde yargılarda bulunabilmesi, bu minvalde kararlar alıp gerektiği şekilde davranabilmesi yeteneğidir.⁵⁷ O halde ahlâk, insanın hal ve hareketlerini yöneten ideal kanunların bilinmesi ve bunların uygun yerlerde uygulanabilmesi özelliğidir.⁵⁸ Ahlak bazı bireylerde mizaç halinde bulunabildiği gibi bazılarında da alışkanlıklar ya da çaba sonucu ortaya çıkmaktadır.⁵⁹

Ahlak kavramından söz ederken sıklıkla beraberinde kullanılan ‘etik’ ve ‘moral’ kavramlarından da bahsetmek gerekir. Latince 'moralis' kelimesinden türetilmiş 'moral' daha çok tarihsel ve olgusal ahlak normları, değer yargıları, örf, adet, karakter, hal ve hareket tarzını ifade eder.⁶⁰ Ahlak ve etik kavramları günlük hayatta birbirini yerine kullanılan kavramlardır. Ahlak, bireysel ve toplumsal olarak fiilen yaşanan hallerken; Yunanca 'ethos' kelimesinden türeyen etik ise ahlaki kaide ve kuralları inceleyip tasnif eden bir felsefe disiplini. Ahlak pratik yani ameli; etik ise ahlak pratiğinin teorileşmiş nazari halidir.⁶¹ Günümüzde etik kavramı sıklıkla mesleki alanda davranış biçimlerini; ahlak kavramı ise sosyal ilişkilerdeki davranışları inceleyen disiplini ifade etmektedir.⁶²

⁵⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, C. 2, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1941, s. 35.

⁵⁵ İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi, Tezhîbu’l Ahlak*, trc. Abdülkadir Şener vd., 3. Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017, s. 51.

⁵⁶ İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi, Tezhîbu’l Ahlak*, s. 60.

⁵⁷ Lawrence Kohlberg, “Moralische Entwicklung”, In W. Althof, ed. Lawrence Kohlberg: Die psychologie der moralentwicklung Frankfurt a. M: Suhrkamp 1995, s. 7-40.

⁵⁸ Osman Pazarlı, *İslam’da Ahlâk*, 2. basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980, s. 12-13.

⁵⁹ Ayşe Bahtiyar Büyük, “Ahlak Felsefesinde İsrâ ve Özgecilik: İslam Medeniyeti ve Batı Kültürü Açısından Bir Değerlendirme”, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2018, s. 13

⁶⁰ Recep Kılıç, “İslam Ahlakının Tanımı ve Kapsamı”, *İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar*, Ed. M.Ş. Aydın-A.H. Adanalı, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, 2014, s. 21.

⁶¹ Doğan Özlem, *Etik Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları, 2010, s. 22.

⁶² Kılıç, *Etik ve Sosyal Sorumluluk*, s. 12.

“Öz bir deyişle etik, ahlakın bilimi olup, davranışlarımız hangi koşullara uygun olarak gerçekleştirilirse bu davranışlar “iyi” olarak nitelenebilir ve etik bir eylemin hangi değerlere dayandırılarak, insanlık için “en yüksek iyi” nin ne olabileceğini araştırır.”⁶³

Antik çağ filozofları da ahlâkı tanımlamaya yönelik farklı izahlar ortaya koymuştur. Örneğin Sokrates, ahlak ve mutluluğu ‘üst iyi’ kavramıyla ele alır. Ona göre mutlu olmanın, en iyiye ulaşmanın ve erdemli olmanın şartı, bilmektir. Bilerek kötü olunmayacağını savunan Sokrates, kötülüğün sebebinin cahillikten ileri geldiğini söyleyerek bilginin de ahlakın da sonradan öğrenilebileceğini vurgulamaktadır.⁶⁴ Sokrates'in fikirlerinden etkilenecek kurulan Kyrene okulu, bireyi önceleyip, ahlâka hazcılığı ifade eden hedonizmi savunur. Bu görüşün temsilcileri haz duygusunun irade için amaç olduğunu, en iyiye ulaşmanın ise hazzı istemek ve aramak ile mümkün olabileceğini ileri sürerek, acı duygusunun kötüye işaret ettiğini savunmaktadır.⁶⁵ Platon ise bu fikrin aksine bireysel değil toplumsal ahlâkı ve toplumun mutluluğunu önemsemiştir.⁶⁶ Aristoteles de tıpkı diğer filozoflar gibi yüksek mutluluğu amaç olarak görmektedir. Ona göre insan, aklını kullandığı ölçüde mutlu olabilir. Aklın öngördüğü şeyi yapmak, nefsin güçlü isteklerine karşı koyabilmek ise irade terbiyesi ile mümkündür. İnsanın, adalet, cömertlik, cesaret, yüksek ruhluluk, vatan sevgisi, edep, şeref duygusu gibi etik erdemleri mevcuttur. Bütün erdemlerin amacı ise “doğru olan ortayı” bulmaktır. İfrat ve tefritin ortasında durma hali, tecrübe ile alışkanlık haline gelir. Örneğin cesaret, fevri şekilde öne atılmak ile sinmiş korkaklığın; cömertlik, israf halinde olmak ile cimriliğin; adalet, zalim olmakla mazlum olmanın; dengeli olarak tam ortasında mutedil olma halidir. Sosyal olan insanın bu ahlaki olgunluğa ancak toplumun içinde ulaşması beklenir.⁶⁷

Ahlak zihinsel örüntülere ihtiyaç duyan bir olgudur. Davranışlarını bilişsel olarak tayin edebilen tek canlı insandır. Bu sebeple ahlaktan ancak insanın varlığı ile söz edilebilir. Ahlak iyi ve kötü ayrımının yapılmasıyla ilgilidir ve bu ayrımı yapabilmek insana özgü bir meziyettir.⁶⁸ İnsanın sosyal ve psikolojik gelişimi, doğumundan

⁶³ M. Münir Dedeoğlu, "Kapitalizmin Kısılcındaki İnsan Ahlakı ve İslam Dünyasının Zihinsel Tutum Kargaşası," *Eskiye*, 18 (2010): s.16.

⁶⁴ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980, s. 50.

⁶⁵ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 55.

⁶⁶ Gökberk, *a.g.e.*, s. 65.

⁶⁷ Gökberk, *a.g.e.*, s. 87-88.

⁶⁸ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010, s. 12.

yetişkinliğe olan değişim ve gelişim süreciyle yakından alakalıdır. İnsanın değişim süreci, öğrenmeden bağımsız olarak biyolojik yapısındaki ilerlemelerini ifade ederken, gelişim süreci ise içinde bulunduğu sosyal yapının da etkisiyle zihinsel ve bilişsel olarak ilerlemesini ifade eder.⁶⁹ Ahlak kişinin benlik şuurunu geliştirmesine olanak sağlar ve sosyal çevre ile kurulan ilişkinin de ötesinde kişinin kendi ile olan kesintisiz ilişkisini fark etmesine yardımcı olur. Empati duygusunu besler. Kendisine ahlaklı davranan kişinin, çevresindekilere de aynı hassasiyeti duyduğu gözlemlenir.⁷⁰ Birey ahlaklı davranmayı kendiliğinden meydana gelen bir alışkanlığa dönüştürürken bir yandan da kendisi yeni haller kazanıp, değişip gelişmektedir. Bu durum bireye olaylara ilk kez karşılaşmasına rağmen doğru bir yol izleme kabiliyeti kazandırır. Sosyal yaşamda da sergilediği davranışlar, ilişki halinde olduğu insanlara da örnek teşkil eder ve benzer durumlarda yine aynı davranışı gösterirler. Böylece toplumda bir düzen meydana gelir. Herkes ahlaki davranmayı meleke haline getiremeyebilir ancak bu insanların varlığı, toplum ve dönem adına ahlaki sorunların giderilmesi açısından en büyük yol göstericidir.⁷¹ Alışkanlık haline gelen haller iyi ise o kişiden faziletler, aksi ise rezillikler meydana getirmektedir.⁷²

Ötekiyle ilişkileri düzenleyen ahlaki tutum, insanın ancak öteki ile muhatap olduğu durumlarda ortaya çıkar. Bir tutumun ahlaki ya da ahlak dışı olmasının izahı, görülen tutumlar, olması gereken tutumlar ve öteki ile ilişkisinde oluşan sonuçların tamamı bir bütün şeklinde ele alındığında yapılabilir.⁷³ Ancak olgunlaşmış bir ahlaki davranıştan bahsedebilmenin imkânı; eylemlerdeki tercihlerin, bireyin kendi dışında gelişen zorlama, istek, ödüllendirilme motivasyonu yahut cezalandırılma endişesi taşımadan kendi otokontrolünde, özgürce, mutmain olarak toplumsal ve evrensel hukuk kurallarına uygun bir şekilde yapıldığı durumlarda söz konusu olabilir.⁷⁴ Ahlâkın insanların değer yargılarına uygun olarak kazandığı alışkanlıklar, sergilediği huylar olduğu düşüncesinden yola çıkarak, değer yargılarının sürekli değişmesi alışkanlıkların, huyların ve buna bağlı olarak ahlakın, karakterin değişmesi anlamına gelir. Bu da kimlik,

⁶⁹ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, s. 24.

⁷⁰ Güngör, *a.g.e.*, s. 71.

⁷¹ Tahsin Görgün, "İnsan Olmak ve Ahlak", *Ahlakın Temeli*, ed. Ömer Türker, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015, s. 21-23.

⁷² Tahsin Görgün, "İslâm Ahlâkının Bireysel Boyutu 2: Çirkin Ahlâk (Reziletler)", *İslâm Ahlâk Esasları*, ed. A. Çınar, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 2010, s. 55.

⁷³ Ömer Türker, "Ahlaki Tecrübenin İnşasında Başkanın Rolü", *Ahlak ve Başkası*, ed. Lütfi Sunar ve Selami Varlık, Ankara: Nobel yayıncılık, 2017, s. 186.

⁷⁴ Özensel, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", s. 217-239

kişilik karmaşasına sebep olabilir. Bu sebeple sahip olduğumuz değer yargılarımızın tutarlılığı, bireysel ve toplumsal kimliğimizin muhafazası için oldukça mühimdir.⁷⁵ Bireylerin dünya görüşü, fikir, anlayış, duygu ve düşüncelerinin harmonisi ile oluşan değerler, birbiri ile organize inançlar sisteminin de tezahürüdür.⁷⁶ Ahlak ve değerlerin amacı, toplumun bütünlüğünü, bireyler arasındaki uyumu artırarak sağlamaktır.⁷⁷ Bilindiği üzere insan, ahlak ile halk ve Hak nezdinde insani hale bürünür, medenileşir. İtaat etmeyi, empati sahibi olmayı öğrenir.⁷⁸ Hayata geçirilen, meleke haline gelen her davranış kişinin karakterini ortaya koyar. Değerlerin davranışlara geçirilmesinde inanç ve yaşam arasında tutarlı bir bağ oluşmasının birey üzerindeki maddi manevi olumlu etkileri göz ardı edilemez. Ahlaki erdemlere sahip olan kişiler toplumda da güvenilir, öz benlik algıları yüksek, güzelliklere öncülük eden bireyler halini alır.

1.2. Yardımseverlik

Yardım, kişinin bireysel çabasıyla kazanamayacağı bir imkânı kazanmasında, gideremeyeceği bir ihtiyacı gidermesinde veya çözüm bulamadığı bir sıkıntısını çözmesinde maddi manevi, sözlü, fiziksel yahut farklı bir vesile ile destek olmaktır.⁷⁹

Osmanlıca sözlüklerde yardımseverlik/özgeciliğin karşılığı olarak kullanılan diğerkamlik "başkalarını düşünme"⁸⁰ şeklinde izah edilirken, yine aynı manaya gelen hasbilik ise "gönüllülük, gönüllü ve karşılıksız iş yapma"⁸¹ olarak açıklanır. Felsefi sözlüklerde ise "insanlığı, insanları çıkar gözetmeden sevme, kişinin kendisini başka insanların ve toplumun refahına, genel iyiliğine adanması tavrı, bencilliğin ve bireyciliğin karşısında yer alan tutum"⁸² şeklinde izah edilir.

Yardım davranışını ifade eden diğer bir kavram da pro-sosyal davranıştır. Sosyal psikologlar, mevcut olumlu durumu muhafaza etmek yahut geliştirmek adına yapılan bireysel, toplumsal eylemlerin tamamı için 'pro-sosyal' nitelemesini kullanmaktadır.⁸³

⁷⁵ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 134.

⁷⁶ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, s. 28.

⁷⁷ Güngör, *a.g.e.*, s. 70

⁷⁸ Hüsameddin Erdem, *Ahlak Felsefesi*, Konya: Hü-Er Yayınları, 2002, s. 33.

⁷⁹ Cafer Sadık Yaran ve diğer, "Toplumsal Ahlâk", *İslam Ahlak Esasları*, ed. Tahsin Görgün, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2010, s.153.

⁸⁰ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 1986, s. 218.

⁸¹ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi, 2006, s. 589.

⁸² Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 666.

⁸³ E. A. Staub, "A Child in Distress: The Influence of Age and Number of Witnesson Children's Attempts to Help", *Journal of Personality and Social Psychology*, 14, (1970), s. 130-140.

1960'lı yıllarda anti-sosyal davranışın zıddı olarak, olumlu sosyal davranışları ifade etmek için kullanılan pro-sosyal davranış terimi, bireyin ve toplumun huzur ve refahı için yardım amaçlı yapılan gönüllü davranışların tümü için kullanılan geniş kapsamlı bir kavramdır.⁸⁴ Bu kavram, gönüllü olarak, karşılığı olan yahut karşılıksız başkalarının faydası için yapılan eylemlerin, yardımseverliğin bütün çeşitlerini kapsamaktadır.⁸⁵ Gönülsüz yapılan, başkasına yardım niteliği taşımayan eylemler bu tanımın dışında kalmaktadır. Sosyal bilimlerde 'pro-sosyal davranış' en başta yardımseverlik davranışı ile özdeşleşmiştir. Bununla birlikte yardımlaşma, destek verme, teselli etme, selamlaşma, adaletli olma gibi toplum ve bireyin faydasına yapılan eylemlerden de bahsedilmektedir.⁸⁶

Yardım etme davranışı çok yönlü ve kapsayıcı olarak değerlendirilmektedir. İş birliği / dayanışma, sosyal sorumluluk çalışmalarında bulunma ve diğerkâm davranışlarla birlikte, bencillik motivasyonlu yardım davranışlarını da bu anlamda incelemek mümkündür.⁸⁷ Olumlu sosyal davranışların bir ucu diğerkâm davranışlar ise diğer ucu çıkar amacı güden bencil yardım davranışlarıdır.⁸⁸ Örneğin iş birliği, ortak hedeflere ulaşma gayesini temel alan bir pro-sosyal davranıştır. Birlikte ödev hazırlayan iki öğrenci, bilgilerini paylaşarak çalışmalarını için ortak vakit ayırıyor ve enerji harcıyorsa bu iş birliğidir. Karşılıklı bir alışveriş, menfaat söz konusudur. Ancak sahip olduğun şeyden, kendi ihtiyacın varken bile vermek, karşılıksız yardım etmek diğerkamlık olarak nitelendirilmektedir.⁸⁹

O halde yardımseverlik, karşılıksız, tevazu ve sevgi ile gönülden gelerek, ötekinin menfaatini gözeterek, egosantrik duygulardan tamamen uzak ve fedakârca yapılan her türlü paylaşma eylemidir. Eylemin amacı ötekine fayda sağlamaksa da sonucunda muhatapın menfaati karşılanmamış olsa dahi, eylemin gerçekleştirildiği süreçteki iyi niyet esastır.

⁸⁴ Louis A. Penner ve diğ., "Prosocial Behaviour: Multilevel Perspectives", *Annual Review of Psychology*, 56, (2005), s. 365-392.

⁸⁵ Lawrence J. Saha, "Prosocial Behaviour and Political Culture Among Australian Secondary School Students", *International Education Journal*, 5 (1), (2004), s. 9-25.

⁸⁶ Ayten, *Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü*, s. 14.

⁸⁷ Peter Benson ve diğ., "Intrapersonal Correlates of Nonspontaneous Helping Behavior", *The Journal of Social Psychology*, 110, (1980), s. 87-95.

⁸⁸ S. E. Taylor, L. A. Peplau ve D.O. Sears, *Sosyal Psikoloji*, Çev. Ali Dönmez, Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s. 379.

⁸⁹ Sevide Düzgüner, "Pro-Sosyal Davranışlarda Diğerkamlığın (Özgecilik) Tanımı ve Konumu", *Bilimname XL*, (4/2019), s. 361.

1.2.1. Yardımseverlikle İlgili Kavramlar

1.2.1.1. Diğerkamlık/ Özgecilik/ Alturism

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğünde ‘diğerkâm ve diğerkamlık’ kavramlarını ‘özgeci ve özgecilik’ şeklinde almıştır. Özgeci, “kişisel yarar gözetmeksizin başkasına yararlı olmaya çalışan (kimse), diğerkâm”, özgecilik ise “özgeci olma durumu, diğerkamlık” olarak açıklanmıştır.⁹⁰ Özgecilik, Eğitim Terimleri Sözlüğünde “1. çıkar gözetmeksizin başkalarının iyiliği için özveride bulunmayı bir ilke olarak benimseyen ahlak anlayışı. 2. Her kişinin asıl yükümlülüğünün, kendisini başkalarına, topluma adanmak olduğu düşüncesine dayanan görüştür ki bu görüşün temeli A. Comte ile Spencer tarafından atılmıştır.”⁹¹; Özgecilik, Felsefe Terimleri Sözlüğünde “başkalarının iyiliğini yaşama ve eyleme ilkesi yapan görüş olarak açıklanmaktadır. Bu terimi felsefeye kazandıran isim Auguste Comte'dur. Ona göre özgecilik, insanlığın ahlak ve kültür bakımından gelişmesinin koşuludur.”⁹² Bu kavram Ruhsal Terimleri Sözlüğünde; “bencillik ve ben tutkusu yerine sevginin başkalarına yönelmesi durumu”; Toplum Bilim Terimleri Sözlüğünde, “başkalarının yararına kişisel çıkarlardan vazgeçmeye, başkalarına bencil olmayan güdülerle yardım etmeğe hazır olma durumu” olarak açıklanmaktadır. Özgecilik kelime olarak Latince “öteki için” anlamına gelen, “alter” ve “ui” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmektedir.⁹³ Literatürde *Alturism* olarak geçmektedir.

Diğerkamlık kavramı ile yakın manalarda hatta çoğu zaman eş anlamda kullanılan diğer kavramlara bakıldığında sadece küçük nüans farklılıkları olduğu söylenebilir. Örneğin yardımseverlik, bireyler arasındaki yardımlaşma, iş birliği olarak ifade edilmektedir. Bu durumda iki tarafın da menfaat ve kazanımı söz konusu iken diğerkam yardım davranışında sadece karşı tarafın menfaati göz önünde bulundurulur. Motivasyonel açıdan değerlendirildiğinde yardım davranışı bir eylemi ifade ederken, diğerkamlık o eylemi oluşturan temel motivasyondur.⁹⁴ Yine diğerkam davranıştan bahsedilirken fedakârlık kavramı kullanılır ve bu kavram her zaman gönüllü bir tercihe işaret etmeyebilir. Ancak diğerkam davranışta gönüllü olarak kendinden vazgeçme söz konusudur. İslam ahlak literatüründe ise îsâr kavramı dikkat çekmektedir. Diğerkamlık

⁹⁰ “Özgecilik”. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi:10.07.2021.

⁹¹ Ferhan Oğuzkan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1974.

⁹² Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 666.

⁹³ Jonathan Seglow ve Niall Scott, *Altruism*, Open University Press, England, 2007, s. 97.

⁹⁴ Ayten, *Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü*, s. 74.

ile eş anlamlı kullanılsa da aralarındaki fark şöyle izah edilmektedir; diğerkamlık diğerini kendisine üstün tutma olarak ifade edilse de îsâr, kendisi ihtiyaç halinde iken dahi kişinin elindeki imkânı başkasına sunmasıdır. Diğerkamlıkta bedel ödeme söz konusu değilken îsârda bedel ödeme pahasına karşıdaki insanı tercih etme durumu mevcuttur. Bu bağlamda îsâr, kavramsal olarak diğerkâmlığın altında, ahlaki olarak ise diğerkamlıktan üst kategoride değerlendirilebilir.⁹⁵

Şekil 1 Pro-sosyal Davranışlarda Diğerkamlığın Kavram Haritası⁹⁶

Özgecilik, farklı disiplinler tarafından açıklanmış bir kavram olmasından dolayı bu kavrama ilişkin bir anlam çeşitliliği mevcuttur. Bu sebeple bu çeşitlilik diğerkamlık kavramını daha geniş perspektiften inceleme imkânı sunmaktadır. En belirgin ifadeyle özgecilik, yardım davranışını sergileyen bireyin, kendi menfaatini gözetmeden ihtiyaç sahibinin menfaatini gözetmesidir. Özgecilik, literatürde pro-sosyal ve yardımsever davranış olarak izah edilmektedir. Bu açıdan yüzyıllardır ahlak felsefecilerinin çalışma konusu olmuştur. Yine kavramsal olarak yardımseverlik ve hayır kurumları ile bağlantısı sebebiyle dini akımların da özgecilik kavramına yönelik büyük bir ilgisi vardır.⁹⁷

Hobbes, “özgeci davranışların doğrudan ödül, çıkar ve bencillikle bağlantılı olduğunu” savunurken, Leeds ise özgeci davranışı; gönüllü gerçekleştirilen, en azından başka birine faydalı olan ve bireyin “hemen bir ödül elde etme beklentisi ile güdülenmeyen bir davranış olarak” ele almıştır. Mill, özgeciliği ferdi bir bakış açısıyla değil toplumsal bir bakış açısıyla ele alarak, yalnızca başkası için faydalı eylemler gerçekleştirmek değil aynı zamanda bir topluluk, kabile hatta bunun ötesinde bütün

⁹⁵ Düzgüner, "Pro-sosyal davranışlarda diğerkamlığın (özgecilik) tanımı ve konumu", s. 351-373.

⁹⁶ Düzgüner, a.g.e., s. 360.

⁹⁷ Engin Karadağ ve Işıl Mutaftçılar, “Prososyal Davranış Ekseninde Özgecilik Üzerine Teorik Bir Çözümleme”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, s. 43.

insanlık için en iyiyi gerçekleştirmeyi ilke haline getirme olarak tanımlamıştır. Durkheim ise özgeciliğin temellerinin sosyal yaşam içinde var olduğunu öne sürerken özgeci davranışın bireysel bilinçten değil kolektif bilinçten doğduğunu ileri sürmektedir. Durkheim özgeciliği toplum faydasına bireyin kendini feda etmesi olarak ele almış ve bu durumu görev bilinci ve ahlaki otoriteye uyma bağlamında tartışmıştır. Spencer ise bu kavramı bencilliğin zıddı olarak değerlendirip bireyin tüm eylemlerinde kendisinin değil başkasının faydasını gözetmesinin normal bir davranış olduğunu savunmuştur.⁹⁸

Bireyler kendi içsel duygularını tatmin etmek için yahut bir ödül ya da menfaat beklentisiyle de yardım davranışı sergileyebilir. Çevrenin durumu da özgeci davranış için temel teşkil edebilir. Yardım gerektiren bir durumda etraftakilerin gösterdiği yardım etme davranışı teşvik edici olabilmektedir. Buna karşın sosyal psikolojide özgecilik, herhangi bir menfaat beklentisi olmadan, sadece başkalarının faydası için yapılan davranış olarak tanımlanır.⁹⁹ Toplum içinde popüler olmak, övgü ve beğeni almak için yapılan pro-sosyal davranış ile karşılıksız yapılan diğerkam davranış eş değer değildir.¹⁰⁰

Diğerkamlık kavramı ile literatürdeki farklı tanımlamaları aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

⁹⁸ R. Leeds, "Altruism and the Norm of Giving", *Merril-Palmer Quarterly* 9, 1963, s. 229-240. Ve Hobbes, T. "Self-love and Society", R. D. Milo (Ed.), *Egoism and Altruism* (s. 17-25), Belmont CA: Wadsworth. 1962'dan Aktaran Engin Karadağ ve Işıl Mutağçılar, "Prososyal Davranış Ekseninde Özgecilik Üzerine Teorik Bir Çözümleme" *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, s. 48.

⁹⁹ Burcu Tekeş ve Derya Hasta, "Özgecilik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Nesne Psikoloji Dergisi (NPD)* 3/6 (2015), s. 57.

¹⁰⁰ Nuri Bilgin, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, İzmir: İzmir Kitaplığı, 1995, s. 287.

“Harici ödül beklentisi olmaksızın başkası yararına yapılan gönüllü davranış” (Bar-Tal, 1976:4)
“Nihai hedefi diğerinin iyiliğini artırma olan motivasyon” (Batson, 1991:6)
“Yardım etmek ve paylaşmak gibi bilinçli olarak kendi çıkarını gözetmeksizin diğerlerinin iyiliğini artıran davranış” (Hoffman, 1978:326)
“Diğer insanların yararı için yapılan ve yapan kişiye bedeli olan davranış” (Wilson, 1975:578)
“Dış ödüller beklemeksizin, bir diğerine yarar sağlamak amacıyla yapılan davranışlar” (Maculay ve Berkowitz, 1970:3, Nakl Akbaba, 1994:17)
“Herhangi bir biçimde ödüllendirme beklentisi (belki iyi bir şey yapmış olmanın verdiği duygu dışında) olmaksızın bir başkasına yardım etme” (Freedman ve diğ., 2003:312)
“Bir diğerinin faydasını amaçlayan davranış” (Snyder ve Lopez, 2007:266)
“Özgeci davranış, belki insanlara iyilik yapmış olmanın verdiği doyum dışında, hiçbir karşılık yada ödül beklentisi olmaksızın bir başkasına yardım etmek için gönüllü olmaya verilen addır” (Schroeder ve diğ. 1995. Nakl. Taylor ve diğ. 2007:379)

Tablo 3 Diğerkamlık Tanımları¹⁰¹

1.2.1.2. Cömertlik

“Cömert, Farsça cevân-merd kelimesinden Türkçeye aktarılmıştır. Cömertlik kavramı İslâm ahlâk literatüründe genellikle sehâ, sehâvet ve cûd terimleri ile ifade edilir. Sehâ ve sehâvet sözlükte ‘ocağın, içinde kolaylıkla ateş yakılacak şekilde geniş tutulması ve yanmakta olan ateşin alev ve dumanının kolayca yükselmesine imkân hazırlanması’ anlamına gelir. Bu manadan hareketle gönül zenginliği ve genişliğine de sehâvet denilmiştir. ‘Bir şeyin yeni, iyi ve sağlam olması’, ayrıca ‘cömertlik yapmak’ anlamındaki cevd veya cevdet kökünden türetilmiş olan cûd da terim olarak sehâvet kelimesi ile eş anlamlıdır. Bazı İslâm ahlâkçıları bu iki terimi cömertliğin farklı dereceleri için de kullanmışlardır. Kur’ân-ı Kerîm’de sehâ, sehâvet ve cûd kelimeleri geçmemekle birlikte pek çok ayette infak, îsâr, i’tâ, it’am, ihsan, ikram, bezl gibi mastarlardan gelen fiiller ile cömertlik erdeminin önemi üzerinde durulmuştur. Hadislerde ise hem bu kelimeler hem de sehâ, sehâvet ve cûd kelimeleri geçmektedir.”¹⁰²

Nasreddin Tusi’ye göre; “sehâvetin özüne dâhil olan türler vardır. Bunlar: Kerem, eli açıklık, af, mürüvvet, iyilikseverlik, yardım, paylaşma ve yüzü yumuşaklık

¹⁰¹ Düzgüner, "Pro-sosyal Davranışlarda Diğerkamlığın (Özgecilik) Tanımı ve Konumu", s. 357.

¹⁰² Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Mustafa Çağrı, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, “cömertlik” maddesi.

erdemleridir.”¹⁰³ Gazali’ye göre ise insanlığın kurtuluş reçetesi olan cömertlik; “servete sahip olduğu takdirde başkalarını kendi üzerine tercih, hayrat-u hasenat yapmak, cimrilik ve bahillikten (tamahkarlık) kurtulmaktır.”¹⁰⁴

Cömertlik, yardımlaşma davranışının temelini teşkil eder. İkrâm sahibi olmayan kişinin başkasının ihtiyacını gidermesi de zayıf olacaktır. Bencil duygularla başa çıkmanın yolu, vermeyi öğrenmektir. Zengin olmayı beklemeden eldeki imkânlarla ikram etme erdemine gönülden bağlı olmanın kişiyi ahlaki yönden eğiteceği düşünülmektedir.¹⁰⁵ Ancak sarf ettiği her şeyin belli bir itidal üzere olması şer’an kabul edilen cömertlik vasfıdır. Bilindiği üzere cömertlik, cahiliye toplumlarında şeref unsuru olarak kabul edilmiş olup israf boyutunda bir saçıp savurma hali olarak hayata geçmiştir. O dönemde ne kadar harcarsa o kadar babayığıt kabul edilen kişiler, aile fertlerini zillete düşürecek şekilde geride bir şey bırakmayarak sözüm ona cömertliğini sergilemiş olurlardı. Halbuki maksadı herkesin zihninde hayranlık uyandırmaktan ibaret olan bu hareket, değerden yoksundur. Bu nedenle İslâm diniyle bu israf hali zekât ve sadaklarla tanzim edilmiştir.¹⁰⁶

Cömertlik kişide imanla birlikte tezahür eden fitri bir erdemdir.¹⁰⁷ İslâm cömertliği Allah’ın rızası ve insanlara duyulan sevgi ve muhabbetten hasıl olan ahlaki bir erdem olarak yücelterek, teşvik eder.¹⁰⁸ Cömert kişi ırk mezhep ayrımı yapmaksızın, yaratılan her şeye sevgi nazarı ile yaklaşarak, anın gereğini yerine getirebilir. Bu anlamda sevgi, iyilik ve cömertlik birbiriyle yakından ilişkili erdemlerdir.¹⁰⁹

Kur’an-ı Kerim’de cömertlik sahip olunan her durumun gönül rızası ile, sevdiklerinden¹¹⁰, gösterişsiz olarak, incitmeden¹¹¹ bollukta ve darlıkta¹¹² paylaşılması olarak nitelendirilmiştir.

¹⁰³ Nasreddin Tusi, *Ahlâk-ı Nasiri*, Fecr Yayınları, Ankara, 2005, s. 130.

¹⁰⁴ Gazali, *İhyâu Ulûmi’-d- Dîn*, s. 540.

¹⁰⁵ Ersin Gürdoğan, *Kirlenmenin Boyutları*, İstanbul: İz Yay., 1993, s. 170.

¹⁰⁶ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar, çev.*, Selâhattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991, s. 112-113.

¹⁰⁷ Ragıb İsfahani, *İslâm’ın Ahlâkî ilkeleri*, İstanbul: Kalem Yayınevi, 2003, s. 411.

¹⁰⁸ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi “Cömertlik” Maddesi.

¹⁰⁹ Hatice Toksöz, *İslâm Düşüncesinde Sevgi Teorileri*, Ankara: Nobel Yayınları, 2016, s. 124.

¹¹⁰ Bakara 2/267, Â-li İmrân 3/92

¹¹¹ Bakara 2/271

¹¹² Â-li İmrân 3/134

Cömertlik, bireyin bedeni, mali, ilmi olarak başkasının faydasını gözettilen, paylaşmaktan haz duyduran, iyilik halinin ameli boyutudur. İkrâm sahibi bireylerde diğler insanlara karşı sorumluluk bilinci oluşturan cömertlik, bireyleri bir araya getiren ve onlara aidiyet duygusu kazandıran bir erdemdir.

1.2.1.3. Empati

Empati kavramının Almanca ve Yunanca olmak üzere iki kökeni bulunmaktadır. Almanca olan “*einflühlung*” kelimesi kendini karşısındakinde yansıtarak onunla içselleşmesi ve bu yolla karşısındakini anlaması anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle kendisini karşısındakinin yerine koyabilme sanatıdır.¹¹³ Yunanca kökenli olan “*empathia*” ise “içinde hissetme” anlamına gelmektedir.¹¹⁴

Empati kavramını açıklarken içeriği basitten karmaşığa doğru şekillendirmek mümkündür. İlk olarak kişinin başkasıyla empati kurması, kendini duyguları ve davranışları bakımından başkalarının yerine koyabilmesi olarak ifade edilir. Kişinin kendini başka insanların değerlendirdiği şekilde görmesine oto-empati, başkalarını başkalarının gözünden görme durumu da alloempati olarak ifade edilir.¹¹⁵

Empati, ötekinin içinde bulunduğu duygu durumunu, niyet ve algıları tam anlamıyla fark edip, o hale bürünerek gereken duygusal tepkiyi vermektir. Kişinin bu durumu gerçekleştirebilmesi için bencil duygulardan sıyrılıp, karşısındakinin rolüne bilinçli bir şekilde girebilmesi gerekir.¹¹⁶

Yardım etme davranışı empatik yahut bencil duygularla motive olabilir. Bencillik motivasyonunda kişinin hedefi kendi mutluluğudur ve her durumda yardım davranışı gerçekleştirebilir. Ancak empatik yaklaşımlı yardım davranışında hedef karşısındakinin mutluluğudur ve bu hedefe binaen yapılan yardım davranışının gerçekleşme ihtimali daha yüksektir.¹¹⁷ Bir başka ifadeyle kişi yardıma muhtaç kişi gördüğü zaman daha önce kendisi de aynı durumu yaşamışsa eskiyi hatırlayıp, sıkıntılı bir ruh haline bürünür. Bu durumdan kurtulmak için de yardım davranışında bulunur.

¹¹³ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 33. Baskı, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2005, s. 135.

¹¹⁴ Şeref Gülseren, “Empati: Tanımı ve Kullanımı Üzerine Bir Gözden Geçirme”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, (2001): s. 134.

¹¹⁵ Atilla Yıldırım, *Empati ve Çatışmalar*, Ankara: Yargı Yayınları, 2005, s. 30.

¹¹⁶ Mustafa Koç, “Din Psikolojisi Araştırmalarında Empatinin Ampirik Bilgi Bakımından Değeri Üzerine Kuramsal Açidan Metodolojik Bir Bakış Denemesi”, *EKEV Akademi Dergisi* 9/22 (2005): s. 56.

¹¹⁷ Tekeş ve Hasta, “Özgecilik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, s. 55-75.

Bu esnada sonuçlarını düşünür, ne kadar çaba sarf edeceğini hesap eder. Böylece gerçekleştirdiği yardım eylemi bencillik duygusuyla motive olmuş olur. Fakat yardıma muhtaç kişiye karşı şefkat duyarak empati kurarsa sadece onu o muhtaçlıktan kurtarmak için yardım etmeyi düşünmüş olur. Buradaki empatik motivasyon kişiyi diğerkam yardım davranışına sevk eder. Sıkıntılı motivasyon ile yapılan yardım davranışı ise bencilliğe sevk eder. Empatik eğilimli yardım davranışı zor koşullarda da olsa gerçekleşmekte iken, bencillik eğilimli yardım davranışı ise ancak mecbur kalındığında gerçekleşmektedir. Empati kabiliyeti yüksek olan bireylerde pro-sosyal davranışlara olumlu eğilim söz konusu olmakta ve öfke, saldırganlık gibi anti-sosyal davranışlardan uzak durma eğilimi gözlemlenmektedir.¹¹⁸

Konuya ilişkin yapılan çalışmalara göre empatinin oluşumu kişinin bebeklik döneminden itibaren başlamakta olup, motor taklit ismi verilen gelişim süreci ile kendini göstermektedir. Küçük bir bebeğin çevresinde ağlayan herhangi birinden rahatsızlık duyması buna örnek verilebilir. Bu anlamda değerlendirildiğinde empati duygusu ve diğerkamlığın, yaşamın ilk yıllarından itibaren kişinin ailesi ve yakın çevresi ile olan ilişkileriyle şekil aldığı söylenebilir. Bu anlamda aile içerisinde anne babanın birbirlerine ve çocuklarına karşı sergiledikleri empatik tavırlar yahut aile dışında kalan başkalarını anlamaya teşvik edici öğretiler, çocukların gelişim dönemlerinde etkilendiği bir durumdur. Anne babanın çevresine karşı duyarlı olmasının, çocuğuna karşı koşulsuz sevgi ve ilgi göstermesinin, çocukta empatik eğilimin oluşmasını olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Okul öncesi ailede başlayan bu gelişim süreci, ergenlik döneminde kişinin bilişsel yeteneklerinin olgunlaşması ile çevresine karşı duyarlı olmasıyla gelişir ve hayatın ilerki dönemlerinde de gelişerek devam eder.¹¹⁹

Kişinin kendi alışageldiği çerçevenin dışında kalanları, kendine benzetmeye zorlamadan anlamaya çalışması onlara iyilikte bulunması sevginin kemale ermiş halidir. Bu sürecin kişinin karşısındakine ayna tutmasıyla başladığı söylenebilir. Kişinin etkili bir empatik iletişimle kendisine benzemeyen bir başkasını anlaması için muhatabını kulak, göz, kalp, zihin ve ruh ile dinlemesi gerekir. Zira ancak bu şekilde karşısındakini anlar ve gerekli eylemi gerçekleştirebilir. Empati bireylerde iletişim gücünü artırdığı,

¹¹⁸ C. Daniel Batson ve dğr., “Empathy and Altruism”, Handbook of Positive Psychology, ed. C.R. Snyder, London: Oxford University Press, 2005, s. 360-361.

¹¹⁹ Ali Ayten, *Empati ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013, s. 87-89.

ilgi ve sevgi bağıını güçlendirdiği için özellikle bu yeteneğe sahip hemşire ve doktorların hastalarının daha az acı çektiği ileri sürülmektedir.¹²⁰

Empati kimi zaman kişinin arzularını frenlemesini gerektirebilir. Vicdanın, ahlakın, merhametin ve adaletin temelini teşkil eden empati, hal ehli olmayı gerektirmektedir. Muhatabının haliyle hallenmek, bir derdine derman olabilme gayreti ise insanı insan yapan en temel unsurdur. Zira karşısındakine tuttuğu ayna ile insanın kendisi ile tanışması, kendinden hareketle başkalarını anlayabilmesi mümkün hale gelir.¹²¹

Empati kişinin herkesi insan olarak değerli görmesi ile başlar. Resmin bütünü gösterir ve insana insan olduğu için değer vermeyi öğretir. Sadece görünür ile değil kişinin yetiştiği ortam içinde bulunduğu psikolojik ve sosyolojik durumu değerlendirmesine imkân tanır. Çünkü ancak böyle bir değerlendirmeye gerçek bir empati bağı kurulabilmektedir.¹²² Ayrıca empatik olabilmek için ruhen sağlıklı olunması gerektiği de ileri sürülür. Nitekim Tarhan'a göre anti-sosyal, borderline ve narsistik kişilik bozukluğu olanlar empatik ilişki kuramazlar.¹²³

Empati kavramı, psikolojide, daha ziyade psikanalizde eş duyum ile ifade edilen duygu aktarımı anlamında kullanılır. Ancak karşıdakinin hissettiğini hissetmekten de öte bakış açısını anlamayı gerektiren empati, olayı daha geniş perspektiften değerlendirmeyi gerektirir. Empatinin gerçekleşmesi için sevmek, değer vermek ve paylaşmak önemlidir. Bilgi ve duygu aktarımının gerçekleştiği empatik iletişimde, önce kişiler sözlü iletişim kurar, bunun devamında da duygu sevgi, nefret, heyecan gibi duygu aktarımları başlar. Ancak empatinin davranışsal boyuta ulaşması, kişinin kendini bu hususta geliştirmesine bağlıdır.¹²⁴

1.2.1.4. Merhamet

Felsefe, ahlak ve psikoloji gibi pek çok alanda anlam ifade eden merhamet kavramı Arapça dilindeki rahman, rahim, “rahmet” kelimeleriyle aynı kökten

¹²⁰ Kemal Sayar, *Ruhun Derin Yaraları*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2020, s.155-165.

¹²¹ Nevzat Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, 13. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2020, s. 172-173

¹²² Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 78

¹²³ Tarhan, *a.g.e.*, s. 137.

¹²⁴ Tarhan, *a.g.e.*, s. 168-170.

türemiştir.¹²⁵ “Allah’a saygı ve sevgiyle, hayra ulaşma isteği” gibi anlamlara gelen bu kelimenin kökü "r-h-m", aynı zamanda "rikkat" “yumuşak kalpli ve şefkatli olmak kaba kırıcı ve sert olmamak, şefkatli iyiliksever ve yumuşak davranışlı olmak” gibi anlamlar da ifade etmektedir.¹²⁶

Merhamet duygusu, anlamı ve manevi temellere dayanması sebebiyle, aynı kökten gelen rahmet, rahman ve rahim kelimelerinin de izah edilmesini gerektirir. Rahmet, Allah'ın mahlukata merhamet ederek lütuf ve ihsanda bulunması anlamına gelir. Rahman, rahmetin en üst derecesine sahip olan Allah'ın yarattıklarını kuşatarak, her türlü ihtiyaçlarını gideren; dünyada insanları inanç bakımından kendi iradelerine bırakıp, bu anlamda herhangi bir ayrıcalık tanımadan tüm insanlığa rahmetini bahşeden anlamındadır. Rahim ise ahiret gününde yüce Allah'ın sadece inananlara merhamet edip, ihsanda bulunacağı anlamına gelir. Bu anlamda Rahman olan Allah'ın ezeli ve ebedi olması sebebiyle yarattıklarına merhameti de şartsızdır. Ancak Rahim olan Allah'ın merhameti ise kulların hak etmesine bağlıdır.¹²⁷

Merhamet, muhtaç kimselerin ihtiyaçlarını karşılama esnasında, insanların aralarında duygu bütünlüğü sağladığı, Allah'ın yarattıklarının ruhunda halk ettiği bir iyilik vesilesidir.¹²⁸ Allah kullarına merhametle muamelede bulunur, etik davranır. Kullarının da birbirlerine karşı muamelede bulunurken İlahi insiyatifi gözeterek etik davranmasını ister.¹²⁹ İhtilaflı hallerde cezaya karşın affın tercih edilmesine teşvik etmesi buna sebep olarak gösterilebilir.¹³⁰ Dinlerin genel motivasyonu benlik anlayışından ziyade biz olma bilincini geliştirmektir. Çevreye duyarlı bireyler olma yolunda merhamet duygusunu geliştirmek en temel hedeflerden biridir. Bu nedenle tüm dinler yönlendirmeleri sebebiyle merhamet temelli bir ahlak anlayışına teşvik etmektedir. Güven, huzur ve barış ortamının sağlanmasında etkin rolü olan merhamet duygusu, Allah'ın kullarına bahşettiği en büyük nimetlerdendir. Yaratan, kulunun kurduğu her

¹²⁵ Raşit Küçük, "İslam Kültüründe Sevgi İçin Kullanılan Kavramlar (Muhabbet, Meveddet, Rahmet ve Merhamet)", *Hz. Peygamber, Sevgi ve Merhamet*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2017, s. 27-28.

¹²⁶ Ebu'l Hüseyin Ahmet İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrut: Daru'l Cemil, Tarihsiz), 2: s. 498.

¹²⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Azim Yayınevi, 2007, s. 74-75; İsfahani, *el-Müfredat, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, trc. Yusuf Türker, İstanbul: Pınar Yayınları, 2012, s. 607.

¹²⁸ Hüseyin Karaman, "İslam Ahlakında Temel Erdemler", *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, ed. Müfit Selim Saruhan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2013, s. 212.

¹²⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan, Kur'ani Dünya Görüşü'nün Semantiği*, trc. Kürşad Atalar, 3. Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2014, s. 339.

¹³⁰ Eş-Şûra 42/40.

ilişkide merhamet nazarıyla muamelede bulunmasını ister. Zira bu şuurlu ve samimi bir şekilde Allah ile ilişkide olup, merhamet duygusunu inancın merkezi haline getirmekle mümkündür. Merhamet yaşamın kaynağı ve dinin özüdür. Merhamet deryasında yüzmeden hakiki bir imandan söz etmek mümkün değildir.¹³¹

Ahlaki olarak değerlendirildiğinde ise merhametten yoksun bir ahlaktan söz edilemeyeceği söylenebilir. Nitekim acı duyulan bir durumu görmek ahlaki duyguları uyandırırken, bu acıya merhametle karşılık vermek, harekete geçmek ise ahlaki bir kişiliğin göstergesi olarak yorumlanmaktadır.¹³² Hatta Aristo'ya göre hazzın peşinden koşmaktansa acının ortadan kalkması için uğraşmak akıllı olmanın alametlerindendir.¹³³

Merhamet, herkesin diğerini gözettiği, birbirine zarar vermekten çekindiği bir ilişki düzenine zemin hazırlar. Bu duygu bencil istekleri kontrol ederek, kötülüğün karşısında engel oluşturup, adil bir düzen ve iyiliksever bir toplum için birçok pro-sosyal değere kaynaklık eden temel ahlaki öğelerdendir.¹³⁴ Zira toplumu meydana getiren insanlar, kendi dışındaki her canlıyı bir bütünün uzuvları gibi kabul eder ve bu ahlaka sahip olursa insani olarak kemal derecesine ulaşmış demektir.¹³⁵

Ahlak felsefesi açısından insanların ötekine şefkat ve merhametle muamelede bulunması, o kişideki ahlaki cevher sebebiyledir. Bu cevhere sahip olan kişi, Allah katında da kullar nezdinde de ikram ve ihsana layık bir mertebeye ulaşır. Bu duygu Allah ile kulu arasında dikey ilişki oluştururken kulların kendi aralarında da yatay bir ilişki içinde olmalarını sağlar.¹³⁶

Merhamet, kişinin ilişkide olduğu tüm aleme karşı farkındalık içinde olmasını geliştiren bir duygudur. Bu duygu insana gerçek değerini hissettirdiği için onun çevresiyle bütünleşmesini destekler. Farkındalığı yüksek, duyarlı kişi ahlaki açıdan ulvîleşir. Merhamet, acı duyanın acısında boğulmadan, duyguların içinden geçerek fayda verecek eylemi üretme gücünü de besler. Duygusal olarak soğukkanlılığı beraberinde getiren merhamet, tutum ve davranışlarda da ölçülü ve isabetli olmayı

¹³¹ Zeynep Özcan, *Merhamet Psikolojisi, Zihinsel İmgeler Işığında Merhamet*, Ankara: Sonçağ Yayınları, 2019, s. 20-21.

¹³² Arthur Schopenhauer, *Merhamet*, 4. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, s. 118.

¹³³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, trc. Saffet Babür, 7. Baskı, Ankara: BilgeSu, 2017, s. 149.

¹³⁴ Özcan, *Merhamet Psikolojisi, Zihinsel İmgeler Işığında Merhamet*, s. 25.

¹³⁵ İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi, Tezhîbu'l Ahlak*, s. 29-32.

¹³⁶ Erdem, *Ahlak Felsefesi*, s. 167-168.

getirir. Merhamet etmek, bencillik, öfke gibi duyguları bir kenara bırakıp affedebilmeyi de bilmek demektir. Sadece tanıdıklarına, yakın bulduklarına değil herkese bu duyguyu beslemek ahlaki karakterin en temel özelliklerindendir.¹³⁷

Sayar'a göre yaşam, bazen hastalık, açlık, kaza, kayıplar gibi maddi acılarla insanın karşısına çıkarken, bazen de onu keder, ayrılık, yalnızlık, ölüm gibi manevi acılarla yakalar. Bunların hepsi hayat yolunda kıymetli tecrübelerdir. Kişiyi olgunlaştırır ve bazen bu yolda başkalarına ihtiyaç duymasına sebep olur. Merhametli ve hayırsever insanlar bu duruma duyarsız kalmaz ve ihtiyaç duyulan maddi, manevi desteği sağlamaya gayret eder, çaresiz ve kederli olanlara ellerini uzatır. Aslında bu imkân bulmak insan için en büyük zenginliktir. Çünkü insanlar verdikçe ve paylaştıkça zenginleşir, böylece de insanlaşırlar.¹³⁸

Merhamet duygusunun sürdürülebilir olmasının psikolojik iyi oluş açısından önemli olduğu kabul edilmektedir. Yapılan araştırmalarda mutlu kimselerin çevrelerine olan duyarlılık düzeylerinde artış olması, merhamet etme ve yardımseverliğin insanın iyi oluş hallerine olumlu yansıdığını göstermektedir. Bu minvalde mutluluk ve merhamet duygusu arasında döngüsel bir ilişki olduğu söylenebilir.¹³⁹

Merhametin psikolojik iyi oluş açısından, psiko-sosyal etkileri sadece kişinin başkalarına karşı hissettiği yahut kendisine karşı hissedildiğinde değil daha ziyade bireyin kendi şahsına duyduğu merhametten kaynağını almaktadır. Böylelikle kendine, duygularına şefkat duyan kişi duygu durumunu yönlendirmede daha başarılı olacaktır.¹⁴⁰

1.2.2. Yardımseverlik Davranışını Açıklayan Yaklaşımlar

Yardım davranışı birçok disiplin tarafından incelenmiş olup, farklı şekillerde literatürde yer etmiştir. Bu hususta ortaya çıkan kuramsal yaklaşımların çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Yardım etme davranışı ile ilgili ortaya koyulan yaklaşımlar meseleyi farklı açılardan ele almaktadır. Örneğin Dawkins'in ileri sürdüğü evrimci

¹³⁷ Özcan, *Merhamet Psikolojisi, Zihinsel İmgeler Işığında Merhamet*, s. 46-47.

¹³⁸ Kemal Sayar, Alperen Manisalıgil, *Merhamet Devrimi, Merhamet Dünyamızı Nasıl Aydınlatabilir?*, 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s. 125; Özcan, *Merhamet Psikolojisi, Zihinsel İmgeler Işığında Merhamet*, s.77.

¹³⁹ Sayar ve Manisalıgil, *Merhamet Devrimi, Merhamet Dünyamızı Nasıl Aydınlatabilir?*, s. 250; Özcan, *Merhamet Psikolojisi, Zihinsel İmgeler Işığında Merhamet*, s.110.

¹⁴⁰ Kristin Neff, "Self-Compassion: An Alternative Conceptualization of a Healthy Attitude Toward Oneself", *Self and Identity*, 2/2 (2003): s. 85-90; Özcan, *Merhamet Psikolojisi, Zihinsel İmgeler Işığında Merhamet*, s. 87.

yaklaşımına göre insan genetiği bencildir. Birey, özverili, yardım davranışında bulunurken de kişisel olarak elde edeceği yararı düşünmektedir. Bu yarar sıradan bir menfaat yahut neslin devam etmesi şeklinde olabilir.¹⁴¹ Alfred Adler, özgeci davranışların bireyin üstünlük duygusuyla ilişkili olduğunu iddia etmektedir. Ona göre birey başkalarına yardım ederken egoist duygularını tatmin etmektedir. Yardım eden kişi muhatabına karşı kendini üstün kabul eder; yardım alan kişi de yardım edene karşı eziklik ve minnet yaşar.¹⁴² Jung ise pro-sosyal erdemleri kişinin bireyleşme süreciyle açıklamaktadır. Ancak birey kişilik gelişimini gerçekleştirdiğinde yardım etme, dürüstlük ve affetme gibi diğerkam değerlere sahip olur.¹⁴³

Psikanalitik yaklaşımın kurucusu Sigmund Freud'a göre bireyin temel motivasyonu kişisel ihtiyaçlarıdır. Başka bir ifadeyle insanın en temel amacı acıdan kaçmak, hazzı ulaşmaktır. Davranışlarının amacı id'i (alt benlik) tatmin etmektir. İnsanın içgüdüsel olarak bencil ve saldırgan olması sebebiyle onun doğasında yardımseverlik gibi olumlu bir davranışa rastlamak mümkün değildir. Özgeci davranışlar sergilemeleri de sonrasında oluşacak bir iş birliği yahut menfaat sebebiyledir.¹⁴⁴ Fromm'a göre ise insanın iyiliğe eğilimi olduğu gibi kötülüğe de eğilimi vardır.¹⁴⁵ Ona göre, insan sorumluluklarıyla, sevgi, ilgi, saygı duygularıyla varlığını sürdürür. Var olmak yöneliminde olan bireylerde sevgi, sadakat, paylaşma, yardım etme davranışları gözlemlendiği gibi sahip olmak arzusu olan bireylerde ise hırs, hükmetme, doyumsuzluk, cimrilik, asabiyet gibi anti-sosyal davranışlar gözlemlenir. Sahip olmak için gösterilen hırs, bireyin insani ve ahlaki davranışlarını gölgeler. Böyle insanlar mutluluğu, hükmettiği bireyler ve edindiği mal varlığıyla ifade ederler. İnsan olmak amacını taşıyan bireyler ise sahip olduklarını paylaştıkça mutlu olurlar.¹⁴⁶ Erik Erikson ise yardım etme davranışını sekiz aşamalı psiko-sosyal gelişim teorisi içinde inceler. Diğerkam yardım davranışının bireyin 40-60 yaşlarına tekabül eden yetişkinlik döneminde daha çok görüldüğünü iddia etmektedir. Bunun sebebi ise kişinin

¹⁴¹ Richard Dawkins, *Gen Bencildir*, çev. E. Ü. Müftüoğlu, Ankara: Tübitak Yayınları, 1995, s. 12-15.

¹⁴² Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, çev. A. Yörükan, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003, s. 285.

¹⁴³ Carl Gustav Jung, *Aspects of the Feminine*, London: Routledge, 1989, s. 94-95.

¹⁴⁴ Sigmund Freud, *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri*, çev. S. Budak, Ankara: Öteki Yayınları, 1997, s. 103-104.

¹⁴⁵ Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, çev. S. Budak, Ankara: Öteki Yayınları, 1997, s. 89-90.

¹⁴⁶ Erich Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev. A. Arıtan, İstanbul: Arıtan Yayınları, 1991, s. 47-77.

yaşlanması, ölüm gerçeğini idrak ederek gelecek nesillere katkıda bulunmak istemesidir.¹⁴⁷

Bireylerin davranışlarını etki-tepki bağlamında değerlendiren davranışçı yaklaşıma göre karşılıksız yardım etme davranışı söz konusu değildir. Teoriye göre ödüllendirilen yahut karşılığı olan davranışlar tekrarlanır.¹⁴⁸ Yardım etme davranışına ödül-ceza gibi pekiştirme durumları üzerinden yaklaşan Skinner'a göre, bireyler ihtiyaç duyduklarında yardımsız kalmamak için daha önce kendilerine yardım eden kişiye yardım ederler.¹⁴⁹ Ancak diğerkam anlayış ile yapılan pro-sosyal davranışlarda kişi karşılık beklemeden özverili davranmalıdır. Elde edilecek menfaatten daha önemli olan bireyin iç kazanımıdır. Kültürel çevrenin öngördüğü değerler bireyin içinde de ödül ceza sistemi oluşturmasını sağlamaktadır. Bu durumda birey kendini davranışından dolayı eleştirir yahut ödüllendirebilir.¹⁵⁰

Hümanist yaklaşıma göre insan kendini tamamlamaya çalışarak ömrünü geçirir. Bu süreç bireyin sevgi, adalet, yardım etme, nezaket gibi olumlu değerlere sahip olmasıyla tamamlanır. Bu yaklaşıma göre bireyin başkalarına yardım etmesi, onların halleriyle hallenip empati yapması, dürüst olması doğuştan beri var olan kendini gerçekleştirme çabasının parçasıdır.¹⁵¹ Kişinin zihinsel ve ahlaki gelişimi iki dönemde incelenmektedir. Bunlar "dışa bağlı dönem" ve "özerk dönem" dir. İlk 10 yıllık süreçte dışa bağlı dönem söz konusudur. Çocuk bu dönemde yetişkinlerin koyduğu kurallara sadık kalmaya çalışır. Biri kendinden yardım istiyorsa bunu yerine getirir. Ancak bilinçli olarak değil sadece yetişkinlerin kurallarına uymak için yapar. On yaşından sonraki özerk dönemde ise nasıl davranması gerektiğine dışardan müdahale olmaksızın veya etki altında kalmadan kendisi karar verir.¹⁵²

Kur'an'dan ilhamını alan İslami anlayışta ise yardım davranışı empatik bir yaklaşımla ifade edilmekte olup, gerektiğinde kişinin başkasını kendisine tercih durumu

¹⁴⁷ Erik H Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, çev. B. Üstün ve V. Şar, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984, s. 1-55.

¹⁴⁸ Kay Deaux ve Lawrence Wrightsman, *Social Psychology in the 80s*, California: Brooks/Cole Publishing Company, 1984, s. 223-224.

¹⁴⁹ B. F. Skinner, "The Ethics of Helping People. Altruism, Sympathy, and Helping", *Psychological and Sociological Principles*, ed. L. Wispe, New York: Academic Press, 1978, s. 250.

¹⁵⁰ Hans Werner Bierhoff, *Prosocial Behavior*, New York: Psychology Press, 2005, s. 74-75.

¹⁵¹ Abraham H. Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, çev. O. Gündüz, İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2001, s. 164 165.

¹⁵² Jean Piaget, *Six Psycho-logical Studies*, ed. D. Elkind, Brighton: The Harvester Press. 1980, s. 54-55.

bile söz konusu olabilmektedir. Bu anlamda birey kendinden önce başkalarının menfaatini önceler. Bunu sadece düşünceyle sınırlandırmaz, eyleme dönüştürür. Bu anlamda niyet, gayret ve eylem üçlüsü bir bütün olarak dikkat çeker. Bu anlayıştaki kişi karşılığında herhangi bir ödül ve menfaat beklemeksizin ötekine fayda sağlamayı, gerektiğinde kendi çıkarlarından fedakârlıkta bulunmayı göze alır. Bir durumun sonucunda diğerlerinin zarar görüp görmeyeceğini hesap eder ve tüm bunları erdem kabul ettiği ve sonunda manevi kazanç elde edeceğini düşündüğü için yapar.¹⁵³

1.2.3. Yardımseverlik Davranışında Karar Sürecini Etkileyen Sebepler

Bireyler doğup büyüdüğü sosyal yapı içinde kültürel anlamda şekillenmektedir. Sosyal öğrenme teorisinin de ileri sürdüğü gibi değer yargıları bireyin içinde yetiştiği fiziksel ortamdan, genetik özelliklerinden, fitri yatkınlık ile sosyal, kültürel ve dini açıdan etkilenecek oluşmaktadır.¹⁵⁴ Ancak bireyin sahip olduğu değerleri içselleştirmesinde dünyaya geldiği ilk dönemlerden itibaren aile, okul ve çevresi oldukça etkilidir. Dolayısıyla olumlu değerlerle donanmış bir ailede yetişen bireyin yardımseverlik gibi diğerkam özellikleri gerçekleştirme ihtimali yüksektir.¹⁵⁵

Yardım etme davranışı iki farklı şekilde değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki hiç düşünülmeden, refleks olarak yapılan yardımlardır. Koltuktan düşmek üzere olan çocuğu gören birinin yardım etmek üzere hızlı bir refleksle harekete geçmesi buna örnek verilebilir. İkinci olarak ise planlı, bilinçli olarak uzun ve detaylı düşünülerek, ön hazırlık yapılan yardımlardır.¹⁵⁶ Yardım etme durumu gerçekleşmeden meydana gelen süreçler ise şu şekilde sıralanabilir:

- Öncelikle yardım edilecek sorunun tespiti gerekmektedir. Yardıma ihtiyaç olup olmadığı konusunda emin olduktan sonra işe yarar bir müdahalede bulunulması beklenir.
- Tespitten sonra yapılması gereken kişisel olarak sorumluluk almaktır.

¹⁵³ Saffet Sancaklı, “Hz. Peygamber’in Erdemli İnsan Yetiştirme Bağlamında İsar (Diğergamlık) Kavramına Verdiği Önem”, *Tasavvuf*, 7/17, (2006): s. 29.

¹⁵⁴ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, s. 29-30.

¹⁵⁵ Melih Demirkol, "Dini Bir Tutum Olarak Yardımseverlik", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7.2 (2019): s. 211-232.

¹⁵⁶ Rüçhan Gökdağ, “Özgeci Davranış”, *Sosyal Psikoloji* 1, ed. Sezen Ünlü, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 2011, s. 114-116.

- Sonraki adım yapılan yardımın sonucunda oluşabilecek fayda zarar olasılığını hesaplamaktır. Fayda olasılığı yüksekse yardım davranışı gerçekleşecektir. Bu sürecin manevi etkisi de hesap edilmelidir. Nitekim yardıma muhtaç kişiye duyarsız kalmanın kişide yüksek suçluluk duygusuna sebep olma ihtimali vardır.
- Bu sürecin son basamağı, yardımın şekline karar verip, niyeti eyleme dönüştürmektir.¹⁵⁷

Gelişim psikologları sosyal öğrenmenin, zihinsel ve ahlaki gelişimin olumlu sosyal davranışlar sergilemedeki etkilerini incelerken, sosyal psikologlar ise yardım etme ya da etmeme kararını etkileyen durumlarla birlikte sorumluluk, adil olma gibi sosyal normların üzerinde durmuşlardır.¹⁵⁸ Sosyal norm, toplumun “uygunluk” açısından olumlu kabul ettiği tutum ve inançlardır. Grup üyelerinin davranışlarına yön veren sosyal normlar, kültürün mihenk taşlarıdır.¹⁵⁹ Yardım etme ya da etmeme konusunda bireyin sosyal normları içselleştirmiş olması, bu davranışın ortaya çıkması açısından önemlidir. Bu süreçte ebeveyn, arkadaş, öğretmen gibi sosyal çevresinin de sosyal normlara uyma konusunda örnek teşkil ettiği bir gerçektir. Olumlu sosyal davranışlarda etkin olan en temel sosyal normlar şu şekildedir:

- **Karşılıklılık:** Sosyal değiş tokuş olarak da anılan bu normda kişi karşılık bulacağı kişiye yardım eder. Yahut da kendisine iyilikte bulunan kimseye karşılık olarak yardım eder. Sosyal ilişkilerde adalet anlayışına dayanan bu norm, bireylerin gruplar haline gelmesine sebep olan bir tutkal vazifesi görmektedir.¹⁶⁰
- **Sorumluluk:** Sosyal sorumluluğun gereği olarak herkesin kendi sorumluluğundaki yardıma muhtaç kimselere yardım etmesidir. İnsanlar bu

¹⁵⁷ Gökdağ, “Özgeci Davranış”, *Sosyal Psikoloji 1*, s. 114-116.

¹⁵⁸ Gian Caprara ve Steca Patrizia, “Prosocial Agency: The Contribution of Values and Self-Efficacy Beliefs to Prosocial Behavior Across Ages”, *Journal of Social and Clinical Psychology*. 26 (2), (2007): s. 219.

¹⁵⁹ Ayten, *Prosocial Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü*, s. 59.

¹⁶⁰ Bruno Frey ve Stephan Meier, “Pro-Social Behavior in a Natural Setting”, *Journal of Economic Behavior and Organization*, 54, (2004): s. 66-69.

normların doğruluğunu ve gerekliliğini kabul ederler fakat her zaman buna uygun davranamayabilirler.¹⁶¹

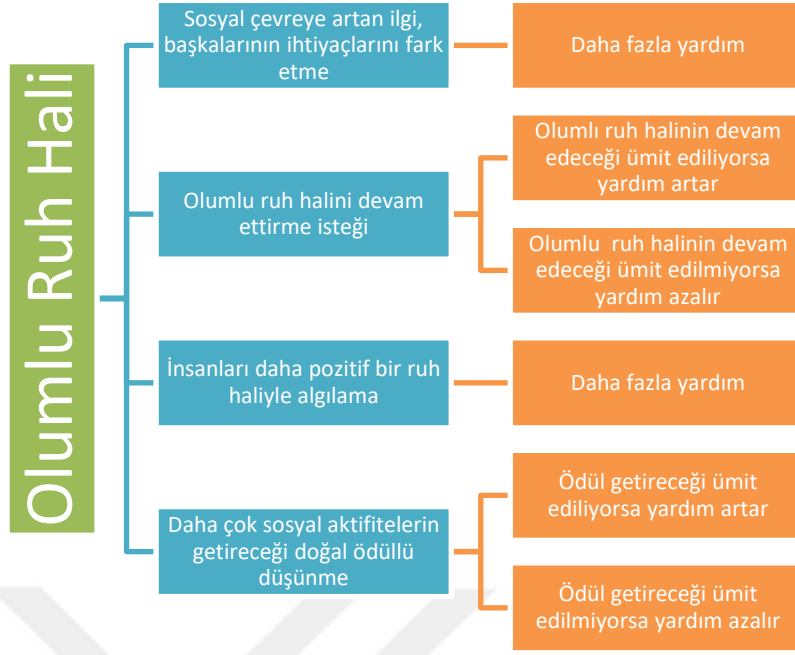
- **Sosyal Adalet:** Bu ilkeye göre ancak toplum nezdinde iyi insan olan kişiler yardımı hak eder ve bu nedenle onlara yardım edilmelidir. Yardım kaynaklarının da adaletli dağıtılması gerekmektedir.¹⁶²

Yardıma muhtaç kimsenin durumunun acil olarak giderilmesi hali yardım olasılığını artırmaktadır. Bununla birlikte insanlar, yakınlık duyduğu kişilere, kendilerine benzeyen kişilere, tamamen yabancı kimselere kıyasla daha fazla yardım etme eğilimindedir. Daha az enerji ve zaman harcayacakları yardım türleri tercih edilmektedir. Bireyin tanınırlığı, statüsü de kendisine yardım tekliflerini artırmaktadır. Kalabalıklar içinde yardım eğiliminin azaldığı ileri sürülür. Çünkü böylesi bir durumda insanlar birbirlerine sorumluluğu yükleyebilirler. Oysa yardım edilecek durumla karşılaşıldığında bireyin yalnız olması onun yardım etme davranışına karar vermesine sebep olur. Bireyin kendi içinde bulunduğu ruh halinin yardım etme davranışı ile ilişkisi de aşağıdaki tabloyla izah edilmiştir.¹⁶³

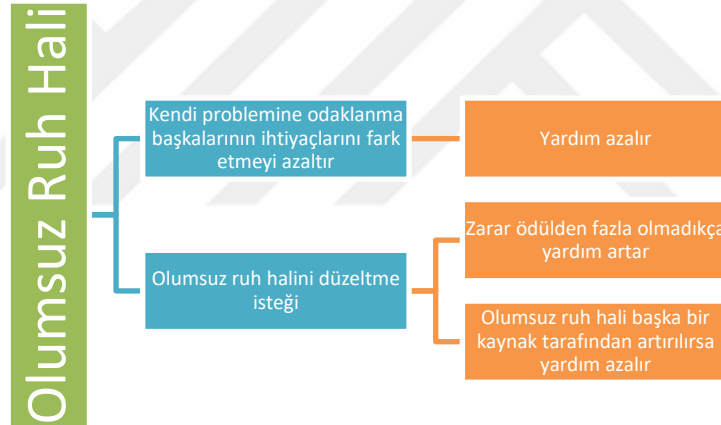
¹⁶¹ Ayten, *Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü*, s. 57.

¹⁶² Jane Allyn Piliavin ve Charng, "Hong-Wen Altruism: A Review of Recent Theory and Research", *Annual Review of Sociology*. 16, (1990): s. 41.

¹⁶³ Ayten, *Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü*, s. 58-66.

Şekil 2 Yardım Etme Davranışında Olumlu Ruh Halinin Etkisi¹⁶⁴

Şekil 3 Yardım Etme Davranışında Olumsuz Ruh Halinin Etkisi¹⁶⁵

Bireylerin kendi iç motivasyonları yardım davranışını şekillendiren unsurlardandır. Çevresine duyarlı kişinin farkındalığı yüksek olacağı için yardım edilmesi gereken ortamı hızlıca tespit edip gerekeni yapma hususunda kendini motive etme ihtimali artar. Yardım davranışının oluşmasında kişinin merhamet etme düzeyi ve empati yeteneği önemlidir. Duygusal sürecin gerçekleşmemesi yardım davranışının oluşmasında negatif etki eden unsurlardandır. Buradan da anlaşılacağı üzere yardım davranışı hem duygusal hem davranışsal bir eylem olarak ön plana çıkmaktadır.

¹⁶⁴ Ayten, *Empati ve Din*, s. 66.

¹⁶⁵ Ayten, *Empati ve Din*, s. 66.

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Ahlaki Değerler ve Din İlişkisi

İnsan akıl ve irade yeteneği sebebiyle ahlaki olma vasfı taşıyan yegâne varlıktır. Belki de bu yüzden eşrefi mahlukattan sayılmaktadır. Bu bağlamda Allah'ın ruhundan üflediği¹⁶⁶ insanoğlunun yaratılış gayesi; Allah'a kulluk etmek, O'nun halifeliğini yapmak¹⁶⁷ ve yaşadığı alemde düzen oluşturmaktır.¹⁶⁸ Bu durum ona hiç şüphesiz ki belli sorumluluklar yüklemektedir. Örneğin ötekinin temel haklarına saygı içerisinde, onunla uyumlu bir hayat sürmek ve birbiri ile halleşip, zor dönemlerinde destekçi olmak gibi ahlaki sorumlulukları üstlenmek insanın en temel ahlaki vazifelerindendir. Toplumun refahı için o toplumu oluşturan tüm bireylerin bu ahlaki anlayışa sahip olması beklenmektedir.¹⁶⁹

Ahlak anlayışının kaynağının iki farklı temele dayandığına dair genel bir kabul vardır. Bu anlamda akıl ve duyuların temelini oluşturduğu bir ahlak anlayışı ile dinin kaynaklık ettiği bir ahlak anlayışından söz etmek mümkündür. Daha farklı bir ifade ile kutsal bir varlığın buyruğuna gerek duymayan, aklın esas alındığı, haz ve duyguların yön verdiği bir ahlak anlayışı ile temelini din ve inançların oluşturduğu bir ahlak anlayışı...¹⁷⁰ Aklın ve duyuların temelini teşkil ettiği ahlak anlayışında evrensel bir iyi oluştan söz etmek zor olmakla birlikte kime göre iyi ve doğru olduğunun tartışılır olduğu açıktır. Ancak alemin yaratıcısı, her şeyin özünü, detayını bilen Allah'ın neyin iyi neyin kötü olduğunu bildiği konusunda şüphe yoktur.¹⁷¹

Değerler sisteminin duygusal açıdan tatmin edici ve mantıki açıdan da şüphe götürmeyen birleştirici bir kaynağa dayanması gerekir. Toplumların genelinde aşkın bir varlığa dayanan inanç kurallarının daha uzun vadede kalıcı ve yaşanır olduğu gözlemlenmektedir. Toplumsal değerlere mana katması, meşrulaştırması, teşvik ve motive etmesi, yönlendirmesi ve gerektiğinde caydırıcı özellikte olması, dinin

¹⁶⁶ Hicr, 15/29.

¹⁶⁷ Ahzab, 33/72.

¹⁶⁸ Ragıp El-İsfahani, *Ahlakın Temel İlkeleri*, çev. Abdi Keskinsoy, İstanbul: Beşikçi Yayınevi, 2003, s. 52.

¹⁶⁹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yay, 1998, s. 389-390.

¹⁷⁰ Kazım Arıcan, "Şemseddin Ahmet es-Sivasi'nin Ahlak Anlayışı", C.Ü.İ.F.Der. XII/1-2008, s. 125.

¹⁷¹ Hüseyin Karaman, "A. H. Akseki ve Ö. N. Bilmen'e Göre Ahlak'ın Temellendirilmesi Problemi", Ekev Akademi Dergisi 2006 Sayı 28, s. 91-98.

kendisinin bizatihi değer olduğu ve aktif yaşamın içinde vücut bulduğunu göstermesi bakımından önemlidir.¹⁷²

Din ve ahlak, amaçları açısından insan hayatını düzene koymak ve yaşam enerjisini artırma hususunda ortak bir işleve sahip olması yönüyle birbiriyle etkileşim halindedir.¹⁷³ Ahlaki ilkelerin ve değerlerin öğretilmesi, nesilden nesillere aktarılması hususunda dinin önemli bir rol üstlendiği şüphesizdir. Dolayısıyla dinin bütününe teşkil etmese bile önemli bir kısmını teşkil eden ahlaki değerlerin inanç örüntüsüyle yakın bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Nitekim yapılan çalışmalarda değer yönelimleri ile bireysel inanç düzeyi ve dindarlık arasındaki ilişki anlamlı ve dikkat çekici düzeydedir.¹⁷⁴ Ayrıca bireyin kişilik ve şahsiyet oluşumunda büyük bir rolü olan dinin,¹⁷⁵ değerleri önem sırasına göre sistematize ederek bireylerin değer karmaşası yaşamamasının da önüne geçtiği bilinmektedir.¹⁷⁶

İnsanın var olduğu günden itibaren aile yaşamında, sosyal ilişkilerde, siyaset ve ekonomide, hayatın her alanındaki toplumsal yapının işleyiş sürecinde ahlak olgusunun ne kadar önemli olduğu tartışılmazdır. Toplumsal bütünlük açısından sosyal ilişkilerin sağlıklı yürütülmesi, ancak ortak ahlaki değerlere tutunmakla mümkün olabilir. Zira ahlaki değerlerden uzak toplumlarda yozlaşma ve kaosun kaçınılmaz olduğu aşıkardır. Bu bağlamda ahlaki değerlerin toplumun ortak çatı altında birleşmesine ve aynı idealler doğrultusunda davranış sergilemesine katkı sağladığı söylenebilir. Bilindiği üzere ortak amaç, hayatı herkes için faydalı hale getirme çabasıdır. Böylelikle bireysel ve bencil tutumlardan ziyade toplumun geleceği göz önünde bulundurulur. Bu anlamda bireylerin istikbali önemseyerek, özel beklentilerinden vazgeçmesinin, ahlaki değerleri içselleştirmeleriyle doğru orantılı olduğu söylenebilir. Ahlaki değerlerin ön planda olduğu toplumlarda genel olarak insanı önemseyen bir yapı hâkimdir. Ahlaki değerler, hayat ile ölüm arasında dengeli bir duruş sergileme bilinci ve duyarlılığı kazandırır. Bu anlamda bakıldığında din ve ahlak arasında ayrılmaz sıkı bir bağ olduğunu söylemek

¹⁷² Zeynep Özcan ve Haticetül Kübra Erol, "Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Karabük Örneği) /Tendency of University Students towards Values and Relation of Religiousness & Values (Sample of Karabuk)", *Journal of History Culture and Art Research* 6.4 (2017): s. 913-947.

¹⁷³ Hüsameddin Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*, Konya: Sebat Ofset, 1996, s. 76.

¹⁷⁴ Yusuf Emre ve Asım Yapıcı, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Vatandaşlarının Değer Yönelimleri", *Electronic Turkish Studies* Ankara: 10.2 (2015), s. 337.

¹⁷⁵ Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 1996, s. 118.

¹⁷⁶ Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, s. 112-113.

mümkündür.¹⁷⁷ Bununla birlikte insan, fıtratında mevcut olan inanma ihtiyacı ve maneviyatını geliştirme isteği ile dine başvurmaktadır. Bu durum onda psikolojik bir iyi oluş hali tesis ederken, bireylerarası hak ve hukuka riayet etmesine de destek verme açısından önemli bir işlev üretmektedir.¹⁷⁸

Din, ahlaki değerleri inşa eden en önemli olgudur. Hemen her alanda ahlaki yönlendirmeleri olan, herkesin kabul ettiği ahlak kurallarının tamamını içinde bulunduran, aşkın varlığı merkeze alarak bir yaşam sürmeyi hedefleyen dinin, dinamiği sevgi olan bir ahlak sistemi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁷⁹ Bu sevgi, bencilliği bertaraf ederek, sınırsız özgürlüğün mümkün olmadığını da kabul edıştır aslında. Çünkü bu sevginin yaşandığı toplumlarda, bireylerin özgürlük alanları birbiriyle kesişmez. Zira aksi bir durumda yani sınırlar ihlal edildiğinde birlikte yaşamın mümkün olmayacağı bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında dinin ve ahlaki değerlerin, insan hayatını şekillendiren en temel olgular olduğu söylenebilir. Bu nedenle yaşamın merkezinde din olan bireylerin çevresine karşı maddi ve manevi açıdan bilinçli ve duyarlı olması beklenmektedir.¹⁸⁰

Dini ve ahlaki değerler, daha önce de ifade edildiği gibi bütün değerler hiyerarşisinin temelini oluşturmaktadır. Bir kişinin sosyal değerlere sahip olması iktisadi değerlere de sahip olacağı anlamına gelmez. Ancak dini değerlere sahip olan kişinin her alanda iyiyi ve doğruyu yapması; kötü ve çirkin olandan geri durması beklenir. Örneğin aile değerlerine bağlı olan bir kişinin, iş yerinde vergi kaçırması muhtemeldir. Bu durumda dini ve ahlaki değerlere sahip bireyin her yerde dürüst ve güvenilir olması gerekir.¹⁸¹ Bu bağlamda başkasının canına, malına kastetmemek, ebeveyne iyilik yapmak, yardımsever olmak, üretken olmak, vatana millete faydalı olmak, misafirperver olmak, doğru sözlü olmak, hırsızlık yapmamak gibi davranışlar dinin temelinde teşvik edilen temel davranışlardır. Kimi bireyler bu davranışları dini hüküm olarak, kimisi de ahlaki değer olarak benimsemiştir. Örneğin; din, yalan söylemeyi haram sayar; ahlak ise hoş olmayan, kötü ve çirkin bir davranış olarak kabul eder. Din anne babaya iyiliği emreder; ahlak ise büyüklere iyiliği doğru ve güzel bir davranış olarak kabul eder. Bu

¹⁷⁷ Anar Gafarov, "Felsefî ve Dinî Açıdan Birlikte Yaşamın Temel Değerleri Üzerine Bir Analiz", *Değerler Eğitimi Dergisi* 14.31 (2016): s. 98.

¹⁷⁸ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2008, s. 75.

¹⁷⁹ Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 17.

¹⁸⁰ Gafarov, "Felsefî ve Dinî Açıdan Birlikte Yaşamın Temel Değerleri Üzerine Bir Analiz", s. 101.

¹⁸¹ Kılıç, "İslam Ahlakının Tanımı ve Kapsamı", s. 19.

yüzden, her durumda doğru ve güzel davranışı teşvik eden dini, merkezi bir tutum olarak benimseyen toplumlarda bireylerin ahlaki açıdan da gelişmiş olmaları beklenmektedir.¹⁸²

Ahlakı ve dini birbirinden ayırmak insanın kendini özünden ayırmaya benzer. Din ve ahlak sonsuzluğa yönelme, kurtuluşu arama, huzura kavuşma, iç dünyada derinleşme konusunda en önemli yol göstericilerdir. Dinde de ahlakta da niyet ve samimiyet ön plandadır.¹⁸³ Kur'an-ı Kerim'de akaid, ibadet ve ahlak hususları iç içe örüntü halindedir. Bütüncül bir yaklaşıma sahip olan İslam Dini'nde salt ahlaktan bahsedilmez. Dolayısıyla iman ve ahlakı yahut din ile ahlakı birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bu sebeple kişi ahlaki kaidelere uyum sağladığında ilahi bir emri yerine getirerek kulluğunu ifa etmiş ve erdemli bir yaşamın da kapılarını aralamış olur.¹⁸⁴

2.2. Dinlerde Yardımseverlik Değerine Yaklaşım

Dinler değişik konulardaki öğütleri ve yönlendirmeleriyle, kendi ile öteki arasındaki perdeleri kaldırmaya yönelik güçlü bir etkiye sahiptir. Empati kurarak kendi için istediğini başkası için de isteme öğretisini bütün dinlerde görmek mümkündür. Zira din insanların çevresine karşı duyarlı olmasını öğütleyerek, sosyal ilişkileri kuvvetlendirmektedir. Böylece inanan kişiler, dünyada eyledikleri her hareketin mutlak karşılığı olacağını bilerek hareket eder ve merhamet, affetme, adalet, sevgi gibi değerleri içselleştirmeye meyleder.¹⁸⁵ Çünkü sosyo-kültürel hayatın merkezinde yapıcı bir işleve sahip olan tüm dinlerde özgeci davranışlar teşvik edilmesi söz konusudur.¹⁸⁶

İbadetler kulun kendisiyle, ötekiyle ve yaratıcısıyla ilişkilerini düzenleyen dini davranışlardır. Pek çok olumlu duygu gibi diğerkamalık duygularının gelişmesini ve sağlıklı bir sosyal hayatın oluşmasını sağlayan en önemli unsurlardan biri de ibadetlerdir.¹⁸⁷ Dünya dinlerinin neredeyse tamamında muhtaçlara yardım etme, fakirleri gözetme, sıkıntılı durumda olanların ihtiyaçlarını giderme hususunda teşvik edici yönlendirmeler mevcuttur. Kur'an-ı Kerim'de zekât, sadaka, infak gibi kavramlarla

¹⁸² Müfit Selim Saruhan, "Ahlak, Hukuk ve Din İlişkisi", *Din ve Ahlak Felsefesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007, s. 237.

¹⁸³ Nurettin Topçu, *Sosyoloji*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri, 1983, s. 82.

¹⁸⁴ Mustafa Çağrı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, 3. baskı, İstanbul: DEM Yay., 2006, s. 37-38. Ali Akdoğan, *Sosyal Ahlak*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.

¹⁸⁵ Ayten, *Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü*, s. 89.

¹⁸⁶ Durmuş Ümmet, Halil Ekşi, Mustafa Otrar, "Özgecilik (Altruizm) Ölçeği Geliştirme Çalışması", *Değerler Eğitimi Dergisi* 11/26 (Aralık 2013): s. 315.

¹⁸⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 249.

yardım davranışı ön plana çıkmaktadır.¹⁸⁸ Ayrıca her türlü özgeci davranışı, gülümsemeyi bile “sadaka” kavramı içinde değerlendiren Hz. Peygamberin seçkin yaşantısı, bu hususta inananlar için önemli bir örnek teşkil etmektedir.¹⁸⁹

Hristiyanlıkta diğerkamlık “altın kural” olarak ifade edilmektedir. Aynı şekilde merhamet, cömertlik ve iyilik gibi değerler övüldüğü bilinmektedir.¹⁹⁰ Yahudilik inancında ise insanı insan olduğu için sevmek öne çıkan emirlerdendir. Bu dinin müntesipleri başkası için istediğinin daha fazlasına kendisinin de kavuşacağına inanır.¹⁹¹ Tevrat’ta yardımlaşmayı, komşuya iyilikte bulunmayı emreden pek çok emir vardır.¹⁹² Hinduizm’in önemli ritüellerinden olan yoga, gerçekleştirilen olumlu eylemlerin karşılığının beklenmemesi öğretisi ile diğerkam davranış açısından önemli bir konumdadır.¹⁹³ Budizm’de ise kıskançlık, düşmanlık gibi olumlu eylemleri etkileyen negatif duygulardan uzaklaşmaya ve iyilik, yardımseverlik ve merhamet gibi pro-sosyal davranışlara vurgu yapmaktadır.¹⁹⁴

Fedakârlık anlayışının hâkim olduğu diğerkamlık, diğer dinlerde bazen kişinin kendi nefsinin terbiye etme açısından çok uç noktalarda yaşanıyor olsa da İslam dini, genel hatları itibarıyla bireyleri mutedil ve dengeli bir tutum sergilemeye teşvik eder. Her ne kadar diğerkamlık kişinin ötekini tercih etmesi olsa da kişinin ailesini ve kendisini zelil duruma düşürmesi dinen hoş karşılanmamıştır.¹⁹⁵

Bu içerikten de anlaşıldığı üzere yardımseverlik, bütün dinlerde ortak bir fenomen olarak dikkat çekmektedir. Bu anlamda barış ve huzur toplumunun inşasında bütün dinlerin yardımseverlik yönlendirmeleri büyük bir anlam ifade etmektedir.¹⁹⁶

2.3. Kur’an Ayetleri Bağlamında Yardımseverlik Değeri

Kur’an-ı Kerim’deki yardım davranışı ile alakalı 164 ayet incelendiğinde farklı kavramların yardım manasında kullanıldığı görülmüştür. Aynı zamanda yardım

¹⁸⁸ Ali İmran, 3/134; Rad, 13/22.

¹⁸⁹ Tirmizi, Birr, 36.

¹⁹⁰ Luka 10/29-36; Matta, 5: 38-42.

¹⁹¹ Rav Naftali Haleva, *Pirke Avot*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın Yayın ve A.Ş., 2004, s. 74.

¹⁹² Tesniye 15/12-14; Çıkış 20/12-17.

¹⁹³ Ali İhsan Yitik, *Doğu Dinleri*, İstanbul: İsam Yayınları, 2014, s. 37.

¹⁹⁴ Nancy Eisenberg, “Emotion, Regulation, and Moral Development” *Annual Review of Psychology*, 2000: s. 133.

¹⁹⁵ Ümmet ve dğr, “Özgecilik (Altruizm) Ölçeği Geliştirme Çalışması”, s. 315.

¹⁹⁶ Şevket Özcan, “Dünya Dinlerinde Altın Kural: Diğerkamlık”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7.1, 2018: s. 303.

davranışının maddi manevi sebepleri, yardım davranışının muhataplarının kimler olduğu, bu davranışın hangi yollarla, nasıl yapılması gerektiği ile ilgili bilgiler verildiği; bunun yanında yardımseverlik kavramı ile zikredilen farklı erdemlerin, teşvik edilen değerlerin ve kaçınılması gereken olumsuz niteliklerin de zikredildiği görülmüştür. Bu çalışmada bu sayılan unsurların hepsi ayrı ayrı kategorize edilerek incelenmeye çalışılmıştır.

2.3.1. Kur'an-ı Kerim'de Yardım Davranışını Kapsayan Kavramlar

İhsan (إحسان)	Bakara 2/83, 195; Â-li İmrân 3/134; En'âm 6/160; Nahl 16/90; Hac 22/35-37; Neml 27/89; Kasas 28/77, 84; Lokman 31/22; Zümer 39/10; Şûrâ 42/23
İyilik (البر)	Bakara 2/177; Â-li İmran 3/92
Hayır (الخير)	Bakara 2/110, 148, 215; Hac 22/77, 78; Mü'minin 23/60, 61
SalihAmel (الأعمال الصالحة)	Bakara 2/277; Nisâ 4/122; Mâide 5/93; Fussilet 41/8; Hud 11/23; Kasas 28/67; Lokman 31/8, 9; Şûrâ 42/23

Tablo 4 Kur'an-ı Kerim'de Yardım Davranışını Kapsayan Kavramlar

2.3.1.1. İhsan (إحسان)

Sözlükte “güzel, hoş giden” manasına gelen “hsn” kökünden türetilmiş olup Kur'an-ı Kerim'de genel olarak “başkasına iyilik etmek” ve “yaptığı işi güzel yapmak” manalarında kullanılmaktadır. İhsan sahibi kişi muhsin olarak ifade edilir. Ahlâk literatüründe ise “iyiliklerde farz olan asgari ölçünün ötesine geçip isteyerek ve severek daha fazlasını yapmak” anlamında kullanılır.¹⁹⁷

“(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.” Bakara 2/195

“Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.” En'âm 6/160

“Her kim iyi amel getirirse, ona ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün korkudan emindirler.” Neml 27/89

¹⁹⁷ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “İhsan” maddesi; Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri, Cilt: 1, Ankara: D.İ.B. 2020, s. 189-190.

“Kim bir iyilik getirirse ona bundan daha hayırlısı vardır. Kim de bir kötülük getirirse, bilsin ki, kötülük işleyenler ancak yapmakta olduklarının cezasına çarptırılırlar.” Kasas 28/84

Ayetlerin tefsirine bakıldığında eldeki maddi imkânların Allah’ın rızasını kazanacak yollarda harcanmasının, iyi ve faydalı her iş ve eylemin misliyle karşılık bulacağı haber verilerek teşvik edilmiştir. Ülkenin güvenliği için yapılan harcamalar, toplumun faydasına olan hayır kurumlarının kurulması, tabiatın düzeni ve korunması amacıyla yapılan tüm harcamalar bu bağlamda değerlendirilebilir.¹⁹⁸

2.3.1.2. İyilik (البر)

Sözlükte iyilik (Birr) kavramı, “İman, ibadet ve ahlâka ilişkin bütün iyilikleri ifade eden bir terim” olarak ifade edilmektedir.¹⁹⁹

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, anlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.” Bakara 2/177

“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.” Â-li İmrân 3/92

Ayetlerin içeriğine bakıldığında maddi yardımda bulunma, namaz ve zekât ibadetlerini yapma, ahitlere sadık kalma ve her durumda sabırlı olma vasıflarının iyilik kavramı için gerekli şartlar olarak bildirilmiş olması dikkat çekmektedir. O halde Birr kavramının, itikat, ibadet ve muamelata dair bütün güzel halleri kapsayan genişlikte bir kavram olduğu söylenebilir.²⁰⁰ Ayetlerden de anlaşılabileceği gibi bir ritüel edasıyla ibadetleri sadece şekli olarak yapmak makbul değildir. Buradaki birr kavramından maksat iman ibadet ve ahlak erdemlerin bir arada bulunduğu bir hal üzere olmaktır.

¹⁹⁸ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 302.

¹⁹⁹ İsfahani, *Müfredât*, s.236 Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 263-264.

²⁰⁰ Çağrı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, s. 61-62.

Yapılan tüm ibadet ve hayır işlerinin biçimsellikten uzak özüne uygun şekilde samimiyetle yapılması gerektiğine dikkat çekilmektedir.²⁰¹

2.3.1.3. Hayır (الخير)

Sözlükte “hayır” kelimesi “iyi olmak, iyilik etmek, üstün olmak, üstün kılmak” manalarına gelir ve şerrin karşısı olarak ifade edilir. Ahiret hayatına yatırım olarak yapılan bütün iyilik hallerine karşılık gelen hayır kavramının²⁰² dünya meselelerinde mal, servet gibi maddi anlamlara da geldiği ifade edilmektedir.²⁰³

“Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin. Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızı görür.” Bakara 2/110

“Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın! Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.” Bakara 2/148

“Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz. Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemeydi. Babanız İbrahim'in dinine uyun. Allah sizi hem daha önce hem de bu Kur'an'da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip ne güzel yardımcıdır!” Hac 22/77-78

“Rablerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler, işte bunlar hayır işlerine koşuşurlar ve o uğurda öne geçerler.” Mü'minun 23/60-61

Ayetlerin tefsirlerine bakıldığında hayırlı işlerden kastedilen mana, namaz ve zekât gibi kulluk ibadetlerinin yerine getirmek bununla birlikte dünya ve ahirette fayda sağlayacak işlerle meşgul olmaktır.²⁰⁴ Hayır işlerine koşmak ve bu hususta yarışmak ise ibadetleri vaktinde ve gönülden gelerek yerine getirmenin yanı sıra, insanlara ve çevreye

²⁰¹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 263-264.

²⁰² Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Hayır” maddesi.

²⁰³ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s.286.

²⁰⁴ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 187-188.

fayda sağlamak konusunda iyilik yarışı içinde olmak şeklinde ifade edilir.²⁰⁵ Kur'an'da hayır kavramı öncelikle ekonomik fedakârlıklar olmak üzere her türlü yardımseverliği ifade eden bir anlamda kullanılmıştır. Ayrıca bu hususun birçok ayette teşvik edilmesi sonucunda güçlü bir hayırseverlik ve dayanışma ruhu ile kamuya hizmet vermek için Vakıf müesseselerinin oluşmasına zemin hazırlayan ahlaki anlayışı geliştirdiği söylenebilir.²⁰⁶

2.3.1.4. Salih Amel (الاعمال الصالحة)

Salih amel ve iman kavramlarının birbirine ayrılmaz bir semantik bağla bağlıdır.²⁰⁷ Salih amel, geniş kapsamlı bir kavram olup, karşılıksız yapılan tüm ibadetler, dünya ve ahirete fayda veren iyi, güzel iş ve eylemlerin tamamını ifade etmektedir.²⁰⁸

“İman edip salih ameller işleyenleri de ebedî olarak kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Allah gerçek bir vaadde bulunmuştur. Kimdir sözü Allah'inkinden daha doğru olan?” Nisâ 4/122

“İman edip, salih ameller işleyen ve Rablerine gönülden bağlananlara gelince, işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.” Hud 11/23

"Ama tövbe edip iman eden ve salih amel işleyen kimsenin kurtuluşa erenlerden olması umulur." Kasas 28/67

"Şüphesiz, iman edip salih amel işleyenler için içlerinde ebedi kalacakları Naîm cennetleri vardır. Allah (bu konuda) gerçek bir vaadde bulunmuştur. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." Lokman 31/8-9

"Şüphesiz iman edip salih ameller işleyenler için ise kesintisiz bir mükâfât vardır." Fussilet 41/8

İlgili ayetlerde salih amel kavramı iman bahsiyle birlikte ifade edilerek, inanan kişilerin anlayış ve ahlâkını göstermektedir. Bahsedilen iyilik ve güzelliğin sadece ibadet hayatında değil, tüm ahlak ve davranışlara sirayet etmesi imani bütünlüğün ispatı

²⁰⁵ Ebû Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer Râzî, *Et-Tefsir'ul-Kebîr ev Mefâtîhu'lGayb*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, XXIII, 1990, s. 107.

²⁰⁶ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 338.

²⁰⁷ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s.269.

²⁰⁸ Esma Güner, “Baki Kalan: Salih Ameller”, *Diyanet Aile Dergisi*, Sayı 13 Ocak/2020, s. 5.

açısından önemlidir. Zira iman ve salih amel kişiyi dürüst ve sorumluluk sahibi olmaya yönlendirerek yaptığı her işi hukukuna uygun ve en iyisini yapmak hususunda bir gayrete sevk eder. Her durumda da işini güzel yapanla yapmayanın bir olmayacağı vurgulanarak hakka riayet etmenin maddi manevi ayrıcalıkları vurgulanmaktadır.²⁰⁹

2.3.2. Kur'an-ı Kerim'de Yardım Davranışına Karşılık Gelen Bazı Kavramlar

Kategoriler	Ayet Bilgileri
İkram (إكرام)	Fecr 89/17, 18
İnfak (إنفاق)	Bakara 2/3, 195, 215, 254, 261, 274; Â-li İmrân 3/16, 17; Enfâl 8/3; Ra'd 13/22; Hac 22/35, 36, 37; Kasas 28/54; Sebe' 34/39; Şûrâ 42/36, 37, 38, 39; Hadîd 57/7
İsâr (إيثار)	Haşr 59/9
İt'am (إطعام)	Bakara 2/184; Hac 22/35, 36, 37; İnsan 76/7, 8, 9, 10; Beled 90/8-16
'A'ta (العطاء)	Mü'minun 23/60, 61; Haşr 59/9; Leyl 92/5, 6, 7, 17, 18

Tablo 5 Kur'an-ı Kerim'de Yardım Davranışının İfade Edildiği Kavramlar

2.3.2.1. İkram (إكرام)

İkram kelimesi “kolayca, bol ve karşılıksız vermek, cömert olmak” manalarına gelmektedir. Teşvik edilen ahlaki vasıf ve fiilleri de kapsamaktadır.²¹⁰

“Hayır, hayır! Yetime ikram etmiyorsunuz. Yoksulu yedirmek konusunda birbirinizi teşvik etmiyorsunuz.” Fecr 89/17-18

Söz konusu ayetlerde sahip olunan her nimetin ancak Allah'ın lütfu olduğu bilinciyle, bu imkânları ihtiyaç sahibi olanlarla paylaşmak ve bu hususta başkalarını da teşvik ederek sorumluluk bilincinin uyanmasına katkıda bulunmak tavsiye edilmiştir.²¹¹

²⁰⁹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 3, s. 160-161.

²¹⁰ İsfahani, Müfredât, s. 707

²¹¹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 5, s. 619-620.

2.3.2.2. İnfak (إنفاق)

Dini bir terim olarak infak “Allah’ın hoşnutluğunu elde etme amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması” demektir.²¹²

“Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.” Bakara 2/3

“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.” Bakara 2/261

"Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir." Enfâl 8/3

“De ki: "Şüphesiz, Rabbim rızkı kullarından dilediğine bol bol verir ve (dilediğine) kısar. Allah yolunda her ne harcarsanız Allah onun yerine başkasını verir. O rızık verenlerin en hayırlısıdır." Sebe' 34/39

“Allah'a ve Resûlüne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcadığınız. İmanınızdan iman edip de (Allah yolunda) harcayanlar var ya; onlar için büyük bir mükafat vardır.” Hadîd 57/7

İnsanlar farklı milletler, ırklar, kültürler ve yetenekler içinde dünyaya gelir bu anlamda bütün insanlık birbirine muhtaç haldedir. Bu nedenle bir kişiye yahut bir bölgeye verilen nimetler ihtiyaç fazlası ise bu fazlalığın muhtaç olan kimselere aktarılması gerekir. Eğer bu paylaşım yapılmazsa yardım talep eden ihtiyaç sahibi öfke, düşmanlık gibi duygulara kapılacak, huzuru bozan çatışmalar meydana gelecektir. Ekonomik düzende kişinin öncelik kendine yetebilmesi esastır. Ancak ihtiyaçlarını karşılayamadığı durumlarda infak kavramının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte ayetlerde zengin kimselerin israftan sakınmaları üzerinde de vurgu yapılmaktadır.²¹³ İman bahsinden sonra hemen infak kavramının zikredilmesi dikkat çekmektedir. Bu şekilde inananların sorumluluklarının bilincinde olarak imkânları doğru şekilde tasarruf etmeye teşvik edildiği görülmektedir. Maddi imkânların yanında

²¹² Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “İnfak” maddesi.

²¹³ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 419-420

paylaşılabilecek olan her türlü imkân, infak kavramında değerlendirilebilir. Örneğin insanın sahip olduğu bilgi birikimi de paylaşılması gereken bir servettir.²¹⁴ İnfak ederek birey, iyilik halkasına dahil olduğu gibi kulluk vazifesini de yerine getirmektedir. Ayetlerde infak edilen her şeyin yeri Allah tarafından doldurulacağı teminatı verilerek inanların cömertçe verme eylemine teşvik edildiği görülmektedir.²¹⁵

Ayet-i kerimede "kendilerine verdiklerimizden harcayanlar" ifadesi iki farklı hususu aydınlatmaktadır. 1. Tüm maddi imkânlar değil, gereği kadarı verilmeli ve kalan kısım yine hayırda tasarruf edilmeli, 2. Allah'ın razı olacağı bir harcama tercih edilmelidir. Çünkü imkânların asıl sahibi Allah'tır. Onun rızası dışında yapılan en ufak bir sarfiyat Allah'ın mülküne, diğer kullarının haklarına tecavüz etmek olur. Bunların dünyadaki yaptırımı sosyal ve ekonomik krizler, doğanın tahribatı ve yaşanamaz hale gelen bir çevre; ahirette ise Allah'ın gazabıdır.²¹⁶

2.3.2.3. Îsâr (إِثَار)

Îsâr, sözlükte “bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme” anlamına gelir. Ahlak literatüründe ise “bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde bulunsa bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkasının yararı için fedakârlıkta bulunması” olarak ifade edilmektedir.²¹⁷ Kur'an'a göre yardım davranışının yapılırken bencil değil fedakâr ve diğerkam duygularla motive olunması gerektiği ifade edilmektedir. Bu anlamda îsâr kavramının, infakın ahlaki boyutunu ifade ettiği söylenebilir.

“Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” Haşr 59/9

2.3.2.4. İt'am (إِطْعَام)

İt'am “Doyurmak, yedirmek” anlamlarında kullanılır.²¹⁸

²¹⁴ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 5, s. 238.

²¹⁵ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 4, s. 440.

²¹⁶ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 72.

²¹⁷ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Îsâr” maddesi.

²¹⁸ İsfahânî, *Müfredât*, s. 519.

“O kullar adaklarını yerine getirirler. Kötülüğü her yanı kuşatmış bir günden korkarlar. Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) "Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz." "Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabbimizden korkarız." İnsan 76/7-10

İyi kimselerin özelliklerinden biri de gözden çıkarılan mallardan değil sevilen ve yararı dokunan nimetlerden muhtaçlara vermek, onları yedirip içirmeyi görev bilmektir. Bu kavramla aslında ötekine karşı sorumluluk duygusunun en veciz tanımı yapılmaktadır. İlgili ayette herhangi bir çıkar karşılığında değil, Allah rızası için kendiliğinden adayarak görev bilerek yapılan iyiliklere teşvik edilmektedir. Müslim ya da gayrimüslim herkese bu yardımın muhatabı olabilir.²¹⁹

2.3.2.5. ‘A’ta (العطاء)

‘A’ta sözlükte “vermek, hibe etmek” anlamlarında kullanılmaktadır.²²⁰

“Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz.” 92/Leyl 5-7

“Temizlenmek için malını hayra veren en muttekî (Allah'a karşı gelmekten en çok sakınan) kimse o ateşten uzak tutulacaktır.” Leyl 92/17-18

Kur'an'a göre iyilik yaptıkça insanın iyilik hususunda insanın iradesi daha da güçlenmekte ve iyilik yolları onun için kolaylaşmaktadır. Bunu meleke haline getiren kişi cömertlik vasfını kazanmaktadır. Yapılan maddi yardımların manevi bir temizliğe sebep olduğu inancı inanan kişileri yardım yapmaya daha fazla teşvik etmektedir.²²¹

²¹⁹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 5, s. 519.

²²⁰ İsfahânî, *Müfredât*, s. 572.

²²¹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 5, s. 634-635.

2.3.3. Kur'an Ayetlerine Göre Yardım Davranışının Motivasyon Sebepleri

Kategoriler	Ayet Bilgileri
Kulluğun Gereği Olarak Yardımseverlik	Bakara 2/110, 184, 215, 254, 262, 274, 277; Nahl 16/90; Hac 22/77, 78; Fussilet 41/34, 35; Teğâbun 64/16; Leyl 92/5, 6, 7
Bağışlanma Vesilesi Olarak Yardımseverlik	Â-li İmrân 3/16, 17 A'râf 7/156; Nur 24/22; Fâtır 35/29, 30; Zümer 39/10; Şûrâ 42/23
Ahret İnancının Gereği Olarak Yardımseverlik	Nisâ 4/122; Mâide 5/12; En'âm 6/160; A'râf 7/156; Hud 11/23; İbrahim 14/31; Nahl 16/30, 31, 32; Neml 27/89; Kasas 28/54; Haşr 59/9; İnsan 76/7, 8, 9, 10; Beled 90/8-16; Leyl 92/17, 18
Mümin Olmanın Vasfı Olarak Yardımseverlik	Bakara 2/3, 264; Â-li İmrân 3/110, 114; Nisâ 4/162; Enfâl 8/3, 74; Tevbe 9/71, 112; Hac 22/35-37; Mü'minun 23/60-61; Kasas 28/54; Lokman 31/4; Şûrâ 42/36-39; Hadid 57/7

Tablo 6 Kur'an Ayetlerine Göre Yardım Davranışının Sebepleri

Kur'an-ı Kerim ayetleri incelendiğinde hem imanın tezahürü olarak hem de Ahiret yaşantısına bir yatırım vesilesi olarak yardım davranışına teşvik edildiği görülmüştür. Bununla birlikte sosyal hayatın içinde yaşarken bireyin kendisi ve çevresinin, dolayısıyla toplumun huzur ve refahını amaçlayarak yapılması istenen yardım davranışları mevcuttur.

2.3.3.1. Kulluğun Gereği Olarak Yardımseverlik

Bireye, ilgili ayetlerde Allah'a ve ahiret gününe olan imanının tezahürü olarak başkaları için infakta bulunması tavsiye edilmektedir.²²² Allah'a kul olma bilincinin daima zinde tutulmaya çalışılması için dünya hayatının gerekleri ile ahiret hayatını dengeleyen mutedil bir noktada durmak gerekmektedir. İslami anlayışa göre sahip olunan her şey bu dünya için imtihan vesilesidir. Özverili bir yaşamı amaçlayarak öncelikle diğerlerine karşı beslenen olumsuz duygulardan vazgeçip, hoşgörü ve merhamet nazarıyla muamelede bulunmak ve dünya nimetlerine ve imkânlarla aşırı bağlılığı dizginleyebilmek gerekmektedir. Bu vesile ile çevreye karşı duyarlı, paylaşımcı

²²² Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt:5, s. 376-378.

ve yardımsever bir bakış açısına sahip olmanın Allah'a kul olmanın bir gereği olduğu söylenebilir.²²³

“Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir.” Bakara 2/254

“O halde, gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğiniz için harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” Teğabun 64/16

2.3.3.2. Bağışlanma Vesilesi Olarak Yardımseverlik

Yüce Allah Kur'an'da rahmetinin dünyada her şeyi ve herkesi kapsadığını ancak ahiretteki merhametinin ancak kendisine inanan ve bu dünyada imkânlarını ihtiyaç sahipleri için tasarruf ve infak edenlere olacağını bildirmiştir.²²⁴ Kötülüğe karşı iyilikle muamele ederek, affetmek; insanları ıslah etmenin, doğru yola getirmenin ve erdemli bir topluma dahil etmenin yollarından biridir. Allah kötülükleri bağışlayana kendi mağfiretini vaat etmektedir.²²⁵

“(Bunlar), "Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru" diyenler, sabredenler, doğru olanlar, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranlar, Allah yolunda harcayanlar ve seherlerde (Allah'tan) bağışlanma dileyenlerdir.” Â-li İmrân 3/16-17

"Bizim için bu dünyada da bir iyilik yaz, ahirette de. Çünkü biz sana varan doğru yola yöneldik." Allah şöyle dedi: "Azabım var ya, dilediğim kimseyi ona uğrattırım. Rahmetim ise her şeyi kapsamıştır. Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım." A'râf 7/156

“İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler.

²²³ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 5, s. 376.

²²⁴ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 2, s. 600.

²²⁵ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 3. S. 63.

Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” Nur 24/22

2.3.3.3. Ahiret İnancının Gereği Olarak Yardımseverlik

Bireye ilgili ayetlerde dünya hayatındaki bencil isteklerinin yerine diğer yaratılanların ve içinde bulunduğu toplumun saadetini ve kalkınmasını tercih etmesinin karşılığını, ahiret yaşantısında bulacağına inanarak yardım davranışında bulunması tavsiye edilmektedir.

“İnanan kullarıma söyle, namazı dosdoğru kılınlar, hiçbir alışveriş ve dostluğun bulunmadığı bir gün gelmeden önce kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda gizlice ve açıktan harcasınlar.” İbrahim 14/31

2.3.3.4. Mümin Olmanın Vasfı Olarak Yardımseverlik

İman akılda ve kalpte mevcut psikolojik bir durumdur. Bu sebeple delilleri olmadan bir kimsede iman var mı yok mu bilinemez. Bazı deliller vardır ki bunlar imanın gerçek tezahürleri olarak kabul edilir. Yardıma ihtiyaç duyanların ihtiyaçlarını gidermek, varını yoğunu bu uğurda sarf etmek samimi imanın güçlü bir delili olarak kabul edilmektedir. Bireye ilgili ayetlerde içinde bulunduğu hayata, çevresine fayda sağlamayı ibadet olarak kabul etmesi ve inandığı dini, hayatına tatbik ederken, inancının gereklerini yaparak yardım davranışında bulunması tavsiye edilmektedir.²²⁶

“Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten menederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışır. İşte onlar salihlerdendir.” Â-li İmrân 3/114

“İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır.” Enfâl 8/74

“Bunlar, tövbe edenler, ibâdet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû' ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır. Mü'minleri müjdele.” Tevbe 9/112

²²⁶ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 2, s. 714.

2.3.4. Kur'an Ayetlerine Göre Yardım Davranışının Muhatapları

Kategoriler	Ayet Bilgileri
Anne- Baba	Bakara 2/83, 215; Nisâ 4/36; İsrâ 17/23-24; Lokman 31/14
Yakın-Akraba	Bakara 2/83, 177, 215; Nisâ 4/8, 36; Nahl 16/90; İsrâ 17/26; Nur 24/22; Rum 30/38; Şûrâ 42/23
Yetim	Bakara 2/83, 177, 215, 220; Nisâ 4/8-9, 36; En'âm 6/152; İnsan 76/7-10; Fecr 89/17-18; Beled 90/8-16; Duhâ 93/8-9
Yoksul	Bakara 2/83, 177-215; Nisâ 4/8, 36; İsrâ 17/26; Hac 22/35-37; Nur 24/22; Rum 30/38; İnsan 76/7-10; Fecr 89/17-18; Beled 90/8-16
Yolcu	Bakara 2/177, 215; Nisâ 4/36; İsrâ 17/26; Rum 30/38
Esir, Köle	Bakara 2/177; Nisâ 4/36; İnsan 76/7-10; Beled 90/8-16
Muhacir	Bakara 2/273; Enfâl 8/74; Tevbe 9/100; Nur 24/22; Haşr 59/9
Komşu- Arkadaş	Nisâ 4/36

Tablo 7 Kur'an Ayetlerine Göre Yardım Davranışının Muhatapları

Bireye ilgili ayetlerde en yakınlarından başlayarak, önce yakın çevresinin refahını sağlayarak, sonrasında da ulaşabildiği herkese imkânları ve yetenekleri nispetinde yardım davranışında bulunması tavsiye edilmektedir.²²⁷ Ayetlerde korunmaya en muhtaç kişilerden yardım faaliyetlerine başlanması tavsiye edilmektedir.

“Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir." Bakara 2/215

“Dünya ve ahiret hakkında düşünesiniz diye böyle yapıyor. Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: "Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar) sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir. Allah bozguncuyu yapıcı olandan ayırır. Allah dileseydi sizi zora sokardı. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” Bakara 2/220

“(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları

²²⁷ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 335-338.

zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirsiniz, şüphesiz Allah onu bilir.” Bakara 2/273

“İslâm'ı ilk önce kabul eden muhacirler ve ensar ile, iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır.” Tevbe 9/100

“Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.” Nahl 16/90

“Öyle ise akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Bu, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak isteyenler için daha hayırlıdır. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.” Rum 30/38

2.3.5. Kur'an-ı Kerim'deki Yardım Davranışının Niteliksel Özellikleri

Kategoriler	Ayet Bilgileri
Başa Kakmadan, Hor görmeden, Gönülden Yapılan Yardım	Bakara 2/184, 262; Haşr 59/9; İnsan 76/7-10; Duhâ 93/8-9
İyilerinden ve Sevdiklerinden Vererek Yapılan Yardım	Bakara 2/267, Â-li İmrân 3/92,
Gizli ve Açıktan Yapılan Yardım	Bakara 2/271, 274; Ra'd 13/22; İbrahim 14/31; Fâtır 35/29-30,
Karşılıksız Yapılan Yardım	Şûrâ 42/23; İnsan 76/7-10; Leyl 92/19-20
Bollukta ve Darlıkta Yapılan Yardım	Â-li İmrân 3/134
Helal Kazanç ile Yapılan Yardım	Bakara 2/219

Tablo 8 Kur'an-ı Kerim'deki Yardım Davranışının Niteliksel Özellikleri

Kur'an-ı Kerim'de sahip olunan imkânlar dahilinde, harama tenezzül etmeden, her koşulda, bollukta ve darlıkta gerek gizli gerek açıktan, muhatabının gönlünü incitmeden, severek, sevdiklerinden ve herhangi bir menfaat gözetmeksizin karşılığını sadece Allah'tan umarak sadece Allah rızası için yardım yapılması tavsiye edilmektedir.

2.3.5.1. Başa Kakmadan, Hor görmeden, Gönülden Yapılan Yardım

Ayetlere göre yapılan yardımların Allah rızası için olduğunun işareti, herhangi bir menfaat beklemeden, incitmeden, yapılan yardımı bir nevi unutmaktır. Eğer verilecek sadaka kişiyi incitecekse vermeden ona güzel sözlerle muamele etmek gerekir.²²⁸

“Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının peşinden (bunları) başa kakmayan ve gönül incitmeyenlerin, Rab'leri katında mükafatları vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.” Bakara 2/262

“Öyleyse sakın yetimi ezme! Sakın isteyeniyi azarlama!” Duhâ 93/8-9

2.3.5.2. İyilerinden ve Sevdiklerinden Vererek Yapılan Yardım

İlgili ayetlerde infak edilecek malın işe yarar, göze hoş gelen ve ihtiyacı giderecek nitelikte olması gerektiği belirtilmektedir. Ayetlerde empati duygusu teşvik edilerek kişinin kendisi için uygun gördüğünü muhtaç kişiye de infak etmesi tavsiye edilmektedir. Nitekim bu tür harcamalar bireyi cimrilikten korur, cömertlik vasfını kazandırır. Kur'an-ı Kerim'de aynı zamanda gösteriş için yapılan iyiliklerin Allah nezdinde bir kıymetinin olmayacağına dikkat çekilerek mal sevgisinden korunma tavsiye edilmektedir.²²⁹

“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye layıktır.” Bakara 2/267

2.3.5.3. Gizli ve Açıktan Yapılan Yardım

Zekât ve sadaka verilmesinin teşviki açısından aleni şekilde bu ibadeti yapmak uygun görüldüğü gibi, yardımı yapan kişinin gururunun okşanması ya da yardım yapılan kişinin gururunun incinmesi tehlikesine karşı gizli yapılması da tavsiye edilmiştir.²³⁰

²²⁸ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 421.

²²⁹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 422.

²³⁰ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 427.

“Sadakaları açıktan verirsiniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da kefarete olur. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır”. Bakara 2/271

“Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükafatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir.” Bakara 2/274

“Şüphesiz, Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecek bir ticaret umabilirler. Allah kendilerine mükafatlarını tam olarak versin ve kendi lütfundan daha da artırsın diye (böyle yaparlar). Şüphesiz O, çok bağışlayandır, şükrün karşılığını verendir.” Fâtır 35/29-30

2.3.5.4. Karşılıksız Yapılan Yardım

Müminler yapılan iyiliklerin karşılığını Allah'tan umarlar. Her hususta olduğu gibi yardım davranışında da samimiyet mühimdir. Samimiyetle yapılan her iyiliğin karşılında Allah'ın rızası vardır ve kulların arasında da bu samimiyetten dolayı sevgi hasıl olması umulur.²³¹

“İşte bu Allah'ın, inanıp salih ameller işleyen kullarına müjdelediği şeydir. De ki: "Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum." Kim güzel bir iş yaparsa, onun iyiliğini artırırız. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, şükrün karşılığını verendir.” Şûrâ 42/23

“O, hiç kimseye karşılık bekleyerek iyilik yapmaz. (Yaptığı iyiliği) Ancak yüce Rabbinin rızasını istediği için (yapar).” Leyl 92/19-20

2.3.5.5. Bollukta ve Darlıkta Yapılan Yardım

Kur'an'da bollukta ve darlıkta Allah için hayır yapan ve varlıklarını iyilik maksadıyla sarf edenlere dikkat çekilmektedir. Her iki halde de değişmeyen tutumları vardır. Nitekim bolluk hali insanları bencilleştirmedeği gibi darlık hali de Allah yolunda harcamayı ihmal etmeye sebep olmaz. Kur'an'a göre yapılan yardımın miktarından

²³¹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 5, s. 635.

ziyade niyetteki ihlas önemlidir. Her konumda Allah için feda edebilmeyi göze almak gerekir.²³²

“Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever.” Â-li İmrân 3/134

2.3.5.6. Helal Kazanç ile Yapılan Yardım

İnfakta bulunurken eldeki imkânlar üzerinden muamelede bulunmak gerekir. Allah kulunun zor durumlara girmesini istemez. Lakin tersini düşünmek Allah'ın kullarına gücü üstünde yük yükleyerek eziyet etmesi anlamına gelir ki böyle bir düşünce Allah için muhaldir. İslami düşünceye göre haram kazanç elde edip hayır işerinde kullanmak zayıf temellerle inşa edilmiş bina gibidir.

Kur'an'ın nazil olmaya başladığı dönemde içki ve kumara düşkünlük hâkim olup, elde edilen geliri hayır yapmak amacıyla kullanmak niyetiyle kumar oynayanlar mevcuttu. İslam'da helal kazanç ile elde edilen malın kişinin kendisi ve yakınlarının temel ihtiyaçlarının dışında kalan miktarıyla hayır yapılması tavsiye edilmiştir. İslam'ın getirdiği kardeşlik ve yardımlaşma müessesesiyle anlaşılan şudur ki; toplumda temel ihtiyaçları giderilmemiş insanlar var olduğu sürece muhtaçlara infakta bulunmayan kimselerin ihtiyaçlarından fazla olup biriktirdiklerinden sorumlu olmaları söz konusudur. İhtiyaç sahiplerine yapılacak yardımı şans oyunlarına bırakmayıp, temel ihtiyaçlarından kalanı muhtaçlarla paylaşmaya teşvik etmek sosyal adaletin tesisi açısından oldukça önemlidir. Bu geniş yardım kaynağının kullanılmasıyla toplumda temel ihtiyaçları giderilmemiş insanların sayısının azalacağı düşünülmektedir.²³³ Bu manada infak ibadetinin zenginlere mahsus bir ibadetmiş gibi algılanması hata olur bilhassa herkesin imkanı nispetinde elindekini paylaşabilme cömertliğine teşvik edilmektedir.

“Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür." Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "İhtiyaçtan arta kalanı." Allah size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz.” Bakara 2/219

²³² Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 672.

²³³ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 348.

2.3.6. Kur'an-ı Kerim'deki Maddi Yardım Türleri

Kategoriler	Ayet Bilgileri
Zekât	Bakara 2/83, 110, 177, 277; Nisâ 4/162; Mâide 5/12; A'râf 7/156; Tevbe 9/60, 71; Hac 22/77-78; Lokman 31/4; Mü'min 40/4
Sadaka	Bakara 2/263-264, 271, 280, Hadîd 57/18
Karz-ı Hasen	Bakara 2/245, Mâide 5/12, Hadîd 57/18
Kurban	Hac 22/35-37, Kevser108/2
Fidye	Bakara 2/184, 196, Mâide 5/ 89, Mücâdele 58/3-4

Tablo 9 Kur'an-ı Kerim'deki Maddi Yardım Türleri

Kur'an-ı Kerim'de teşvik edilen yardım davranışları incelendiğinde hem maddi imkânlarla yapılan yardımlar hem de manevi olarak güzel hal ve davranışlarla yapılan yardımlar dikkat çekmektedir. Barış, huzur, birlik ve beraberliği amaçlayarak gösterilen tutum ve davranışların, sahip olunan ahlaki erdemlerin de yardım niteliğinde ele alınıp teşvik edildiği görülmektedir.

2.3.6.1. Zekât ve Sadaka

Kur'an-ı Kerim'de zekât ve sadaka kavramları terim olarak birbiri ile aynı anlamda kullanıldığı dikkat çekse de zekât, farz olarak emredilen ve zengin kimselerin ihtiyaçlı kimselere malındaki haklarını vermesini ifade etmektedir. Zekât ibadetinin dini ve ahlaki değerleri güçlendirme, maddi manevi olarak arındırma, sosyal ve ekonomik yapıya güç ve hareketlilik kazandırma birtakım işlevleri vardır. Sadaka ise farz olan zekâtın dışında gönülden yapılan az çok her hayrı ifade etmektedir.²³⁴

İslam dininin öngördüğü insan modeli, imanlı, samimiyet sahibi, ibadetlerine düşkün, cömert, farz olan zekâtın yanında daha fazlasını infak eden ve her türlü yardım faaliyetlerine koşan kimsedir. Böyle bireylerin oluşturduğu toplumda açlık, çatışma gibi olumsuz hallerin asgariye inmesi, zenginin yoksula duyduğu merhamet ve empatik yaklaşım sebebiyle onunla hemhal olması, bu ilgi ve alaka karşısında da o yoksulun şükran içerisinde olması ve kendine yardım yapan kişiyi ve servetini kendininmiş gibi koruması kollaması beklenir.²³⁵ Nitekim zekât, fakirlik hususunda çözüm üreten, bu

²³⁴ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Mehmet Erkal. İstanbul: TDV Yayınları, 2013, “zekât” maddesi.

²³⁵ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 442.

vesileyle bireylerin dayanışma ruhunu uyandırarak Müslümanların güçlü olması fikrini besleyen ve sosyal güvenliği destekleyen bir müessesedir.²³⁶

“Şüphesiz iman edip salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin mükafatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.” Bakara 2/277

“Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz.” Nisâ 4/162

“Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” Tevbe 9/60

“Onlar; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren kimselerdir. Onlar ahirete de kesin olarak inanırlar.” Lokman 31/4

“Onlar ki, zekâtı öderler.” Mü'min 40/4

“Eğer borçlu darlık içindeyse ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilerseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır.” Bakara 2/280

2.3.6.2. Karz-ı Hasen

Bu kavram dünya sıkıntılarından kurtulmayı dileyerek, karşılığını sadece Allahtan beklemek suretiyle ihtiyaç sahibi kimselere verilen borcu ifade etmektedir. Karz-ı hasen çok karlı bir ibadettir. Nitekim karşılığını Allah'tan umarak yapılan her yardımın karşılığı sonsuzdur.

“Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. (Rızkı) Allah daraltır ve genişletir. Ancak ona döndürüleceksiniz.” Bakara 2/245

"Andolsun, Allah İsrailoğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci -başkan- seçmiştik. Allah şöyle demişti: "Sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı

²³⁶ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 3, s. 27.

kılar, zekâtı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirsiniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır." Mâide 5/12

“Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel bir borç verenler var ya, (verdikleri) onlara kat kat ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükafat da vardır.” Hadîd 57/18

2.3.6.3. Kurban

Cahiliye devrinde kurban ibadeti bir ritüel şeklinde yapılıyor ve kesilen hayvanlar telef ediliyordu. Fakat İslam dini kurban kesmeye maddi manevi yönleri olan bir ibadet boyutu kazandırmıştır. Tevhid inancıyla kesilen kurbanlar vesilesiyle sosyal yardımlaşmanın amaçlandığı söylenebilir. Kurban ibadeti kişinin ahlaki olarak kendini eğitmesi gibi bireysel yönü olan, aynı zamanda da ihtiyaçlı kimselerle birebir temas kurulmasına imkân sağlayan sosyal bir ibadettir. Bu ibadetin mağfiret, şükür, itaat, yardımlaşma gibi duyguları içinde barındıran çok yönlü bir yapısı vardır. Kurban ibadetinin affedilmenin müjdesi olarak fakire fukaraya infak etmenin zevkini tattıran ve bu sevinçle bayram yaptıran ulvi bir hal olduğu söylenebilir.²³⁷

“Onlar, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperen, başlarına gelen musibetlere sabreden, namazı dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayan kimselerdir. Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın dininin nişanelerinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. Onlar saf saf sıralanmış dururken (kurban edeceğinizde) üzerlerine Allah'ın adını anın. Yanları üzerlerine düşüp canları çıkınca onlardan siz de yiyeceğinizi, istemeyen fakire de istemek zorunda kalan fakire de yedirin. Şükredesiniz diye onları böylece sizin hizmetinize verdik. Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat ona sizin takvanız (Allah'a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır. Böylece onları sizin hizmetinize verdi ki, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı büyük tanıyasınız. İyilik edenleri müjdele.” Hac 22/35-37

2.3.6.4. Fidyeye

Fidyeye gerçekleştirmeye imkân bulunmayan farz ibadetlerin yahut işlenen kusurların bağışlanması amacıyla kefarete olarak infakta bulunmayı ifade eden bir

²³⁷ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 5, s. 701.

kavramdır. Bu anlamda hatanın telafisi maksadıyla yapılan infak hareketi, kişinin bencillikten uzaklaşıp ihtiyaçlı kimselerle bağ kurması ve bu vesile ile yardımlaşma hususunda farkındalık oluşturmaya açısından bir eğitim yolu olarak kabul edilebilir.

“Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.” Bakara 2/184

“Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin.” Bakara 2/196

“Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa onun kefareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah size ayetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.” Mâide 5/89

“Kadınlarından zihar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce artarda iki ay oruç tutmalıdır. Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri doyurmalıdır. Bunlar Allah'a ve Resûlüne hakkıyla iman edesiniz diyedir. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kafirler için elem dolu bir azap vardır.” Mücâdele 58/ 3-4

2.3.7. Kur'an-ı Kerim'deki Manevi Yardım Türleri

Kategoriler	Ayet Bilgileri
İyiliği Tavsiye Edip Kötülükten Menetmek	Â-li İmrân 3/104, 110, 114; Tevbe 9/71,112; Fecr 89/17-18
İyilik ve Takvada Yardım	Mâide 5/2
Kötülüğe Karşı İyilikle Muamele	Ra'd 13/22; Nur 24/22; Kasas 28/54; Fussilet 41/34-35
Güzel ve Yumuşak Söz	Bakara 2/83, 263, Nisâ 4/8, İsrâ 17/23-24, 28
Cihad	Nisâ 4/95-96, Enfâl 8/74, Tevbe 9/20, 88, Hac 22/77-78
Hayra Vesile Olmak	Nisâ 4/85
Ara Buluculuk	Nisâ 4/114, Hucurât 49/10
Toplum Düzenine Yardım	Mâide 5/2; A'râf 7/56; Kasas 28/77
İstişare	Â-li İmrân 3/159; Şura 42/36-39
Dua	Â-li İmrân 3/159; İbrahim 14/35-41; İsrâ 17/23-24; Ahkâf 46/15; Muhammed 47/19, Haşr 59/10

Tablo 10 Kur'an-ı Kerim'deki Manevi Yardım Türleri

Kur'an-ı Kerim'de maddi olarak imkânı olmayan kimselerin de iyilik kapısında nasibi çoktur. Yapılan her türlü güzel eylem salih amel kapsamında değerlendirilir ve sosyal hayatta bu hallerin önemi çok fazladır. Bu bağlamda ilgili ayetlerde her koşulda iyiyi güzeli tavsiye etmek, doğruyu tercih etmek, Hakk'ı savunup haklıya hakkını teslim etmek, hayırlı işlerde öncülük yapmak, küskünleri barıştırmak, hata kusur aramadan güler yüzle pozitif ilişkiler kurmak, sahip olunan ilmi, vakti, bedeni hayırlı işlerde tasadduk etmek, temiz kalp ile kardeşleri için duada bulunmak tavsiye edilmektedir.

2.3.7.1. İyiliği Tavsiye Edip Kötülükten Menetmek

İyiliği Tavsiye Edip Kötülükten Menetmek olarak açıklanan Emir bi'l ma'ruf nehiy ani'l-münker ifadesi dini ve ahlaki emir ve yasakları içinde barındıran geniş bir kavramdır. Ayetlerde her müminin çevresindekilerin iyiliğini isteyerek, onları doğru yola teşvik edip tüm kötülüklerden uzaklaşmaları hususunda yol gösterici olma

bakımından sosyal kontrol mekanizması oluşturması tavsiye edilmektedir. Bu bireysel hareketin toplumun genelinin refahına sebep olacağı öngörülmektedir.²³⁸

“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötölükten meneden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.” Â-li İmrân 3/104

“Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötölükten meneder ve Allah'a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir.” Â-li İmrân 3/110

“Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötölükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah'a ve Rasûlüne itaat ederler. İşte bunlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” Tevbe 9/71

2.3.7.2. İyilik ve Takvada Yardım

Ayet-i kerimede inanan kimselerin birbirlerine iyilik yollarında ve takvalı bir yaşam hususunda yardımcı olmaları istenirken, kötölükler, düşmanlık, günah işlemek bozgunculuk çıkarmak hususunda ise yardım etmemeleri istenmiştir.²³⁹

“Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab'lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâ'be'ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir.” Mâide 5/2

2.3.7.3. Kötölüğe Karşı İyilikle Muamele

Kur'an-ı Kerim'de akıl sahiplerinin nitelikleri arasında sayılan kötölüğe karşı iyilikle muamele, haksızlığa, yalancılığa bütün rezilliklere karşı erdemli bir duruş sergilemek şeklinde izah bulunmaktadır.²⁴⁰ Tavsiye edilen, kötölüğe karşı affedici

²³⁸ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 645-647.

²³⁹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 2, s. 208.

²⁴⁰ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 3, s. 285.

olmaktan ziyade kötülüğe iyilikle karşılık vermektir. Bundan umulan ise o iki kişi arasında ünsiyet meydana gelme ihtimalidir. Bu vesileyle düşmanlar dost olabilir. Bu durum ahlak psikolojisi ve toplumsal barış açısından önemlidir. Kötülükleri sadece hukuki yaptırımlarla önlemek, toplumu bu şekilde ayakta tutmak, insanlar arasında huzur ve barışı bu şekilde sağlamak zor olabilir. Bununla birlikte bireylerin ahlaki olarak kendilerini geliştirebilmesi için adaletli olmak, affetmek, yardımlaşmak gibi prososyal davranışlar hususunda da eğitime ihtiyaç vardır.²⁴¹

“Onlar, Rablerinin rızasına ermek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli olarak ve açıktan Allah için harcayan ve kötülüğü iyilikle ortadan kaldıranlardır. İşte bunlar için dünya yurdunun iyi sonucu vardır.” Ra'd 13/22

“İşte onların, sabredip kötülüğü iyilikle savmaları ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcamaları karşılığında, mükafatları kendilerine iki kez verilecektir.” Kasas 28/54

“İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir. Bu güzel davranışa ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak (hayırdan ve olgunluktan) büyük payı olanlar kavuşturulur.” Fussilet 41/34-35

2.3.7.4. Güzel ve Yumuşak Söz

Güzel söz gönülleri fethetmenin belki de en kolay yoludur. Güzel uyumlu yumuşak söz sadaka olarak kabul edildiği gibi aynı zamanda ilahi bir emirdir. İlgili Ayetlerde ihtiyaç sahibi kimselere karşı yardım etme imkânı bulunmasa da yatıştırıcı gönül alıcı güzel sözler söylemek tatlı dille incitmemeye çalışmak tavsiye edilmiştir.²⁴²

“Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin.” Nisâ 4/8

²⁴¹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 4, s. 709-710.

²⁴² Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 3, s. 479.

“Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan, o zaman onlara yumuşak bir söz söyle.” İsrâ 17/28

2.3.7.5. Cihad

Allah’ın rızasını kazanmak maksadıyla dini, vatani, milleti muhafaza etmek ve bütünlüğünü korumak için yapılan maddi manevi gayretler, kişinin kendi nefsiyle olan mücadelesi, hak yolda ekonomik yollarla gösterilen gayret ve kişinin tenini ve canını bu yolda feda etmesi cihad kapsamında değerlendirilmektedir. Bu anlamda yapılan infakın en üstün derecesi can ile yapılandır ve karşılığı cennette yüksek derecelerdir. İlgili ayetlerde malıyla ve canıyla maddi manevi değerlerini koruyan kimselerin Allah katında üstün kabul edildiği belirtilerek bu hususta bir cömertliğe teşvik edilmektedir.²⁴³

“Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihatten geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibarıyla, cihatten geri kalanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah (mü'minlerin) hepsine de en güzel olanı (cenneti) vadetmiştir. Ama mücahitleri büyük bir mükafat ile, kendi katından dereceler, bağışlanma ve rahmet ile cihatten geri kalanlara üstün kılmıştır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” Nisâ 4/95-96,

“İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad eden kimselerin mertebeleri, Allah katında daha üstündür. İşte onlar, başarıya erenlerin ta kendileridir.” Tevbe 9/20

“Fakat peygamber ve beraberindeki mü'minler, mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. Bütün hayırlar işte bunlarındır. İşte bunlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” Tevbe 9/88

2.3.7.6. Hayra Vesile Olmak

Kur'an'a göre hayırlı bir işin meydana gelmesi için o işe aracılık etmek, yetki ve gücü o iş için kullanmak, haksızlığa zemin oluşturmaktan, hakka hukuka uygun, meşru bir zeminde yardım niyeti taşımak gerekmektedir. Nitekim adam kayırma, haksızlık

²⁴³ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 2, s. 122.

yapma, birilerinin ayağını kaydırma niyetiyle değil iyi niyetle gerçekleşen aracılığın teşvik edildiği görülmektedir.²⁴⁴

“Kim güzel bir (işte) aracılık ederse, ona o işin sevabından bir pay vardır. Kim de kötü bir (işte) aracılık ederse ona da o kötülükten bir pay vardır. Allah'ın her şeye gücü yeter.” Nisâ 4/85

2.3.7.7. Ara Buluculuk

Kur'an'a göre insanlara maddi ve manevi yardımda bulunmak için insanların arasını düzeltmek, sosyal bir görevdir. Mahkemelerin ceza kurumlarının dolup taşmasının önemli sebeplerinden biri de bu vazifenin unutulmuş olmasıdır. Kaybolmaya yüz tutan değerlerimizin tekrar hayat bulması için gayret etmek gerekir.²⁴⁵ İlgili ayetlerde toplum düzeninin sağlanması için temel hak ve hürriyetlerin uygulanması hususunda gayret edilmesi, bireyler arasındaki anlaşmazlıkların adalet ile çözümlenmesi, haksızlık karşısında haklının yanında olunması tavsiye edilmektedir.²⁴⁶

“Bir sadaka vermeyi yahut iyilik yapmayı yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenleri hariç, onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hiçbir hayır yoktur. Kim bunları sırf Allah'ın rızasını kazanmak için yaparsa, biz ona büyük bir mükâfât vereceğiz.” Nisâ 4/114

“Mü'minler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.” Hucurât 49/10

2.3.7.8. Toplum Düzenine Yardım

Kur'an'da insanın evrenle ve toplumla ilişkisini düzenlemek amacıyla her türlü bozgunculuğun karşısında durması tavsiye edilmektedir. Aşırılığa ve hırsa kapılmadan, dünyanın geçiciliğini bilerek, iyiliklere sarılmak, evrenin düzenini, tabiatı, insanı korumak için yardım etmek Kur'an'ın telkinleri arasındadır.²⁴⁷

²⁴⁴ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 2, s. 107.

²⁴⁵ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 2, s. 142.

²⁴⁶ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 5, s. 93.

²⁴⁷ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 2, s. 538; Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 4, s. 246.

“Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır.” A'râf 7/56

"Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez." Kasas 28/77

2.3.7.9. İstişare

Ayetlerde ifade edildiğine göre yapılacak işlerde istişare etmek, fikir almak, o işin daha sağlıklı verimli gerçekleşmesine katkı sağlayacağı için çok önemlidir. Fikrine başvurulmuş kişinin de bu anlamda yardım etme niyetine sahip olup fikirlerini beyan ederken bu hususlara dikkat etmesi gerekir.²⁴⁸

“Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.” Â-li İmrân 3/159

2.3.7.10. Dua

Dua manevi olarak kuşanılmış bir kalkandır. Kişi başkası için hayır murat ederek dua kapısına iltica ettiğinde o dua geri çevrilmez. Başkası için güzellikler hayırlar dilemek yahut bir müşkül için Rabbine el açıp yalvarmak kişiyi bencillikten uzaklaştırarak, bireyler arasında muhabbet hasıl olmasına vesile olur. Birbirleri için güzellikler dileyen bir toplumda da sükûnet ve huzurun hâkim olması beklenir. Bu nedenle müminin mümine duası özellikle manevi yardım konusunda zikredilmeye değer bir öneme sahiptir.

“Hani İbrahim demişti ki: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut." "Rabbim! Çünkü o putlar insanlardan birçoğunu saptırdılar. Artık kim bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse şüphesiz sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin." "Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı

²⁴⁸ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 701-703.

dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler." "Rabbimiz! Şüphesiz sen, gizlediğimizi de açığa vurduğumuzu da bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz." "Hamd, iyice yaşlanmış iken bana İsmail'i ve İshak'ı veren Allah'a mahsustur. Şüphesiz Rabbim duayı işitendir." "Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle. Soyumdan da böyle kimseler yarat. Rabbimiz! Duamı kabul eyle." "Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, ana-babamı ve inananları bağışla." İbrahim 14/35-41

“Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Hem kendinin hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile! Allah gezip dolaştığınız yeri de içinde kalacağınız yeri de bilir.” Muhammed 47/19

“Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin." Haşr 59/10

2.3.8. Yardım İçerikli Ayetlerde Yardım Davranışıyla İlişkili Olarak Zikredilen Olumlu Değerler

Kategoriler	Ayet Bilgileri
Merhamet	İsrâ 17/23-24; Beled 90/8-16
Affetme	Â-li İmrân 3/134, 159; Nisâ 4/149; A'râf 7/199; Nur 24/22; Şûrâ 42/36-39
Sabır	Bakara 2/177; Â-li İmrân 3/134; Rad 13/22; Kasas 28/54; Zümer 39/10; Fussilet 41/34-35; Beled 90/8-16
Empati	Bakara 2/265-267; Nisâ 4/9; İsrâ 17/23-24; Lokman 31/14; Duhâ 93/6-11
Adalet	Nisâ 4/127; En'am 6/152; Nahl 16/75-76, 90; Mümtetine 60/8
Doğruluk ve Sözünde Durma	Nisâ 4/9, Bakara 2/83, 177; En'am 6/152; İnsan 76/7-10
Cömertlik	Â-li İmrân 3/134
Paylaşma ve Dayanışma	Maide 5/2; Nahl 16/71; Şûrâ 42/36-39

Tablo 11 Yardım İçerikli Ayetlerde Yardım Davranışıyla İlişkili Olarak Zikredilen Olumlu Değerler

Kur'an-ı Kerim'de yardım davranışları zikredilirken beraberinde başka erdemlere dikkat çekildiği ve bazı hallerden de uzak durulması gerektiği görülmektedir. Adeta bu erdemler yardım fiilini tamamlayıcı nitelikte olup bu kavramlardan uzak bir yardım anlayışından da söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte içinde riya, kibir, cimrilik gibi menedilen hallerin bulunduğu bir verme eylemini diğerkam bir yardım davranışıyla bağdaştırmak mümkün görünmemektedir.

2.3.8.1. Merhamet

Kur'an'a göre sosyal ahlakın vazgeçilmez değerlerinden biri merhamettir. Bu nedenle toplumdaki her bireyin durumunun farkında olarak başkalarına merhametle muamelede bulunması teşvik edilmektedir. Merhamet kişiye ulvi bir bakış açısı kazandırarak tüm mahlukata karşı hilmle yaklaşmayı ve bir zerreyi dahi incitmekten

imtina etmeyi sağlar. Yaratılanı Yaradan'dan ötürü sevmeye ve herkesi olduğu gibi kabul etme yeteneği kazandırır. Bu yeteneği kazanmak da kişinin önce kendine sonra ötekine yapabileceği en güzel iyiliklerdendir.

“Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi; iki apaçık yolu (hayır ve şer yollarını) göstermedik mi? Fakat o, sarp yokuşa atılmadı. Sarp yokuşun ne olduğunu sen ne bileceksin? O tutsak bir boynu çözmek (köle azat etmek) tir. Yahut şiddetli bir açlık gününde kendisiyle yakınlığı olan bir yetimi yahut yerde sürünen bir yoksulu doyurmaktır. Sonra da iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden olanlar var ya, işte onlar Ahiret mutluluğuna erenlerdir.” Beled 90/8-16

“Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara "öf!" bile deme; onları azarlama, onlara tatlı ve güzel söz söyle. Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: "Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı." İsrâ 17/23-24

2.3.8.2. Affetme

Kur'an'a göre kolaylaştırıcı olmak, ceza sahiplerine karşı affedici olmak en önemli maddi ve manevi yardım türlerindendir. Bu anlamda affetmek hem maddi fedakârlığı hem de hoşgörölü olmayı ifade eder. İlgili ayetlerde bir mümin vasfı olarak karşımıza çıkan affetme, sert muameleden uzak, anlayış üzerine kurulan ilişkilere işaret etmektedir.²⁴⁹

“Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönöl kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah her bakımdan sınırsız zengindir, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir).” Bakara 2/263

“Bir hayrı açıklar veya gizlerseniz yahut bir kötölüğü affederseniz (bilin ki), Allah da çok affedicidir, her şeye hakkıyla gücü yetendir.” Nisâ 4/149

“Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.” A'râf 7/199

²⁴⁹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 2, s. 649.

2.3.8.3. Sabır

Sabır karşılaşılan zorluklar karşısında pes etmeden mücadele ederek, aktif bir bilinçlilik haliyle kişisel dönüşüme kapı aralayan önemli değerdir.²⁵⁰ İlgili ayetlerde yardımsever bir insanda bulunması gereken özelliklerden biri olarak karşımıza çıkan sabır değeri, cennete girmenin de anahtarı olarak tasvir edilmektedir. Sabreden kişi zorluklarla mücadele etmenin anlamını çok iyi bildiği için aynı durumda olan bir başka kişiyle empati kurabilmesi ve ona yardım eli uzatabilmesi daha mümkün görünmektedir.

“Ve onlar rablerinin rızasını elde etmek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda gizli açık harcayan, kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) sadece onlarındır.” Rad 13/22

“İşte (baskılara karşı) sabretmelerinden ötürü onlara mükâfatları iki defa verilecektir. Onlar kötülüğü iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah rızâsı için harcarlar.” Kasas 28/54

“(Ey Muhammed!) Bizim adımıza de ki, "Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar için (ahirette) bir iyilik vardır. Allah'ın yeryüzü geniştir. Sabredenlere mükafatları elbette hesapsız olarak verilir." Zümer 39/10

2.3.8.4. Empati

Ayetlerde insani ilişkilerde empati kurmayı öne çıkaran ifadeler mevcuttur. Nitekim ilgili ayetlerde bencillikten uzak kalmak, birbirinin derdiyle hemhal olmak ve insanlara faydalı olmak için empatik düşünmek teşvik edilmekte olup, bu hal övülmektedir. Ayrıca insanın kendisine yapılmasını yahut yapılmamasını istediği haller örnekler üzerinden tasvir edilerek bu şekilde ötekini anlama yolu öğretmektedir.

“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfirler topluluğunu hidayete

²⁵⁰ Doğan, *Sabır Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul: 2016, s. 106.

erdirmez. Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir. Herhangi biriniz ister mi ki, içerisinde her türlü meyveye sahip bulunduğu, içinden ırmaklar akan, hurma ve üzüm ağaçlarından oluşan bir bahçesi olsun; himayeye muhtaç çocukları var iken ihtiyarlık gelip kendisine çatsın; derken bağı ateşli (yıldırımli) bir kasırga vursun da orası yanıversin? Allah düşünesiniz diye size ayetlerini böyle açıklıyor.” Bakara 2/264-266

“Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bırakmış olmaları halinde onlar hakkında endişe duyacak olanların (başkalarının yetimleri için de) kalpleri sızlasın; Allah’tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.” Nisa 4/9

“İnsana da anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun süttten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: "Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır." Lokman 31/14

“Seni yetim bulup da barındırmadı mı? Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi? Seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi? Öyleyse sakın yetimi ezme! Sakın isteyeniyi azarlama! Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat.” Duhâ 93/6

11

2.3.8.5. Adalet

Ayetlerde Allah'ın insanlarda bulunmasından hoşnut olduğu haller muktedir olma, zengin olma, hür ve başarılı olma, adaletli ve istikrarlı olma şeklinde ifade edilmektedir. İlgili ayetlerde haksızlığa karşı adaletle muamele ederek mazlumun yanında olmak, karışıklığı çözüme ulaştırmak ve hak sahibin hakkını vermek toplumsal düzenin oluşmasına büyük katkı sağlayan unsurlar olarak ifade edilmektedir.²⁵¹

“Kadınlar hakkında senden fetva istiyorlar. De ki: "Onlar hakkında size fetvayı Allah veriyor." Kitapta, kendilerine (verilmesi) farz kılınan (miras)ı vermediğiniz ve evlenmek istediğiniz yetim kızlara, zavallı çocuklara ve yetimlere adil davranmanıza

²⁵¹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 3, s. 422.

dair, size okunmakta olan âyetler de bunu açıklıyor. Ne hayır yaparsanız şüphesiz Allah onu bilir.” Nisâ 4/127

“Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile, kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah'a mahsustur, fakat onların çoğu bilmezler. Allah (şöyle) iki adamı da misal verdi: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez, efendisine sadece bir yükür. Nereye gönderse olumlu bir sonuç alamaz. Bu, adaletle emreden ve doğru yol üzere olan kimse ile eşit olur mu?” Nahl 16/75-76

“Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan menetmez. Şüphesiz Allah âdil davrananları sever.” Mümtetine 60/8

2.3.8.6. Doğruluk ve Sözünde Durma

Doğru olmak Allah'ın emri olmakla birlikte ahlaklı bir kişiliğin de en belirgin özelliğidir. Gerek söz gerekse davranışlarda istikamet üzere olmayı ifade eden doğruluk, yardım davranışının hakkıyla yerine getirilmesinde son derece önemlidir. Nitekim doğru olmayan bir insanın başkasına karşı hakkaniyetli ve duyarlı olmasını beklemek zordur. Doğruluk gibi sözünde durma da en önemli ahlaki ilkelerden biridir. İlgili âyetlerde sözünde durmak mümin vasfı olarak ifade edilmiş olup, sözünde durmamanın da Allah'a karşı gelmekle eş değer görüldüğü anlaşılmaktadır.

“Kendileri, geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde, onlar hakkında endişeye kapılanlar, (yetimler hakkında da) ürperip korksunlar. Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.” Nisâ 4/9

“Hani, biz İsrailoğullarından, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz" diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.” Bakara 2/83

“Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. (Birisi hakkında) konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa adil olun.

Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt alasınız diye emretti.” En’âm 6/152

2.3.8.7. Cömertlik

Kur’an’a göre takva sahibi kimselerin ahlaki nitelikleri öfkesine hâkim olmak, insan ilişkilerinde bağışlayıcı olmak, her koşulda da yardım etme faaliyetleriyle meşgul olmak olarak ifade edilmektedir. Bu özellikler bencillikten uzak, nefsinin esiri olmayan özgür ruhların faziletleridir.²⁵²

“Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever.” Â-li İmrân 3/134

2.3.8.8. Paylaşma ve Dayanışma

Paylaşma ve dayanışma sosyal hayatın vazgeçilmez unsurlarındandır. Ancak dayanışmanın ahlaken olumlu bir mana ifade edebilmesi için hukuki ve ahlaki kaidelere dayanması gerekmektedir. Nitekim haksızlık karşısında yapılan yardımlaşma ve dayanışma İslam dininde zülüm olarak nitelendirildiği için böylesi bir dayanışmanın engellenmesi gerekmektedir. Zalime karşı mazlumu korumak da zalimin yapacağı zulmü engellemek de haksızlık karşısında yapılabilecek dayanışma ve yardımlaşma örneklerindendir.²⁵³

“Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab'lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâ'be'ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir.” Mâide 5/2

“Allah rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılınanlar rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki rızıkta hep eşit olsunlar. Şimdi Allah'ın nimetini mi inkâr ediyorlar?” Nahl 16/71

²⁵² Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 672.

²⁵³ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 2, s. 208.

“(Dünyalık olarak) size her ne verilmişse, bu dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır. Bu mükafat, inananlar ve Rablerine tevekkül edenler, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanlar, öfkelenedikleri zaman bağışlayanlar, Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar; işleri, aralarında şûrâ (danışma) ile olanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman, aralarında yardımlaşanlar içindir.” Şûrâ 42/36-39

2.3.9. Yardım İçerikli Ayetlerde Yardım Davranışıyla Bağdaşmadığı İma Edilen Olumsuz Nitelikler

Kategoriler	Ayet Bilgileri
Cimrilik	Â-li İmrân 3/180; Nisâ 4/37; Tevbe 9/35; İsrâ 17/29; Muhammed 47/38; Haşr 59/9; Teğabun 64/16
Kibir	Nisa 4/36; Mâ'ûn 107/2-3
Riya	Bakara 2/264; Nisâ 4/38-39; Mâ'ûn 107/6-7
İsraf	En'am 6/141; İsrâ 17/26, 29

Tablo 12 Yardım İçerikli Ayetlerde Yardım Davranışıyla Bağdaşmadığı İma Edilen Olumsuz Nitelikler

2.3.9.1. Cimrilik

İslami düşünceye göre mallarının azalacağı endişesiyle infak etmekten sakınanlar rızık endişesi yaşamaları sebebiyle iman noktasında sıkıntıya düşebilirler. Dinen hoş karşılanmayan cimrilik, bireyi hem toplumda hem aile içinde küçük düşürecek bir haldir. Çevrede muhtaç kimseler varken imkânlarını başkaları için seferber etmeyen kişilerin içinde bulunduğu bu halden dolayı vicdani olarak rahatsızlık duyması beklenir. Bu hal bireye hem ahlaki hem de psikolojik yönden zarar verirken bir yandan da sosyal patlamalara da zemin hazırlayabilir. İlgili ayetlerde cimrilik eden kimselerin ahiret yurdunda da hesabının zor olacağı bildirilmektedir.²⁵⁴

“Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” Â-li İmrân 3/180

²⁵⁴ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 724.

“Bunlar cimrilik eden, insanlara da cimriliği emreden ve Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimeti gizleyen kimselerdir. Biz de o nankörlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.” Nisa 4/37

“O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve "İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi tadın bakalım biriktirip sakladıklarınızı!" denilecek.” Tevbe 9/35

“İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. Ama içinizden cimrilik yapanlar var. Kim cimrilik yaparsa ancak kendi zararına cimrilik yapmış olur. Allah her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer ondan yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar.” Muhammed 47/38

2.3.9.2. Kibir

İslam'a göre insanın sahip olduğu her nimetin gerçek sahibi Allah'tır ve bu nimetler insanlara emanet verilmiştir. Bu nedenle zengin malında fakirin hakkı mevcut olup infak eden kişi ikram ederken lütufta bulunuyormuş yanılgısı ile kibre düşmemelidir. Zira Kur'an'ın öğütleri bu yöndedir.²⁵⁵

“Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaş, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.” Nisâ 4/36

“İşte o, yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir.” Mâ'ûn 107/2-3

2.3.9.3. Riya

İslam'a göre Allah için yapılan tüm ibadetler ve kullar arasındaki yardım davranışlarında esas olan Allah rızasını gözetmek ve içten bir samimiyet sergilemektir. Gösteriş için yapılan hiçbir şeyin Allah nezdinde kıymetinin olmayacağı ayetlerde açıkça ifade edilmektedir. Yine ilgili ayetlerde ibadetle yardımlaşmanın dindarlık açısından birbiriyle ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Buna göre inanan kimselerin hem

²⁵⁵ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 2, s. 66.

yardımsaver olup hem de başkalarına hayır işlerinde ön ayak olması, yardım davranışlarının toplumsallaşmasına önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.²⁵⁶

“Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve ahiret gününe de inanmayan kimselerdir. Şeytan kimin arkadaşı olursa, o ne kötü arkadaştır. Bunlar, Allah'a ve ahiret gününe iman etselerdi ve Allah'ın verdiği rızıktan (gösterişsiz olarak) harcasalardı kendilerine ne zarar gelirdi? Allah, onları en iyi bilendir.” Nisâ 4/38-39

"Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar. Ufacık bir yardıma bile engel olurlar" Mâ'ûn 107/6-7

2.3.9.4. İsrâf

Cahiliye Araplarının cömertlik algısının tamamen israf ve gösteriş üzerine kurulu olduğu ileri sürülmektedir. İslam dini zekât kurumu ile buna itidal üzere bir düzen getirmiş ve infak ederken dahi orta yollu olmayı tavsiye etmiştir. İlgili ayetlerde harcama konusunda dengeli olmanın öneminin altı çizilmiş olup, israfın sonuçları hakkında müminler açıkça uyarılmıştır.²⁵⁷

“O, çardaklı, çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (herbiri) birbirine benzer ve (herbiri) birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiğın. Hasat günü de hakkını (öşürünü) verin, fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.” En'âm 6/141

“Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma.” İsrâ 17/26

“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.” İsrâ 17/29

2.4. Kur'an-ı Kerim Ayetlerindeki Yardımsaverlik Değerinin Psiko-Sosyal Analizi

Din, bireylerin inançlarının bütününü etkisi altında alması sebebiyle, tutum ve davranışlarına, vicdanî ve iradî tüm düşünce dünyasına yön veren en önemli

²⁵⁶ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 5, s. 698.

²⁵⁷ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 3, s. 478-479.

olgudur. Bu bağlamda dinin, müntesiplerine ahlaki değer kazandırma, kişisel güvenlik alanı oluşturma, kutsal kabul edilen yüce makama yönelerek maddi-manevi acıları dindirme, dünyada ulaşılamayan arzulara ahirette ulaşılacağını düşünerek rahatlama gibi telafi edici işlevleriyle birey ve toplum üzerinde psiko-sosyal açıdan pek çok etkisi bulunmaktadır.²⁵⁸ Bu bağlamda hayatın “ta kendisi” olarak da tanımlanabilecek olan dinin, gündelik hayata her anlamda yansması durumu söz konusudur. Nitekim yapılan araştırmalarda sosyal hayatın içindeki değerlerle dini ve ahlaki değerlerin birbirleriyle bağlantılı olduğunu ve böylece gündelik hayatla dini hayatın içiçeliğini ortaya koyan verilere ulaşılmıştır.²⁵⁹

Dinler birleştirici ve bütünleştirici bir etkiye sahiptir. Bu manada İslam dininin “Tevhid” inancı dikkat çekmektedir. İslam dini, tebliğe başlanmasından sonra hızla geniş kitlelere yayılmış ve çok çeşitli kültür ve milletleri bir arada toplamış, tüm farklılıkları iman potasında birleştirmeyi başarmış bir dindir. Bu hususta Kur’an-ı Kerim’in ortaya koyduğu esaslar elbette ki büyük rol oynamaktadır. Bunların en başında “Tevhid” inancı gelmektedir. İslam’ın muhatabının belli bir kabile ve millet değil, tüm insanlık olması bu bütünleştiricilik özelliğine ayrı bir anlam katmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de bu yekvücut olma hali “*kurşunla kaynatılmış binalar*”²⁶⁰ şeklinde ifade edilmiş ve bütün inananlar “din kardeşliği”²⁶¹ bağı ile birbirine kenetlenmek istenmiştir. Bu kardeşliğin ve birlikteliğin sağlanması ancak yardımsever ve paylaşımcı bir yaklaşım ile bütün bireylerin birbirini kollamasıyla mümkün olabilir.

İnsanların yakın olduğu kimselere sevgi, ilgi ve merhamet hissetmeleri çok olağan bir durumdur. Fakat yabancılara da aynı merhameti ve saygıyı gösterebilme becerisini elde edebilmek belki de en zor olanıdır. Karşılaşılan herkese, uzak yakın deyip dışlamadan aynı sevgi, insaf ve merhamet gibi olumlu duyguların beslenmesi ve gerektiğinde cömertçe yardım edilmesi kardeşçe sevginin bir tezahürüdür.²⁶² Bu sevgi ekseninde başkalarına hissedilen olumlu duygular, bireylerin psikolojik iyi oluş halini destekleyen en önemli dinamiklerdendir. Bu anlamda öteki ile yakın ilişkiler geliştirme ve toplumsal alanda diğerkam davranışlarda bulunmanın kişisel gelişime katkısı inkâr

²⁵⁸ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 80-120.

²⁵⁹ Yapıcı ve Zengin, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", s. 173-206.

²⁶⁰ Saf 61/4.

²⁶¹ Hucurat 49/10.

²⁶² Erich From, *Sevme Sanatı*, Trc. Selçuk Budak. Ankara: Öteki Yayınevi, 1997, s. 48-52.

edilemez düzeydedir.²⁶³ Zira empatik yaklaşıma sahip, çevresine karşı duyarlı olan bireyin, kişisel sorunlardan uzaklaşarak, varoluş gayesini algılama ihtimali artar ve böylece sosyal hayatla uyumu yakalama imkânı gelişir.²⁶⁴ Bu uyum beraberinde başka değerlerin de içselleştirilmesine kapı aralar. Örneğin yapılan çalışmalarda, içinde bulunduğu hayata dair şükür ve memnuniyet içinde olan bireylerin prososyal davranışlara daha eğilimli olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak da sosyal hayatta olumlu davranışlar sergileyen bireylerin psikolojik olarak sağlıklı ve erdem sahibi olma ihtimallerinin fazla olduğu söylenebilir.²⁶⁵ Bireyin sahip olduğu yardımseverlik gibi olumlu değerleri sosyal hayatında uygulamaya geçirmesi, kendini gerçekleştirme ve kişilik olgunlaşması gibi gelişim aşamalarına olumlu yansıyarak onun psikolojik iyi oluşuna katkı sağlayacak bir etkiye sahiptir.²⁶⁶ Bireylerdeki bu ruhsal anlamda iyi olma hali onun içinde bulunduğu toplumun ruh sağlığına da önemli ölçüde katkı sağlayan önemli unsurlardan biridir.²⁶⁷

İnanç ilkelerinin yanı sıra dinin davranışsal boyutu olan ibadetlerin de yardımlaşma duygusunu geliştirmeye hizmet eden en önemli unsurlardan biri olduğu söylenebilir.²⁶⁸ Dinin gereği olan ibadetler, insan- Allah, insan-insan ve insan-evren bağlamındaki ilişkilerin daima canlı kalmasını sağlar. Sosyal yapıyı tanzim eden ibadetler, bireysel olarak da eğitici bir özelliğe sahiptir.²⁶⁹ İbadetler, insanın Allah ile irtibatını sağlayan; O'na yaklaştıran, saygı ve tazimde bulunduğu, kişinin kulluk görevlerini yerine getirdiği bir alandır. İbadetlerin bütün bunların dışında toplumsal fonksiyonları da mevcuttur.²⁷⁰ Bunların en önemlisi de toplumda birleştirici ve bütünleştirici bir etkiye sahip olmasıdır. Nitekim bireysel olarak ya da gruplar halinde yapılan senelik, aylık, günlük gibi belli rutinleri olan ibadetler, inanç sahibi kimselerin

²⁶³ Ahmet Akın, Halime Eker, "Duyarlı Sevgi Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 25/1 (2012): s. 77-78.

²⁶⁴ Figen Kasapoğlu, "İyilik Hali ile Özgecilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Hikmet Yurdu* 7/13 (Haziran 2014): 275.

²⁶⁵ Ali Ayten, *Erdeme Dönüş: Psikoloji ve Mutluluk Yolu*, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 164-166.

²⁶⁶ Mustafa Ulu, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Psikolojik İyi Oluşları ile Değer yönelimleri Arasındaki İlişki", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20.37 (2018): 183-215.

²⁶⁷ Semra Bulut ve Bülent Dilmaç, "Üniversite öğrencilerinin sahip olduğu değerler psikolojik iyi oluş ve mutluluk düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkiler", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 9.16 (2018): s. 349-374.

²⁶⁸ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, s.244.

²⁶⁹ Fazlı Polat, "Yurtdışında Ramazan'ın Sosyo-Psikolojik Yönleri (Amerika Örneği)", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1.1 (2015): s. 130.

²⁷⁰ Mustafa Arslan, "Kültürel Bağlamda Din", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4.4 (2004): s. 199.

hayatlarında ritmik olarak varlığını sürdürmektedir. Cemaatle kılınan namazlar buna örnek verilebilir. Nitekim camide toplanan cemaat her türlü farklılıklarını dışarda bırakarak aynı safta omuz omuza namazını eda eder, aynı duaya âmin der. Zengin, fakir, genç, yaşlı bir safta buluşur. Camiler, cemaatin birbiri ile halleşerek kimin neye ihtiyacı olduğunu tespit etme açısından önemli ibadet merkezlerdir. Bu merkezlerde yardıma muhtaç olanlar bilinir ve yardım fırsatı oluşur. İşte bu şekilde ibadetleri gerçekleştirirken bireylerde bulunan birlik inancı, bütün sosyo-kültürel farklılıkları ayrışma olarak değil; belli bir ahenkle zenginlik haline dönüştüren, sağladığı enerji ve verdiği motivasyonla tek bir ümmet algısını geliştiren önemli bir işleve sahiptir. Bu anlamda din, karmaşıklaşan ayrışmaları çözmeyi ve sosyal bütünleşmeyi sağlayan en önemli olgudur.²⁷¹ Yapılan araştırmalarda dini ciddiye alan ve etkisini hisseden bireylerde prososyal davranışların arttığına dair bulgular mevcuttur. Bu bulgulara göre dindarlık düzeylerindeki artışa paralel olarak bireylerin empatik yaklaşım düzeyleri de artmakta ve buna bağlı olarak da yardımsever tutumlarının da arttığı gözlemlenmektedir.²⁷² Bunun yanı sıra ibadet etmenin ve dinin emir ve tavsiyelerine uymanın hem zorluklarla başa çıkma, hem de hayata anlam atfetme konusunda sağladığı katkılar yapılan çalışmalarla da ortaya koyulmaktadır. Örneğin bir araştırmaya göre dini inançları güçlü olan üniversite öğrencilerinin, dini inancı düşük olan ve inancı olmayan öğrencilere oranla yaşam doyumu oranlarının anlamlı şekilde yüksek olduğu bulgulanmıştır.²⁷³

İnsan bireysel ve toplumsal yönü olan bir varlıktır. Toplum içinde varlığını sürdürmek onun için bir zorunluluktur. Çünkü yaşamak için diğer insanların varlığına ihtiyaç duymaktadır. Bireye insan olma niteliği kazandıran, insanlaştıran şey aslında onun öteki ile olan ilişkisidir. İnsanın kendisinden başka herkesi kendi gibi düşünüp, sevmesi; başkalarının duygularına saygı ile yaklaşması, onların ihtiyaçlarına vakıf olup aktif bir yardım sürecine girmesi, insan olmanın nitelikleri arasında sayılmaktadır.²⁷⁴

²⁷¹ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 326.

²⁷² Ayten, *Empati ve Din*, s. 207.

²⁷³ Meliha Tuzgöl Dost, "Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumunun Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 22.22 (2007): 132-143; Mevlüt Kaya ve Nurettin Küçük, "İbadetler ile Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2017): 17-43; Gülüşan Göcen, "Pozitif Psikoloji Düzleminde Psikolojik İyi Olma ve Dini Yönelim İlişkisi: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7 (13) (2013): 97-130.

²⁷⁴ Özcan, *Merhamet Psikolojisi*, s.96.

Bireyin huzur ve mutluluğu, içinde bulunduğu toplumun huzuru ile doğru orantılıdır.²⁷⁵ Modernleşme ile insani değer yargıları zedelenmiş; kişiler, bireyselleşerek, toplumda yaşanan olaylara yönelik bencil, duyarsız, sorumsuz davranışlar sergilenmeye başlamıştır. Halbuki birçok ırk, kültür, inanç ve medeniyetlerin barındığı insan gruplarının birlikte güven ve huzur içinde ikamet edebilmesinin sadece hukuki kaidelerle sağlanması zordur. Bunu sağlamanın en güvenli yolu, kaynağını imandan alan ahlaki davranışları benimseyip içselleştirmek ve tüm ilişkilere yansıtabilmektir.

“Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.”²⁷⁶ ayetinde de ifade edildiği gibi insanların çeşitli niteliklerle, yeteneklerle yaratılması diğerleri ile irtibat halinde olmasını ve beraberinde de yardımlaşma ve dayanışmayı sağlaması içindir. Yine bu birliktelikten kaynaklanan anlaşmazlıkların çözümü Kur’an’da adaletle²⁷⁷, sevgi ve şefkatle muamele etmek, iyiliği tavsiye etmek²⁷⁸, hayırda aracılık²⁷⁹ yapmak gibi tavsiyelerle sunulmuştur. Bunların yanında Kur’an-ı Kerim, sosyal ilişkiler, aile, akraba²⁸⁰, komşuluk²⁸¹ ilişkilerinde fedakâr ve hoşgörülü olmak üzerinde de çokça durmaktadır. Ayetlerin içeriğinde sıkça dikkat çekilen iyilik²⁸² ve yardımseverlik²⁸³, affetme²⁸⁴, merhamet²⁸⁵, adalet²⁸⁶, dürüstlük²⁸⁷, cömertlik²⁸⁸ gibi güzel vasıfların edinilmesi özellikle vurgulanmaktadır.

²⁷⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l Ahlak*, s. 175.

²⁷⁶ Zuhuf 43/32.

²⁷⁷ Nahl 16/ 75-76.

²⁷⁸ Â-li İmrân 2/104, Tevbe 113/71.

²⁷⁹ Nisâ 4/85.

²⁸⁰ Nahl 16/90.

²⁸¹ Nisâ 4/36.

²⁸² Bakara 2/177, Â-li İmrân 3/110, Hac 22/77-78

²⁸³ Â-li İmrân 3/114, Tevbe 9/71, Nahl 16/90,

²⁸⁴ Bakara2/263, Nisâ 4/149, A'râf 7/199.

²⁸⁵ İsrâ 17/23-24, Fetih 48/29.

²⁸⁶ Nisâ 4/27, Mümtehine 60/8.

²⁸⁷ Nisâ 4/9.

²⁸⁸ Â-li İmrân 3/133.

İnsanın yerine getirilmesi için emir ve teşvikte bulunulan namaz²⁸⁹, zekât²⁹⁰, hac, kurban²⁹¹, sadaka²⁹² gibi ameli hallerle donanması; bunun yanında menedilen riya²⁹³, kibir²⁹⁴, cimrilik²⁹⁵ gibi olumsuz hallerin terki gibi Kur'anî yönlendirmelerin hepsinin toplumsal hayatta barış, huzur ve sosyal bütünleşmeyi sağlamaya yönelik olduğu görülmektedir.²⁹⁶ Yapılan araştırmalar bu içeriği desteklemektedir. Nitekim araştırma bulguları merhamet etme, affedici olma, yardımseverlik gibi vasıfların bireyin benlik gelişimine ve sosyal hayatta başarılı olmasına sağladığı katkıyı ortaya koymaktadır. Örneğin öz şefkat becerisi gelişmiş bireyler diğerlerine karşı da affedicidir. Sadece affetmekle kalmayıp iyi ve yardımsever davranışlarda bulunarak sosyal ilişkilerinin de sağlıklı olduğu gözlemlenmektedir.²⁹⁷ Hz. Muhammed'in Medine'de yaşayan Müslüman, Yahudi ve gayri müslimlerden oluşan karışık etnik yapıya gösterdiği prososyal tutum ve bu tutumla şekillenen Medine Vesikası tarihi bir örnek olarak zikredilmeye değerdir.²⁹⁸

İnsani ilişkilerden kopuk yaşamak kişinin erdemlerini ortaya çıkarma imkânından kopması sonucunu doğuracaktır. Bu manada toplum sadece birlik ve dayanışmanın sağlandığı bir yapı değil aynı zamanda kişinin ahlakını yücelteceği bir imkân kapısıdır.²⁹⁹

Kur'an-ı Kerim, iyilik ve takvada yardımlaşmak³⁰⁰, Allah yolunda malını infak etmek³⁰¹, toplumda sahipsiz, gariban, fakir³⁰² ve yetimlere³⁰³ yardım etmek hususunda ciddi teşviklerde bulunmaktadır. Kur'an'a göre kişi yardımını en yakınlarından başlayarak toplumun her kesimine ulaştırmalıdır.³⁰⁴ Nitekim ailesinden, komşusundan

²⁸⁹ Bakara 2/277, Lokman 31/4.

²⁹⁰ Tevbe 9/60, Nisâ 4/162.

²⁹¹ Hac 22/35-37.

²⁹² Bakara 2/280.

²⁹³ Nisâ 4/38-39.

²⁹⁴ Mâ'ûn 107/2-3.

²⁹⁵ Â-li İmrân 3/180, Muhammed 47/38.

²⁹⁶ Günay, Din Sosyolojisi, s.350.

²⁹⁷ Meryem Şahin, *Affedicilik ile psikolojik iyi olma arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*, MS thesis. Sakarya Üniversitesi, 2013.

²⁹⁸ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa Sakkâ vd., I-IV, Beyrut [t.y] s. 501-505.

²⁹⁹ Anar Gafarov, "Felsefî ve Dinî Açından Birlikte Yaşamının Temel Değerleri Üzerine Bir Analiz", s. 87-133.

³⁰⁰ Mâide 5/2.

³⁰¹ Bakara 2/3, Bakara 2/261, Hadîd 57/7.

³⁰² Bakara 2/215.

³⁰³ Bakara 2/220.

³⁰⁴ Bakara 2/ 83, Nisâ 4/36.

haberdar olmayan kimse uzaktaki ihtiyaç sahibinin de sesine karşı duyarsız olacaktır. Hz. Muhammed döneminde yaşanan Hicret olayı sosyal dayanışmanın ilk örneklerindendir.³⁰⁵ Ensar'ın kendi ihtiyaçlarına rağmen muhacirler için fedakârlıkta bulunmaları, iyilik ve ikramları, Kur'an-ı Kerim'de övülmüş ve örnek gösterilmiştir.³⁰⁶ Sınırsız hazları için yaşanmasının öğütlendiği bir dünyada, 'kendin için arzu ettiğini diğerleri için de arzu etmek'³⁰⁷ öğretisine sahip bir dinin varlığının önemi tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Ancak bencillikten uzak, herkesin hakkına, hukukuna riayet edilen bir toplumda bütünleşme imkânından bahsedilebilir.³⁰⁸ Ayrıca bireysel ve toplumsal ruh sağlığının en önemli yapı taşlarından biri de yardımseverliktir. Nitekim yapılan araştırmalar yardımseverlik, sevgi, şefkat gibi değerlerin bireyin hem ruh sağlığına hem de beden sağlığına olumlu yönde katkı sağladığını ortaya koymaktadır.³⁰⁹ Örneğin mülteci öğrenciler üzerinde yapılan araştırmada sosyal destek alan öğrencilerin benlik saygılarında artış gözlemlenmiş ve depresyon oranlarında da düşüş olduğu tespit edilmiştir.³¹⁰

Bireylerin kişilik inşasında en başta ailenin, eğitim ortamının, arkadaş, komşu, akraba ilişkilerinin ve tabi ki benimsenen inancının etkisi büyüktür. Bundan yola çıkarak bireyin ilişki biçimlerinin ve inancını ciddiye alma düzeyinin olumlu bir hayat algısı geliştirmesine hizmet edeceği söylenebilir. Araştırma bulguları bu içeriği desteklemektedir. Örneğin ailesine, devletine, çevresine karşı negatif duygulara eğilimli bireylerde suç işleme potansiyelinin yüksek olduğu, bunun yanı sıra bireyin öz saygısı ile içinde bulunduğu maddi imkânlar arasında olumsuz bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.³¹¹ Bu bağlamda maddi imkânları düşük olan bireylerin kendilerini kabul ve özsaygı düzeylerini yükseltmek için maddi olarak desteklenmesi gerektiği sonucu çıkarılabilir.

³⁰⁵ Ragıp El-İsfahani, *İslam'ın Ahlâki İlkeleri*, s. 361.

³⁰⁶ Haşr 59/9.

³⁰⁷ D.İ.B. *Hadislerle İslam*, Cilt 3, 2. Baskı, Ankara 2013, "iman" bahsi.

³⁰⁸ Ahmed Özbay, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Sebep ve Sonuçlarıyla Bencillik ve Diğerkamlık" Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 16

³⁰⁹ Rollin McCraty and Doc Childre, "12 The Grateful Heart The Psychophysiology of Appreciation." *The psychology of gratitude* (2004): s. 230.

³¹⁰ Zeynep Özcan, "Göçün travmatik etkilerini azaltmada sosyal desteğin rolü üzerine deneysel bir araştırma", *Bilimname* 2019.37 (2019), s. 1014.

³¹¹ Zahir Kızmaz, "Ekonomik yapı ve suç: bazı araştırma bulguları üzerine genel bir değerlendirme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13.2 (2003): s. 279-304; Murat Yıldız ve Betül Çapar, "Orta Öğretim Öğrencilerinde Benlik Saygısı ile Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi." *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10.3 (2010): s. 103-131.

Kur'an-ı Kerim'in iman, ibadet ve muamelat hususlarında yönlendirmelerine bakıldığında iman ile infak konusunun yan yana zikredildiği dikkat çekmektedir. Allah'a ve ahiret gününe olan inancın bir getirisi olarak eldeki imkânlar nispetinde herkesi, her şeyi koruyup, kollamak, kuşatıcı bir tavır sergilemek tavsiye edilmektedir. Helal yolla elde edilen, zaruri ihtiyaçların fazlası ile infakta bulunmanın gereği üzerinde durulur. Zira cahiliye toplumunda "daha çok kazanalım daha çok hayır yapalım" fikri ile kumara yönelmeleri üzerine inen ayette bu açıkça bildirilmektedir.³¹² Günümüzde kumarla, şans oyunları ile elde edilen kazançla hayır yapmayı vaat edenlerin durumu da buna misal teşkil edebilir. Halbuki Allah kulunu hiçbir şey için zorlamaz. Allah insanlardan durumu ve imkân nispetinde, sahip olduklarından paylaşarak hayırlı davranışları sergilemesini istemektedir. Menedilen bir davranışla hayırlı bir iş inşa edilemeyeceği aşîkardır. Dolayısıyla hayırlı olanı hayırda kullanmak huzur ve itminan elde etmek için en uygun yaklaşım olacaktır.

Sosyal normların bireyleri kendi istedikleri gibi davranmaktan ziyade içinde yaşadıkları toplum için fedakârlığa yönlendirmesi, insanlar için birlik, huzur ve güven ortamı sağlamaktadır. Bu anlamda diğerkamlık duygusu ön plana çıkan önemli bir erdem olmaktadır. Toplumu meydana getiren, bireyler ve onların birbirleriyle olan ilişkileridir. Bireysellikten bütünleşmeye ve millet olmaya yükseliş diğerkamlıkla mümkün olabilir. Bu bağlamda kişisel menfaatlerden vazgeçerek toplumun uzun vadeli menfaatlerinin gözetilmesi en uygun yaklaşım olacaktır.³¹³ Nitekim eğer şimdiye kadar her topluluk sadece kendi çıkarlarını düşünseydi, insanlık tarihinin sağlıklı bir gelişim göstermesi beklenemezdi.³¹⁴ Bu nedenle insanlık tarihinde yaşanan sorunların altındaki en temel sebeplerden birinin de bencillik olduğu söylenebilir. Sadece kendi ihtiyaçlarını gözetip ve bunun getirisi olarak duyarsızca maddi manevi kaynakları tüketen toplumlarda savaş, açlık, kıtlık ve hatta doğal kaynakların tahribatı en dikkat çekici olumsuzluklar arasındadır.³¹⁵

Materyalist dünyanın esiri olan insanoğlu, sahip oldukça mutlu olacağına inandırılır. Sahip olduğu her şeye bağımlı hale gelerek köleleşmeye başlayan insanların

³¹² Bakara 2/219; Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri Cilt: 1, s. 345-348.

³¹³ Henry Hazlitt, *Ahlâkın Temelleri*, çev. Mehmet Aydın, Recep Tapramaz, Liberte yay., Ankara 2006, s. 115-152, Özbay, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Sebep ve Sonuçlarıyla Bencillik ve Diğerkamlık", s. 256.

³¹⁴ Gustav Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, (çev. Salahattin Demirkan), Hayat yay., İstanbul 1997, s. 50-52.

³¹⁵ Ekrem Keleş, "Din Kardeşliğinin En İleri Derecesi İlsâr", *İyilik: İnsanı İyilik Yaşatır*, Koordinasyon: Yunus Akkaya, T.D.V. yay., Ankara t.y. s. 75-76.

kimi sahip olduğu mevkiinin, gücün kimi de sahip olduğu paranın kölesi haline gelmeye meyyaldir. Oysa mutluluk, özgürlükle bağlantılı bir olgudur. İnsanın özgürleşmesi ise prangalarından kurtulmasıyla yani imkânlarını sadece kendine saklayıp yük haline getirmesi ile değil, paylaşması ve bu imkânları faydalı işlerde kullanmasıyla mümkün olacaktır. Böylesi bir durumun onun maddenin esaretinden kurtulmasına, hayatının anlam kazanmasına ve manevi yönden olgunlaşmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda bireyin sosyal ilişkilerine de katkı sağlayarak onun hem psikolojik anlamda iyi oluşuna hem de fiziksel olarak güçlenmesine imkân verecektir.³¹⁶ Yapılan bir çalışmada kişinin kendi için yaptığı harcamalardan ziyade öteki için yaptığı harcamaların kalıcı mutluluk verdiği bulgusuna ulaşılmış olması oldukça anlamlıdır.³¹⁷

Literatür ışığında yapılan incelemede yardım davranışının terapötik etkilerinin çok ilgi çekici düzeyde olduğu söylenebilir. Nitekim depresyon, kaygı bozukluğu gibi psikolojik hastalıklarda bir tedavi yöntemi olarak uygulanan yardımlaşma faaliyetinin, bireyin içinde bulunduğu bencillik, duyarsızlık, doyumsuzluk gibi duygularına şifa olduğu ileri sürülmektedir. Kişinin eliyle yaptığı yardım davranışı vesilesi ile kibir duygusunu yendiği, naif bir duygu dünyasına hâkim olarak hem psikolojik hastalıklarında sağlığına kavuşmaya hem de manevi olgunlaşmaya katkı sağladığı ifade edilmektedir.³¹⁸ Alandaki tecrübi çalışmaların da ortaya koyduğu gibi yardımsever davranışların bireylere psikolojik ve sosyolojik açıdan katkıları oldukça fazladır. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki yaşamını dinin koyduğu kurallar çerçevesinde idame ettirmeye çalışan bireyler bu yardımsever davranışları kendilerinin egosantrik duygularını beslemek amacıyla yapmazlar. İnancının bir gereği olan kulluk vazifesi bilinciyle içselleştirilerek yapılan olumlu sosyal davranışların doğal bir getirisi bu kazanımlar. Nitekim insanın yaratılışı ve hayat düzeni de bu iyilik hali üzerine inşa edilmiştir. Dolayısıyla bencillik ve riya gibi tutumlarda bulunmanın kişiyi kendi fitratına ters düşürmesi sebebiyle onu yorması ve sıkıntıya sokması söz konusudur. İşte bu anlamda insanların kendi ihtiyaç ve çıkarlarını bırakarak, karşılıksız başkaları için yaptıkları fedakâr ve diğerkam davranışlar, dünyevi sebepler ve menfaatlerle tam olarak

³¹⁶ Ali Ayten, "Yardımseverlik ve İnfak Erdemlerinin Psikolojik ve Sosyolojik Yansımaları", *İnfak: Hayatın Bereketi*, D.İ.B. Yayınları, 2019, s. 90-92.

³¹⁷ Elizabeth W. Dunn, Lara B. Aknin and Michael I. Norton, "Spending money on Others Promotes happiness", *Science* 319.5870 (2008): s. 1687-1688; Elizabeth W. Dunn, Daniel T. Gilbert, and Timothy D. Wilson, "If money doesn't make you happy, then you probably aren't spending it right", *Journal of Consumer Psychology* 21.2 (2011): s. 115-125.

³¹⁸ Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2012, s. 384-387.

izah edilemez. İnançlı insanların diğerkâm davranışlarının temel motivasyonu, bireyin ahirete olan inancı ve orada elde edeceği mükafattır. Daha önce de ifade edildiği gibi sadece Allah rızasını amaçlayarak infak edenlerin durumu Kur'an-ı Kerim'de açıkça ifade edilmiştir.³¹⁹ Allah yolunda yapılan yardım, her türlü fedakârlığı, malından infak etmeyi, ilminden, zamanından paylaşmayı, canı ile cihad etmeyi, dünyaya ve insanlığa faydalı olacak her türlü salih ameli kapsamaktadır.³²⁰ Türk tarihine bakıldığında Anadolu'nun her yerinde vatan sevgisi ile kendisini düşmana siper eden, ihtiyacı varken önce askerini gözetten, orduya yardım eden, yüksek diğerkamlık örnekleri sergileyen Milli Mücadelenin şanlı kahramanları Nene Hatunlar, Kara Fatmalar, Ayşe Bacılar, Sütçü İmamlar gibi abide şahsiyetler mevcuttur. Maddi manevi değerlerine sıkı sıkıya bağlı, motivasyonları Kur'an ve sünnet olan bu örnekler hem çağlar boyu isimleri anılacak müstesna kimseler olmuş hem de ahiret yurdunda umdukları hayata perde aralamış olmanın huzurunu yaşamışlardır. Bu anlamda milletleri millet yapan birbirine bağlı, toplumsal çıkarları bireysel çıkarlarının üstünde tutan, diğerkam kimselerdir.

Toplumda düzeni sağlamak, huzur ve sükuneti sağlayan en temel unsurdur. Bu hususta da en önemli etken dayanışmanın gerçekleşmesidir. Bireysel menfaatleri göz ardı ederek bireylerin, toplumun refahını öncelemesi, el ele vererek maddi manevi yardımda bulunması, o toplumun ekonomik ve kültürel anlamda kalkınmasına destek sağlar. Kur'an-ı Kerim de toplum düzeni³²¹ ve dayanışma³²² ile alakalı ilkeler mevcut olup, dayanışmayı engelleyen hallerden de uzak kalınması tavsiye edilmiştir.

İslam dini, bireysel, toplumsal, ailevi, kültürel, ekonomik alanlarda emir ve yasaklar koyar. Dünyevi işler açısından ekonomik ilişkiler oldukça önemlidir.³²³ Müslüman bireyler dünyada refahı, zenginliği başkalarına yardım eli uzatabilmek için arzu eder. İslamiyet'teki zekât müessesesi de diğerkam bireylerden oluşan kalkınmış bir toplum modeli öngörmektedir.³²⁴ Zekât müessesesi hem dini hem ekonomik hem de sosyal bir kurumdur.³²⁵ Ekonomik yardımlaşma ile zengin, fakir bireyler arasında hem

³¹⁹ Bakara 2/265.

³²⁰ Râzî, *Mefâtîh*, VII, 39.

³²¹ A'râf 7/56, Kasas 28/77.

³²² Maide 5/2.

³²³ Gökhan Kartal "Homo-Economicus'a Karşı "Homo-Islamicus", I. International Social Sciences and Muslims Congress Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 300.

³²⁴ İsmail Eren, "Girişimcilik ve Din: Temel Kaynakları Çerçevesinde İslâm'ın Girişimciliğe Bakışına Yönelik Bir Değerlendirme", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt 7. 2012: s. 55-56.

³²⁵ Sezai Karakoç, *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 13.Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları, 2013, s. 28.

psikolojik hem de sosyolojik manada etkileşimler olur. Temel ihtiyaçları karşılanan birey, toplumda varlığının fark edilmesinin mutluluğunu yaşarken; zengin statüde olan birey ise sorumluluğunu yerine getirmenin huzurunu tadar. Aynı zamanda zengin bireylerin yardım edebilme potansiyelinde olmasının verdiği tatmin ve başarı hissi toplumda da özgüvenli olmasını, karşılaştığı olumsuz durumlarla da baş etme gücünü içsel olarak üretmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.³²⁶

Zekât, sadaka gibi maddi yardımlar vesilesi ile gelir adaleti sağlanması dolayısıyla yoksulluk seviyesinde azalma ve ekonomik kalkınma yaşanması öngörülmektedir. Toplumsal adaletin tesisinin de sosyal barış ortamının oluşturulmasıyla mümkün hale geldiği söylenebilir. Nitekim Kur'an'ın emir ve tavsiyelerinin yüksek ölçüde uygulanmış olduğu Hz. Ömer döneminde olsun Ömer b. Abdülaziz döneminde olsun zekât verilecek yoksul bulunmayacak kadar ekonomik bir başarı elde edildiği tarihi kaynaklarda zikredilmektedir.³²⁷

Yardım davranışlarının karşılıksız³²⁸, her koşulda, ihtiyaç sahibi ile empati kurularak yapılması beklenir. Kur'an-ı Kerim'de de incitmeden, gönül alarak³²⁹, seve seve, kendisi için de layık gördüğü, iyi ve temiz olan mallardan³³⁰ infak etmesi tavsiye edilmektedir. Söz konusu ayetlerde bu psikolojik süreç ele alınmaktadır. Örneğin ötekinin derdiyle dertlenirken derdine derman olabilme arayışına sevk eden empati kavramı Kur'an'da infak kavramı ile ilişkilendirilmiş ve tamamlayıcı unsur olarak nitelendirilmektedir.³³¹ Bu anlamda empati duygusu bencillikten alıkoyan bir duygu olarak dikkat çekmektedir.³³² Aynı şekilde empati olgusuna dikkat çeken ayetlerde yetimlere muamelede bulunurken kişilere, kendi çocuklarına yetim kalmaları halinde nasıl davranmaları istenirse mevcut yetimlere de o şekilde davranmaları öğütlenmiştir.³³³ Bununla birlikte yanında yaşanan anne babasına karşı merhametle muamele etmeyi

³²⁶Abdulmuttalip Baycar, "Dini ve Sosyolojik Boyutlarıyla Dayanışma-Yardımlaşma Olgusu", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 21.39 (2019): s. 199-225.

³²⁷ İsmail Yalçın, "Malezya Kurumsal Zekât Uygulaması Üzerine", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20(2), 2016, s. 240.

³²⁸ Leyl 92/19-20.

³²⁹ Bakara 2/262.

³³⁰ Bakara 2/267.

³³¹ Bakara 2/264-266.

³³² Râzî, *et-Tefsir 'ul-Kebîr ev Mefâtihu'lGayb*, s. 41.

³³³ Nisâ 4/9.

tavsiye eden ayetlerin de empati olgusunu izah eden açıklayıcı bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir.³³⁴

Muhtaç kimselerin, içinde bulunduğu durumdan ötürü kalplerinin mahzun olması söz konusu olabilir. Eğer yardım eden bunu ihtiyaçlıyı hor görerek yardım ederse bu hüznün halinin daha da artması ve ilerleyen süreçlerde aralarında bir nefret hali hasıl olması söz konusudur. Bu anlamda Türk-İslam toplumlarında yardım alan kişiyi incitmeden ihtiyacının karşılanması hususunda ortaya çıkan vakıf müesseseleri oldukça önemlidir. Yine İslam medeniyetinin kendi içinde ürettiği sadaka taşları da insan onurunu zedelemeyen yapılan hayır davranışına örnektir.³³⁵ İhtiyaçlıların ihtiyacını gidermek üzere yapılan ve herhangi bir menfaat gözetilmeyen cami, medrese, okul, yol, çeşme gibi kamunun yararına yapılan bu hayır kurumları, yıllar boyunca hizmetini sürdürerek, hayır sahibi kimselerin öldükten sonra da sevap hanelerinin dolmasına vesile olur. Bu vakıf kurumları, bireylerdeki yalnız kalmışlık, mahrumiyet, çaresizlik hislerini ve bu hislerden kaynaklanan olumsuz davranışların ortaya çıkmasına engel olur. Kamunun yararına hizmet eden bu kurumların varlığı toplumdaki suç olaylarının azalmasına katkı sağlayarak toplum huzurunun da tesisine imkân oluşturur.³³⁶

Araştırma sürecinde dikkat çeken bir başka husustan da bahsetmek gerekmektedir. Dindar olarak atfedilen kimselerin bazılarının “dış güdümlü dindarlık” olarak ifade edilen, dini vecibeleri, gösteriş ve sosyal ortamın gerekliliği olarak görerek yerine getirdiği; bazılarının ise “iç güdümlü dindarlık” olarak ifade edilen, tamamen içselleştirerek, samimiyetle hayatın her alanında dinin gerekliliklerini yaşadığı ifade edilmektedir.³³⁷ Sosyal ortamın etkisi ile dini yaşantısını devam ettiren bireylerde yardımsever davranışların, dini içselleştirerek yaşamaya gayret eden bireylerdeki yardımsever davranışa göre olumsuz bir eğilimde olduğu gözlemlenmiştir.³³⁸ Yapılan araştırmalarda bireylerde maddi imkânlar, zenginlik seviyeleri artarken dindarlık algılarında azalma ve buna bağlı olarak yardım davranışlarında da düşüş gözlemlenmiştir. Zengin olup dindar görünen bireylerin zekâtlarını vermedikleri ve gösteriş için birtakım yardım eylemlerinde bulunmaları dindarlık düzeylerinin düşük

³³⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an Psikoloji Atlası*, Kendini Bilmek yay., Malatya 2010, s. 54.

³³⁵ <http://www.sonpeygamber.info/infak-kulturunun-zarif-anitlari-sadaka-taslari> 10.03.2013.

³³⁶ Ayten, “Yardımseverlik ve İnfak Erdemlerinin Psikolojik ve Sosyolojik Yansımaları,” s. 93.

³³⁷ Ayten, *Empati ve Din*, s. 104.

³³⁸ Ayten, *Erdeme Dönüş: Psikoloji ve Mutluluk Yolu*, s. 190.

olmasıyla ilişkilendirilmiştir.³³⁹ Bunun yanında bir başka çalışmada ise empatik eğilim açısından kendi ihtiyaçlarını bile zor karşılayan kimselerin daha başarılı olduğu fakat maddi imkânlar arttıkça bu empatik yaklaşımın azaldığı gözlemlenmiştir.³⁴⁰

Araştırma bulgularından yola çıkarak insanların bir kısmının maddeci ve faydacı yaklaşımın esiri oldukları bu sebeple de kendi özlerinden giderek uzaklaşmalarının söz konusu olduğu söylenebilir. Zira insan, sahip olduğu her şeyin asıl sahibinin farkında olarak şükür duygusuna hâkim olursa; parası ve mevkii yükselirken irfanını da yükseltmeyi gaye edinir. Nitekim bir insan inancındaki samimiyetle çevresine ve insanlığa duyarlı olarak maddi manevi her hususta özüyle yaşantısını birleştirse, kimlik kargaşasından kurtularak hayatını daha da anlamlı düzeyde yaşar hale gelebilecektir. Bu durum ona bireysel anlamda gerçek mutluluğu tattırırken toplumun ekonomik ve kültürel olarak kalkınmasına da katkı sağlayacaktır.

³³⁹ Erol Sungur, "Postmodern Yoksulluk Karşısında Dindar Tavrına Dair Sosyolojik Bir Araştırma", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5.10 (2016): s. 29-64; Muhammed Demir, "Dindarlık–Yardımseverlik İlişkisi: Malatya Örneği," *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2017.

³⁴⁰ Ayten, *Empati ve Din*, s. 157.

SONUÇ

Yardımseverlik, prososyal davranışların tamamını kapsayan genel bir kavramdır. Bu konuda ön plana çıkan temel yaklaşımlardan bazıları yardımseverliğin fitri bir eğilim olduğunu söylerken bazıları bu duygunun hayatta tecrübelerle örnek alınarak kazanıldığını, bazıları sadece egosantrik duyguları tatmin etmek amacıyla gerçekleştiğini, bazıları ise yardımseverliğin sosyal bir zorunluluk olarak mecburen gerçekleştiğini savunmaktadır. Oysa Kur'an ayetleri yardımseverlik özelinde genel hatlarıyla incelendiğinde yapılan hiçbir eylemin, bencil bir beklentiyle, menfaat umarak veya kişinin egosunu tatmin etmek amacıyla gerçekleşmemesi gerektiği en azından böylesi bir davranışın yardımseverlik adı altında zikredilemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim İslam Dini, diğerkam bir bakış açısıyla çevresine ve insanlığa duyarlı, faydalı bireyler ve dolayısıyla barış ve refahın hüküm sürdüğü bir toplum oluşturmayı hedeflemektedir. Bu anlamda yardımseverlik değerine yapılan bencillik motivasyonlu yaklaşımlarla Kur'an'ın ön gördüğü empatik yaklaşım birbiriyle örtüşmemektedir.

21.yüzyılda küreselleşmeyle birlikte bütün dünyanın hâkim olduğu sekülerizm ve modernizm, sosyal bir varlık olan insanı büyük oranda ilişki örüntüsünden kopararak sırf kendini düşünen bencil bireyler haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Ancak insanın fitratında var olan olumlu duygularının ve sahip olduğu sosyo-kültürel değerlerinin yok sayılması onu fitratına yabancılaştırdığı için doğal olarak bir anlam karmaşasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle değerden yoksun, kaos ortamının hâkim olduğu toplumlarda empati ve merhametten uzak, sosyal sorumluluklara karşı duyarsız ve kimlik kargaşası yaşayan bireylerin sayısının arttığı gözlenmektedir. Bu karmaşadan kurtulmanın yolu ise insanın yaratılışında var olan öze geri dönmesi ve değer merkezli bir yaşamı benimsemesiyle mümkündür. Bu anlamda ahlakın oluşmasında en köklü temelin din olduğu düşüncesinden yola çıkarak Kur'an-ı Kerim'in bu husustaki tavsiyeleri ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu sebeple sosyal hayatın gerekliliklerinden olan yardımlaşma değerine Kur'an-ı Kerim'in atfettiği anlam tüm yönleriyle incelemeye değerdir.

Yapılan çalışmanın ilk bölümünde değer ve ahlak kavramları detaylarıyla incelenmiş olup, davranışların oluşum süreçlerinden bahsedilmiştir. Yardımseverlik değerinin literatürdeki karşılığı, ilgili yaklaşımlar çerçevesinde incelenmiştir. Prososyal

davranışlar bağlamında yardımseverlik değerinin çatı kavramı olarak kabul edildiği görülmüştür. Diğerkamlık, özgecilik, Alturizm gibi kavramların yardımseverlik kavramına eş değer olarak kullanıldığı görülmüştür. Yardım davranışını gerçekleştirirken tamamlayıcı nitelikte olan diğerkamlık, cömertlik, empati ve merhamet kavramları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde din ve ahlaki değerlerin birbiriyle olan ayrılmaz ilişkisi incelenmiş olup diğer dinlerin yardımseverlik değerine yaklaşımı ele alınmıştır. Tüm ilahi dinlerde yardımseverlik değerinin önemi dikkat çekmiştir. Literatürde iş birliği gibi karşılıklı yapılan yahut mesleki anlamda her türlü faydacı eylemin yardım davranışı olarak değerlendirildiği görülürken, Kur'an'ın diğerkam bir yardım davranışı üzerine vurgu yaptığı tespit edilmiştir. Hatta Kur'an'ın îsâr kavramını öne çıkararak gönüllü bir fedakârlığı öne çıkardığı ulaşılan sonuçlar arasındadır.

Kur'an-ı Kerim ayetlerinin tamamı mealinden okunup yardım içerikli 385 ayet tespit edilmiştir. Bu ayetler tefsirleriyle incelenmiş olup çalışma, insan-insan ve insan-toplum bağlamında yardımseverliğe vurgu yapan 164 ayetle sınırlandırılmıştır. Belirlenen ayetlerin içeriklerine göre ayrı ayrı kategoriler oluşturulup, ayetler bu açıdan incelenmiştir. Tüm bunlar ayrı ayrı 9 ana başlık altında kategorize edilmiş, 46 alt başlıkla analiz edilmiştir. Bu inceleme esnasında Kur'an-ı Kerim'de yardımseverliği de içine alan kavramların yanı sıra yardımseverlik yerine kullanılan farklı kavramların da varlığı dikkat çekmiştir. “İhsan, İyilik, Hayır, Salih Amel, İkram, İnfak, İsar, İt'am, 'A'ta” olmak üzere 9 farklı kavram incelenmiştir. Kur'an ayetlerinde yardım davranışının motivasyon sebepleri; kulluğun gereği olarak yapılan yardım, bağışlanma vesilesi olarak yapılan yardım, ahiret inancının gereği olarak yapılan yardım, mümin olmanın vasfı olarak yapılan yardım şeklinde kategorize edilmiştir. Yardım davranışının muhatapları Anne-baba, yakın akraba, yetim, yoksul, yolcu, esir, köle, muhacir, komşu, arkadaş olarak tek tek ifade edilmiştir. Kur'an'daki yardım davranışının niteliksel özellikleri başa kakmadan, hor görmeden, gönülden yapılan yardım, iyilerinden ve sevdiklerinden vererek yapılan yardım, gizli ve açıktan yapılan yardım, karşılıksız yapılan yardım, bollukta ve darlıkta yapılan yardım, helal kazanç ile yapılan yardım şeklinde kategorize edilmiştir. Türlerine göre yardım davranışı maddi ve manevi yardım türleri olarak iki kategoriye ayrılmış olup maddi yardım olarak zekât, sadaka, karz-ı hasen, kurban, fidye; manevi yardımlar ise iyiliği tavsiye edip kötülükten menetmek, iyilik ve takvada yardım, kötülüğe karşı iyilikle muamele, güzel ve yumuşak söz, cihad, hayra vesile olmak, ara

buluculuk, toplum düzenine yardım, istişare, dua olarak sıralanmıştır. Ayetlerde yardım davranışı vurgulanırken tamamlayıcı öge olarak zikredilen olumlu değerler, merhamet, affetme, sabır, empati, adalet, doğruluk ve sözünde durma, cömertlik, paylaşma ve dayanışma, erdemleri sayılırken; uzak durulması gereken olumsuz niteliklerden ise cimrilik, kibir, riya, israf dikkat çekmektedir.

Daha önce de zikredildiği gibi Kur'an'da yardım davranışını kapsayan veya anlam bakımından bu davranışa birebir karşılık gelen geniş bir kavram yelpazesinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Kur'an perspektifiyle yardımseverliği, sahip olunan maddi manevi imkânların, gönül rızası ile karşılıksız³⁴¹, fedakârca³⁴², gösterişsiz olarak³⁴³, incitmeden³⁴⁴ bollukta ve darlıkta³⁴⁵, gizli ve aşikâr³⁴⁶, sevdiklerinden vererek³⁴⁷ paylaşılması olarak tanımlamak mümkündür. Yardım davranışını içine alan ayetler dikkatle incelendiğinde ötekinin derdiyle dertlenip, onun sıkıntısını gidermek için yardımsever bir davranış sergilemenin doğrudan imanla ilişkilendirildiği ve neredeyse cennetin anahtarı olarak tasvir edildiği görülmektedir. Hatta maun suresinde de zikredildiği gibi ibadetlerin bile ancak böylesi bir tutumla anlam kazanabileceği anlaşılmaktadır. Mümin olmanın en temel vasıflarından biri olarak kabul edilen yardımseverliğin en yakın halkadan başlamak suretiyle toplumun diğer katmanlarına ulaştırılmasının ve bu bağlamda özellikle yardıma muhtaç konumda olan kişilerin gözetilmesinin önemi dikkat çekmektedir. Helal kazançla, gönül rızasıyla ve karşı tarafı incitmeden yapılan yardımın özellikle öne çıktığı ayetlerde ayrıca hangi müesseseler vasıtasıyla yardımın yerine getirileceğinin de belirtilmiş olması, müminler için yol gösterici niteliktedir. Yardımın sadece maddi olmayacağı, çünkü müminin mümine duasının bile bir nevi yardım anlamına geldiği tespit edilen ayetlerde ayrıca yardımseverliğin diğer değerlerle ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Büyük bir değer örüntüsünün parçası hatta çıktısı olarak kabul edilebilecek yardımseverliğin, cimrilik ve israf gibi olumsuz niteliklerle bağdaşamayacağı da tespit edilen sonuçlar arasındadır.

³⁴¹ Leyl 92/19-20.

³⁴² Haşr 59/9.

³⁴³ Nisâ 4/38-39.

³⁴⁴ Bakara 2/262.

³⁴⁵ Â-li İmrân 3/134

³⁴⁶ Bakara 2/274.

³⁴⁷ Bakara 2/267, Â-li İmrân 3/92

Kur'an-ı Kerim'deki ilgili ayetlerin içeriğinden de anlaşılacağı üzere yardımseverlik hem bireysel hem de toplumsal anlamda huzura katkı sağlayan en önemli değerlerdendir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in teşvik ettiği, insaflı, yardımsever, merhametli, iyi niyetli, özverili olma halini kuşanan toplumlarda sevgi, huzur ve esenlik hâkim olması beklenmektedir. Nitekim aileler bu bilinçle birbirine sevgi ve muhabbetle kenetlenir, akrabalık ve komşuluk ilişkilerini barış ve paylaşım içinde sürdürürse, ekonomik olarak kalkınmış, empatik anlayışı yüksek bir toplumun meydana gelmesi söz konusu olur. Milli ve manevi değerlerin birlikte hâkim olduğu müreffeh bir toplumun üyeleri ahiret yaşantılarında da bu ferahlığa kavuşmayı umut eder. Bireyin ve toplumun iyi oluşunu bu denli gaye edinen ilahi mesajın, hayatın her alanında işlevini sürdürmesi amacıyla ilgi ve dikkatle okunmasının ve anlamaya çalışılmasının huzur ve birlik ortamının oluşmasında ciddi katkıları olacağı düşünülmektedir. Bireylerin dindarlık düzeyleri arttıkça prososyal davranışlara yaklaşımlarının da olumlu düzeyde arttığının bulgulandığı çalışmalara istinaden, samimiyetle dini teşviklere yönelen kimselerin çevresine karşı her hususta daha fazla duyarlı olacağı kanaati hâkimdir. Yine bu hususta yapılan çalışmalarda dış güdümlü dindar olan bireylerin ekonomik seviyelerindeki artışın dindarlık seviyelerindeki düşüşle doğru orantılı olması dikkat çekmektedir. Bu anlamda bireylerin dindarlık motivasyonları, sebepleri ve etkileri yardımseverlik davranışıyla incelenmeye değerdir.

KAYNAKÇA

- Adler, Alfred. *İnsan Tabiatını Tanıma*. çev. A. Yörükan, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.
- Akdoğan, Ali. *Sosyal Ahlak*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Akın, Ahmet, Halime Eker. “Duyarlı Sevgi Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 25/1 (2012): 75-85.
- Akseki, Ahmed Hamdi. *Ahlak Dersleri*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Arıcan, Kazım. “Şemseddin Ahmet es-Sivasi’nin Ahlak Anlayışı”. *C.Ü.İ.F.Der.* XII/1- (2008): 121-146.
- Aristoteles. *Nikomakhos’a Etik*. Trc. Saffet Babür. 7. Baskı, Ankara: BilgeSu, 2017.
- Arslan, Mustafa. "Kültürel Bağlamda Din". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4.4 (2004): 189-205.
- Aydın, Mustafa. *Kurumlar Sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yayınları, 2000.
- Aydın, Mustafa. “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği”. *DED*, C.1, S.3, (Temmuz 2003): 121-144.
- Ayten, Ali. “Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü”. *Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Ayten, Ali. *Empati ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Ayten, Ali. *Erdeme Dönüş: Psikoloji ve Muthuluk Yolu*. İz Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Ayten, Ali. “Yardımseverlik ve İnfak Erdemlerinin Psikolojik ve Sosyolojik Yansımaları”. *İnfak: Hayatın Bereketi*. İstanbul: D.İ.B. Yayınları, 2019.
- Bahtiyar Büyük, Ayşe. “Ahlak Felsefesinde İsâr ve Özgecilik: İslam Medeniyeti ve Batı Kültürü Açısından Bir Değerlendirme”. *Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2018.
- Batson C. Daniel ve dğr. “Empathy and Altruism”. *Handbook of Positive Psychology*. ed. C.R. Snyder, London: Oxford University Press, 2005.

Baycar, Abdulmuttalip. "Dini ve Sosyolojik Boyutlarıyla Dayanışma-Yardımlaşma Olgusu". Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD) 21.39 (2019): 199-225.

Benson, Peter ve diğ. "Intrapersonal Correlates of Nonspontaneous Helping Behavior". *The Journal of Social Psychology*. 110, (1980): 87-95.

Bierhoff, Hans Werner. *Prosocial Behavior*. New York: Psychology Press, 2005.

Bilgin, Nuri. *Sosyal Psikolojiye Giriş*. İzmir: İzmir Kitaplığı, 1995.

Bolay, Süleyman Hayri. "Aşkın Değerler Buhranı." *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* (2007): 55-69.

Bulut, Semra ve Bülent Dilmaç. "Üniversite öğrencilerinin sahip olduğu değerler psikolojik iyi oluş ve mutluluk düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkiler". *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 9.16 (2018): 349-374.

Caprara, Gian ve Steca Patrizia. "Prosocial Agency: The Contribution of Values and Self-Efficacy Beliefs to Prosocial Behavior Across Ages". *Journal of Social and Clinical Psychology*. 26 (2), (2007): 218-239.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010.

Çağrııcı, Mustafa. *İslam Düşüncesinde Ahlâk*. 3. baskı, İstanbul: DEM Yay, 2006.

Çelebi, Kâtip. *Keşfü'z-Zunûn*. 2. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1941.

Dawkins, Richard. *Gen Bencildir*. çev. E. Ü. Müftüoğlu, Ankara: Tübitak Yayınları, 1995.

Deaux, Kay ve Lawrence Wrightsman. *Social Psychology in the 80s*. California: Brooks/Cole Publishing Company, 1984.

Dedeoğlu, M. Münir. "Kapitalizmin Kıskaçındaki İnsan Ahlakı ve İslam Dünyasının Zihinsel Tutum Kargaşası." *Eskiye* 18 (2010): 15-25.

"Değer" <https://sozluk.gov.tr/deger/>. Erişim tarihi: 11 Ocak 2021.

"Değer nedir?" <https://www.psikosentez.com/deger-nedir> Erişim Tarihi: 12.01.2021.

Demir, Muhammed. "Dindarlık–Yardımseverlik İlişkisi: Malatya Örneği". *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2017.

Demirkol, Melih. "Dinî Bir Tutum Olarak Yardımseverlik". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2019): 211-232.

Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1986.

Doğan, Mebrure. *Sabır Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.

Dost, Meliha Tuzgöl. "Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumunun Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 22.22 (2007): 132-143.

Dökmen, Üstün. *İletişim Çatışmaları ve Empati*. 33. Baskı, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2005.

Dunn, Elizabeth W., Lara B. Aknin, and Michael I. Norton. "Spending Money on Others Promotes happiness". *Science* 319.5870 (2008): 1687-1688.

Dunn, Elizabeth W., Daniel T. Gilbert, and Timothy D. Wilson. "If Money doesn't make you happy, then you probably aren't spending it right". *Journal of Consumer Psychology* 21.2 (2011): 115-125.

Düzgün, Şaban Ali. "Değer Temelli Kişilik/Şahsiyet İnşası". *İnsan Yetiştirme Düzenimiz*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015

Düzgüner, Sevde. "Pro-Sosyal Davranışlarda Diğerkâmlığın (Özgecilik) Tanımı ve Konumu". *Bilimname XL*. (4/2019): 351-373.

Eisenberg, Nancy. "Emotion, Regulation, and Moral Development". *Annual Review of Psychology*. 51.1 (2000): 665-697.

Emre, Yusuf ve Asım Yapıcı. "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Vatandaşlarının Değer Yönelimleri". *Electronic Turkish Studies*. Ankara: 10.2 (2015): 329-350.

Eren, İsmail. “Girişimcilik ve Din: Temel Kaynakları Çerçevesinde İslâm’ın Girişimciliğe Bakışına Yönelik Bir Değerlendirme”. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. Cilt 7. (2012): 49-68.

Erdem, Hüsameddin. *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*. Konya: Sebat Ofset, 1996.

Erdem, Hüsameddin. *Ahlak Felsefesi*. Konya: Hü-Er Yayınları, 2002.

Erikson, Erik H. *İnsanın Sekiz Çağı*. çev. B. Üstün ve V. Şar, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984.

Freud, Sigmund. *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri*. çev. S. Budak, Ankara: Öteki Yayınları, 1997.

Frey, Bruno ve Stephan Meier. “Pro-Social Behavior in a Natural Setting”. *Journal of Economic Behavior and Organization*. 54, (2004): 65-88.

Fromm, Erich. *Sahip Olmak ya da Olmak*. çev. A. Arıtan, İstanbul: Arıtan Yayınları, 1991.

Fromm, Erich. *Özgürlükten Kaçış*. çev. S. Budak, Ankara: Öteki Yayınları, 1997.

Fromm, Erich. *Sevme Sanatı*. Trc. Selçuk Budak. Ankara: Öteki Yayınevi, 1997.

Gafarov, Anar. "Felsefî ve Dinî Açından Birlikte Yaşamamanın Temel Değerleri Üzerine Bir Analiz". *Değerler Eğitimi Dergisi* 14.31 (2016): 87-133.

Göcen, Gülüşan. "Pozitif psikoloji düzleminde psikolojik iyi olma ve dini yönelim ilişkisi: yetişkinler üzerine bir araştırma". *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7 (13) (2013): 97-130.

Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980.

Gökçe, Orhan. "Türk Gençliğinin Sosyal ve Ahlaki Değerleri". *Ata dergisi*. 1 (1994): 25-30.

Gökdağ, Rüçhan. “Özgeci Davranış”. *Sosyal Psikoloji* 1. ed. Sezen Ünlü, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 2011.

Gökdere, Murat ve Salih Çepni. “Üstün Yetenekli Çocuklara Verilen Değerler Eğitiminde Öğretmenin Rolü”. *DED* 1/2 (Nisan 2003): 93-103.

Görgün, Tahsin. “İnsan Olmak ve Ahlak”. *Ahlakın Temeli*. ed. Ömer Türker, 9-10, 21-23. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015.

Görgün, Tahsin. “İslâm Ahlâkının Bireysel Boyutu 2: Çirkin Ahlâk (Reziletler)”. *İslâm Ahlâk Esasları*. ed. A. Çınar, 55. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 2010.

Gülseren, Şeref. “Empati: Tanımı ve Kullanımı Üzerine Bir Gözden Geçirme.”. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 12.2 (2001): 133-145.

Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 13. Baskı 2014.

Güner, Esmâ. “Baki Kalan: Salih Ameller”. *Diyanet Aile Dergisi*. Sayı:13 (Ocak 2020): 5.

Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi*. Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, 1993.

Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.

Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010.

Gürdoğan, Ersin. *Kirlenmenin Boyutları*. İstanbul: İz Yay., 1993.

Hadislerle İslam. Cilt 3, 2. Baskı, Ankara: D.İ.B. 2013.

Haleva, Rav Naftali. *Pirke Avot*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın Yayın ve A.Ş., 2004.

Hazlitt, Henry. *Ahlâkın Temelleri*. çev. Mehmet Aydın, Recep Tapramaz. Ankara: Liberte yay., 2006.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2008.

Hümbetova, İrade. “Dinî Tutum ve Davranışların Oluşumunda Mükâfat ve Cezanın Etkisi”. *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı IV (Bursa, 6-8*

Mayıs 2013) ed. Ümit Güneş, İstanbul: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, (2013):1077-1094.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev., Selâhattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Tanrı ve İnsan, Kur'ani Dünya Görüşü'nün Semantiği*. Trc. Kürşad Atalar. 3. Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2014.

İbn Fâris, Ebu'l Hüseyin Ahmed. *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*. Thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Beyrut: Daru'l Cemil, Tarihsiz.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Nşr. Mustafa Sakkâ ve dğr., I-IV, Beyrut [t.y].

İbn Miskeveyh. *Ahlak Eğitimi, Tezhîbu'l Ahlak*. Trc. Abdülkadir Şener v. dğr., 3. Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.

İnceoğlu, Metin. *Tutum, Algı, İletişim*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınevi, 2010.

İmam Gazâlî. *İhyâu Ulûmi'd- Dîn* 3. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2011.

İsfahani, Ragıb. *Ahlakın Temel İlkeleri*. çev. Abdi Keskinsoy. Beşikçi Yayınevi, İstanbul, 2003.

İsfahani, Ragıb. *El- Müfredat, Kur'an Kavramları Sözlüğü*. Trc. Yusuf Türker, İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.

İsfahani, Ragıb. *İslam'ın Ahlâkî ilkeleri*, çev. Abdi Keskinsoy Ankara: Kalem Yayınları, 2021.

Jung, Carl Gustav. *Aspects of the Feminine*. London: Routledge, 1989.

Kalkan, Adnan. “Kişisel Tutum, Özel Norm ve Algılanan Davranış Kontrolünün Girişimcilik Niyeti Üzerine Bir Uygulama”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, (2011): 189-206.

- Karaman, Hüseyin. “A. H. Akseki ve Ö. N. Bilmen’e Göre Ahlak’ın Temellendirilmesi Problemi”. *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 28 (2006): 91-98.
- Karaman, Hüseyin. "İslam Ahlakında Temel Erdemler". *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*. ed. Müfit Selim Saruhan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Karadağ, Engin ve Işıl Mutaftçılar. “Prososyal Davranış Ekseninde Özgecilik Üzerine Teorik Bir Çözümleme”. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (2009): 41-69.
- Karakoç, Sezai. *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü*. 13.Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları, 2013.
- Kartal, Gökhan. “Homo-Economicus’a Karşı Homo-Islamicus”. I. International Social Sciences and Muslims Congress Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur’ân Psikoloji Atlası*. Malatya: Kendini Bilmek yay., 2010.
- Kasapoğlu, Figen. “İyilik Hali ile Özgecilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Hikmet Yurdu* 7/13 (Haziran 2014): 271-288.
- Kavas, Erkan. “Dini Tutum-Stresle Başa Çıkma İlişkisi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37 (Temmuz 2013): 143-168.
- Kaya, Mevlüt ve Nurettin Küçük. "İbadetler ile hayatın anlamı ve psikolojik iyi olma arasındaki ilişkinin incelenmesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2017): 17-43.
- Keleş, Ekrem. “Din Kardeşliğinin En İleri Derecesi İhsâr”. *İyilik: İnsanı İyilik Yaşatır*, Koordinasyon: Yunus Akkaya. Ankara: T.D.V. yay., t.y.
- Kılıç, Recep. “İslam Ahlakının Tanımı ve Kapsamı”. *İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar*. ed. M.Ş. Aydın, A.H. Adanalı, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, 2014.
- Kılıç, Tamer. *Etik ve Sosyal Sorumluluk*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2017.

- Kırel, Çiğdem, Aysel Kayaoğlu ve Rüçhan Gökdağ. *Sosyal Psikoloji*. Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Yayını, 2004.
- Kızıler, Hamdi ve İlyas Canikli. *Değerler Eğitimi*. Ankara: Akademikus Yayınları, 2013.
- Kızmaz, Zahir. "Ekonomik yapı ve suç: Bazı Araştırma Bulguları Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13.2 (2003): 279-304.
- Koç, Mustafa. "Din Psikolojisi Araştırmalarında Empatinin Ampirik Bilgi Bakımından Değeri Üzerine Kuramsal Açidan Metodolojik Bir Bakış Denemesi". *EKEV Akademi Dergisi* 9/22 (2005): 41-70.
- Kohlberg, L. "Moralische Entwicklung". In W. Althof. Ed. Lawrence Kohlberg: Die psychologie der moralentwicklung Frankfurt a. M.: Suhrkamp (1995): 7-40. (orijinal work published in 1968).
- Kuçuradi, İoanna. *Etik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1999.
- Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri. Ankara: D.İ.B. 2020.
- Küçük, Raşit. "İslam Kültüründe Sevgi İçin Kullanılan Kavramlar (Muhabbet, Meveddet, Rahmet ve Merhamet)". *Hız. Peygamber, Sevgi ve Merhamet*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Le Bon, Gustav. *Kitleler Psikolojisi*. çev. Salahattin Demirkan, İstanbul: Hayat yay., 1997.
- Leeds, R. "Altruism and the Norm of Giving". *Merril-Palmer Quarterly* 9, (1963): 229-240.
- Maslow, Abraham H. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. çev. O. Gündüz, İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2001.
- McCarty, Rollin and Doc Childre. "12 The Grateful Heart The Psychophysiology of Appreciation". *The psychology of gratitude* (2004): 230.
- Merter, Mustafa. *Dokuz Yüz Katlı İnsan*. Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2012.

Neff, Kristin. "Self-Compassion: An Alternative Conceptualization of a Healthy Attitude Toward Oneself". *Self and Identity*. 2/2 (2003): 85-101.

Oğuzkan, Ferhan. *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1974.

Özbay, Ahmed. "Kur'an-ı Kerim'e Göre Sebep ve Sonuçlarıyla Bencillik ve Diğerkamlik". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2018.

Özcan, Şevket. "Dünya Dinlerinde Altın Kural: Diğerkamlik". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 7.1, 2018: 285-308.

Özcan, Zeynep ve Haticetül Kübra Erol. "Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Karabük Örneği) /Tendency of University Students towards Values and Relation of Religiousness & Values (Sample of Karabuk)". *Journal of History Culture and Art Research*. 6.4 (2017): 913-947.

Özcan, Zeynep. "Göçün travmatik etkilerini azaltmada sosyal desteğin rolü üzerine deneysel bir araştırma". *Bilimname* 2019.37 (2019): 1001-1028.

Özcan, Zeynep. *Merhamet Psikolojisi, Zihinsel İmgeler Işığında Merhamet*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2019.

Özensel, Ertan. "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer". *Değerler Eğitimi Dergisi* 1 (3), (2003): 217-239.

"Özgecilik". <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi:10.07.2021.

Özlem, Doğan. "Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine". *Bilgi ve Değer*. Ed. Şahabettin Yalçın, Ankara: Vadi Yayınları, 2002.

Özlem, Doğan. *Etik Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları. 2010.

Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2006.

Pazarlı, Osman. *İslam'da Ahlâk*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980.

Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.

Penner, Louis A. ve diğ. “Prosocial Behaviour: Multilevel Perspectives”. *Annual Review of Psychology*. 56, (2005): 365-392.

Piaget, Jean. *Six Psycho-logical Studies*. ed. D. Elkind. Brighton: The Harvester Press. 1980.

Polat, Fazlı. “Yurtdışında Ramazan’ın Sosyo-Psikolojik Yönleri (Amerika Örneği)”. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1.1 (2015): 125-158.

Poyraz, Hakan. “Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı”. *Değerler ve Eğitimi*, Ed. Recep Kaymakcan vd., İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Et-Tefsir’ul-Kebîr ev Mefâtîhu’lGayb*. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1990.

Rokeach, Milton. *Change and Stability in American Value Systems. 1968-1971*, London: Public Opinion Quarterly, 38.2, (1974): 222-238.

“Sadaka Taşı” <http://www.sonpeygamber.info/infak-kulturunun-zarif-anitlari-sadaka-taslari> 10.03.2013.

Saha, Lawrence J. “Prosocial Behaviour and Political Culture Among Australian Secondary School Students”. *International Education Journal*. 5 (1), (2004): 9-25.

Sancaklı, Saffet. “Hz. Peygamber’in Erdemli İnsan Yetiştirme Bağlamında İsar (Diğergamlık) Kavramına Verdiği Önem”. *Tasavvuf*. 7/17, (2006): 29-56.

Sarıçam, Hakan ve Metin Güven. “Özgüven ve Dini Tutum”. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science* 5/7 (December 2012): 573-586.

Saruhan, Müfit Selim. “Ahlak, Hukuk ve Din İlişkisi”. *Din ve Ahlak Felsefesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007.

Sayar, Kemal ve Alperen Manisalıgil. *Merhamet Devrimi, Merhamet Dünyamızı Nasıl Aydınlatılabilir?*. 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.

Sayar, Kemal. *Ruhun Derin Yaraları*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2020.

Schopenhauer, Arthur. *Merhamet*. 4. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

Schwartz, Shalom H. "Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries". *Advances in Experimental Social Psychology*, San Diego: Academic Press 1992.

Seglow, Jonathan ve Niall Scott. *Alturism*. Open University Press, England, 2007.

Silah, Mehmet. *Sosyal Psikoloji Davranış Bilimleri I*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2000.

Skinner, B. F. "The Ethics of Helping People. Alturism, Sympathy, and Helping". *Psychological and Sociological Principles*. ed. L. Wispe, New York: Academic Press, 1978.

Spranger, E. *Types of Men: The Psychology and Ethics of Personality*. Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag, 1928.

Staub, E. A. "A Child in Distress: The Influence of Age and Number of Witnesson Children"s Attempts to Help". *Journal of Personality and Social Psychology*. 14, (1970): 130-140.

Sungur, Erol. "Postmodern Yoksulluk Karşısında Dindar Tavrına Dair Sosyolojik Bir Araştırma". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5.10 (2016): 29-64.

Şahin, Meryem. *Affedicilik ile Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. MS Thesis. Sakarya Üniversitesi, 2013.

Şengün, Mustafa. "Ahlaki Gelişimin Psiko-sosyal Dinamikleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23.23 (2007): 201-221.

Tarhan, Nevzat. *Toplum Psikolojisi ve Empati*. 13. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.

Taylor, S. E., L. A. Peplau ve D.O. Sears. *Sosyal Psikoloji*. Çev. Ali Dönmez, Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

Tekeş, Burcu ve Derya Hasta. "Özgecılık Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Nesne Psikoloji Dergisi (NPD)* 3/6 (2015): 55-75.

TDK. "Değer". Erişim tarihi:11.01.2021. <https://sozluk.gov.tr/değer/>.

- Timüçin, Afşar. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: BDS Yayınları, 1994.
- Toksöz, Hatice. *İslam Düşüncesinde Sevgi Teorileri*. Ankara: Nobel Yayınları, 2016.
- Topçu, Nurettin. *Sosyoloji. İnkılap ve Aka Kitapevleri*, İstanbul: 1983.
- Tusi, Nasreddin. *Ahlâk-ı Nasiri*. Fecr Yayınları, Ankara, 2005.
- Türker, Ömer. "Ahlaki Tecrübenin İnşasında Başkanın Rolü". *Ahlak ve Başkası*. ed. Lütfi Sunar ve Selami Varlık. Ankara: Nobel yayıncılık, 2017.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Mustafa Çağrıcı. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Mehmet Erkal. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ulu, Mustafa. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Psikolojik İyi Oluşları ile Değer Yönelimleri Arasındaki İlişki". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)* 20.37 (2018): 183-215.
- Uysal, Veysel. *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 1996.
- Ülken, H. Z. "Değerler, Kültür ve Sanat". *İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlük Konferansları Serisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Matbaası, 1965.
- Ümmet, Durmuş, Halil Ekşi, Mustafa Otrar. "Özgecilik (Alturizm) Ölçeği Geliştirme Çalışması." *Değerler Eğitimi Dergisi* 11/26 (Aralık 2013): 301-321.
- Yapıcı, Asım ve Zeki Salih Zengin. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma". *DED* 1/4 (Ekim 2003): 173-206.
- Yaran, Cafer Sadık ve dğr. "Toplumsal Ahlâk". *İslam Ahlak Esasları*. ed. Tahsin Görgün, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2010
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Yayınevi, 2007.
- Yalçın, İsmail. "Malezya Kurumsal Zekât Uygulaması Üzerine". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20(2), (2016): 235-270.

Yıldırım, Atilla. *Empati ve Çatışmalar*. Ankara: Yargı Yayınları, 2005.

Yıldırım, Cemal. *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Doruk Yayınları, 2004.

Yıldız, Murat ve Betül Çapar. "Orta Öğretim Öğrencilerinde Benlik Saygısı ile Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10.3 (2010): 103-131.

Yitik, Ali İhsan. *Doğu Dinleri*. İstanbul: İsam Yayınları, 2014.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 Rokeach'ın Amaç ve Araç Değerler Tablosu.....	21
Tablo 2 Schwartz'ın Değer Tasnif Tablosu.	23
Tablo 3 Diğerkamalık Tanımları	35
Tablo 4 Kur'an-ı Kerim'de Yardım Davranışını Kapsayan Kavramlar	54
Tablo 5 Kur'an-ı Kerim'de Yardım Davranışının İfade Edildiği Kavramlar	58
Tablo 6 Kur'an Ayetlerine Göre Yardım Davranışının Sebepleri	62
Tablo 7 Kur'an Ayetlerine Göre Yardım Davranışının Muhatapları	65
Tablo 8 Kur'an-ı Kerim'deki Yardım Davranışının Niteliksel Özellikleri	66
Tablo 9 Kur'an-ı Kerim'deki Maddi Yardım Türleri	70
Tablo 10 Kur'an-ı Kerim'deki Manevi Yardım Türleri	74
Tablo 11 Yardım İçerikli Ayetlerde Yardım Davranışıyla İlişkili Olarak Zikredilen Olumlu Değerler	81
Tablo 12 Yardım İçerikli Ayetlerde Yardım Davranışıyla Bağdaşmadığı İma Edilen Olumsuz Nitelikler.....	87

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 Pro-sosyal Davranışlarda Diğerkamlığın Kavram Haritası	33
Şekil 2 Yardım Etme Davranışında Olumlu Ruh Halinin Etkisi	48
Şekil 3 Yardım Etme Davranışında Olumsuz Ruh Halinin Etkisi.....	48

ÖZGEÇMİŞ

Mürşide Gültekin, Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Lisansından ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olup Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Kur'an Kursu Öğreticisi olarak görev yapmaktadır.

